

DÜZELTME METNİ

Birinci tez sınavında jüri tarafından düzeltme kararı verilen “1934 İskan Kanunu ve Türk Basınındaki Yansımaları” başlıklı tez, yapılması istenen değişiklik ve eklemelerle düzeltilerek son halini almıştır.

Birinci Bölümde bulunan “Osmanlı Dönemi Kürt Ayaklanmaları” başlıklı alt bölüm, konu ile ilgili olmadığı için çıkartılmıştır. İkinci Bölümün ana başlığı “İskan Kanunu ve Uygulamaları” olarak düzeltilmiştir. İkinci Bölüme, “Tunceli Kanunu ve Dersim İsyanı” başlıklı yeni bir alt bölüm eklenmiştir.

1921 Temmuz’unda başladığı belirtilen Koçgiri Ayaklanması’nın başlangıç tarihi 1921 Mart’ı olarak düzeltilmiştir.

Gizli Celse Zabıtları baştan incelenmiş, Koçgiri İsyanı’nın ardından Dersim Milletvekili Hasan Hayri Bey’in mecliste yaptığı konuşmanın özeti 14 ve 15. sayfalara eklenmiştir.

Atatürk’ün 1920 yılında Misak-ı Milli ilkeleri olarak Rauf Orbay’a gönderdiği metnin 2. maddesi 16. sayfaya eklenmiştir.

Umumi Müfettişliklerin kaldırılma tarihi ile ilgili olarak 49. ve 113. sayfalarda birbiriyle çelişen ifadeler düzeltilmiştir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun amaçları “İskan Kanunu’nun TBMM’de görüşülmesi” bölümünden alınarak aynı sayfaya (sf.69) dipnot olarak eklenmiştir.

İmla hataları, ifade hataları düzeltilmiş, gereksiz ifadeler ve tekrarlar çıkartılmış ve ilgili sayfanın altında “düzeltme” olarak belirtilmiştir.

ÖZET

Bu tezin konusu *1934 İskân Kanunu* ve bu Kanun'un Türk basınındaki yankılarıdır. Öncelikle, Kanun'un içeriği ve temel hedefleri tartışılmıştır. 1934 öncesindeki Türkiye tablosu ortaya konmaya çalışılarak sosyal, kültürel ve siyasi durum özetlenerek Kanun'un hazırlanma amaçları netleştirilmiştir. Kanun'un içeriği ortaya konulduktan sonra uygulanıp uygulanmadığı araştırılmıştır. Son olarak da bu yasanın kabulünün ardından Türk basınındaki tartışmalara ve bu konu ile ilgili haberlere ve Türk aydınlarının konuya yaklaşımına yer verilmiştir.

Araştırmanın temel kaynakları Yasa ile ilgili zabıt cerideleri, Kanun metni ve Umumi Müfettişlerin raporları olmuştur. Kanun'un gerekçesini daha iyi anlamak için hükümeti en çok uğraştıran sorunlardan biri olan Kürt isyanları'nın tarihi gelişimi anlatılmış, bu ayaklanmaların İskân Kanunu ile ilgili neden-sonuç ilişkisi ortaya konmuştur. Dönemin hükümet yetkilileri ve bürokratlarının görüş ve raporları verilerek yasanın kabulünden sonraki Türkiye tablosu netleştirilmeye çalışılmıştır.

1934 İskân Kanunu, 30'lu yılların Türkiye'si hakkında ipuçları veren ve Atatürk dönemi politikalarını yansıtan özgün bir uygulamadır. Bu çalışma ile yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusla ilgili sorunları ve bu sorunlara karşı geliştirilen çözümler ana hatları ile bu Kanun çerçevesinde tartışılmıştır.

ABSTRACT

The subject of this thesis is the *Settlement Code of 1934* and its impacts on Turkish press. Firstly, the fundamental objective of the Code and the content has been argued. By explaining Turkey's political scenery prior to 1934 and summarising political, social and cultural situation the rational behind such a Code has been criticized. Afterwards, whether the Code was implemented has been investigated. Also, a discussion about the impacts of this policy on Turkish society and political life were argued. Lastly, the opinions of Turkish intellectuals and the argument on Turkish press about the code were examined after the clarification of the Code.

The major sources of this research are the TBMM discussions on the Code, the text of the Code and the reports of "General Inspectors". To clarify the reason of the code, a short history of the Kurdish rebellions of that time, which the government had to deal with, was given, so that the correlation between these rebellions and Code of Settlement could be discussed. The reports of the Governmental authorities are examined in order to understand what happened in Turkey after the approbation of the Code of Settlement.

The Code of Settlement helps to understand Turkey's political life in 1930's and is reflecting the policies of Kemalist era. By using this thesis, demographical problems of the young Turkish Republic and applications in order to solve these problems were generally discussed in terms of the Code.

ÖNSÖZ

1934 İskân Kanunu Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki nüfus politikasını ve Atatürk Dönemi milliyetçilik anlayışını ortaya koyan önemli bir belgedir. 1934 yılından önce de Türkiye'de çeşitli yerleştirme kanunları hazırlanmıştır ancak hiç biri 2510 sayılı yasa kadar geniş kapsamlı ve ayrıntılı değildir. Çünkü İskân Kanunu'nun amacı yalnızca nüfusu bir yerden alıp başka bir yere aktarmak değildir. Hem 1930'lu yıllarda ve öncesinde başlayan Kürt ayaklanmalarına karşı geliştirilen bir önlem, hem de nüfusu tek bir millet kimliği etrafında Türkleştirmek için hazırlanmış sosyal bir programdır.

Türkiye Cumhuriyeti'ni hala tehdit etmekte olan bölücülük ve "Kürtçülük" o dönemin en büyük sorunlarından biridir. Devlet "Kürdistan" fikrine karşı tek bir millet kimliği yaratarak, üniter yapısını ve nüfusunu korumaya çalışmaktadır. İskân Kanunu, Balkanlar'dan gelen muhacirleri yerleştirirken, topraksız halkı topraklandırmaya ve nüfusu artırmaya çalışırken de bu amaca hizmet etmektedir. 1930'lu yılların Türkleştirme ve devlet otoritesine bağlı bir nüfus yaratma siyasetinin parçasıdır. Kürtçülüğü ayakta tutan en önemli etkenlerden biri kökleşmiş aşiret yapısı ve aşiret ağalığı olduğu için, aynı zamanda toprak reformu için de atılmış bir adımdır.

Bu çalışmanın hazırlanma amaçlarından biri, bugüne kadar konu ile ilgili ayrıntılı bir araştırmanın yapılmamış olmasıdır. Doğrudan bu konu ile ilgili olarak yazılmış bir iki kitap vardır. Bunlar da bu uygulamadan rahatsız olan "Kürt aydınlarının" fikirleri ve bu fikirler baz alınarak yapılmış çeşitli yorumlardır. Bu tez, bu nedenle Atatürk dönemi Türkiye'si'ne ve Atatürk'ün ürettiği çözümlere ışık tutacak bir araştırma olabilmesi amacıyla yazılmıştır.

Başta danışman hocam Doç. Dr. Işıl Çakan olmak üzere, Prof. Dr. Sabahattin Özel'e, TBMM Kütüphanesi çalışanlarına, Anıtkabir Komutanlığı'na ve emeği geçen arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Serap YEŞİLTUNA

İÇİNDEKİLER

Özet.....	II
Abstract.....	IV
Önsöz.....	V
İçindekiler.....	VI
Kısaltmalar.....	VII
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İSKÂN KANUNU'NU HAZIRLAYAN KÜRT AYAKLANMALARI VE ALINAN ÖNLEMLER	6
1.1. Milli Mücadele Dönemi'nde Kürt Ayaklanmaları.....	8
1.2. Cumhuriyet Dönemi Kürt Ayaklanmaları.....	20
1.2.1. Nasturi Ayaklanması.....	21
1.2.2. Şeyh Sait İsyanı.....	23
1.2.3. Ağrı Ayaklanmaları.....	27
1.3. Kürt İsyanlarına Karşı Alınan Önlemler ve Temel Politikalar.....	35
1.3.1. Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri'nin Yeniden Kurulması.....	36
1.3.2. Şark Islahat Planı.....	40
1.3.3. 1927 Yerleştirme Kanunu.....	44
1.3.4. Umumi Müfettişlikler.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

İSKÂN KANUNU VE UYGULAMALARI.....	55
2.1. İskân Kanunu'nun Gerekçesi:.....	58
2.2. İskân Kanunu'nun TBMM'de Görüşülmesi.....	65
2.3. İskân Kanunu'nun Temel Maddeleri.....	71
2.4. İskân Kanununun Uygulanması ve Sonrası Gelişmeler.....	89
2.4.1. İsmet İnönü'nün Şark Seyahati Raporu.....	94
2.4.2. Umumi Müfettişler Toplantısı ve Raporları.....	99
2.4.3. Celal Bayar'ın "Doğu Raporu".....	105
2.4.4. Tunceli Kanunu ve Dersim İsyanı.....	107
2.4.5. 1927, 1935, 1945 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre İskân Kanunu.....	109
2.4.6. İskân Kanunu ile ilgili Yasa Değişiklikleri.....	113
2.5. İskân Kanunu Üzerine Yapılan Değerlendirmeler.....	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKÂN KANUNU'NUN TÜRK BASININA YANSIMALARI.....	124
3.1. Kanun'un Gerekçesinin ve TBMM'deki Tartışmaların Basına Yansıması ..	124
3.2. Kanun'un Vilayetlere Bildirilmesi ile İlgili Haberler.....	131
3.3. Muhacirlerin Yerleştirilmesi İle İlgili Haberler.....	133
Sonuç.....	139
Bibliyografya.....	142
Resmi Kaynaklar.....	142
Kitaplar.....	142
Gazete Haberleri.....	149
Ekler.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

KISALTMALAR

A.e.	: Aynı eser
A.g.c	: Adı geçen ceride
A.g.r.	: Adı geçen rapor
A.y.	: Aynı yer
A.g.e.	: Adı geçen eser
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BKKK	: Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu
BMM	: Büyük Millet Meclisi
bs.	: Basım
Bse	: Basımevi
c.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
DP	: Demokrat Parti
İ.	: İçtima
s.	: sayfa
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMGCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMMZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
t.y.	: Tarih yok
y.y	: Yayınevi yok
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Bu çalışmada, 1934 yılında 2510 sayılı kanun olarak kabul edilen İskân Kanunu ve bu Kanun'un Türk basınına yansımaları incelenmiştir. Bunu incelemeye alırken, o dönem Türkiye'nin içinde bulunduğu koşullar, gerçekleştirilmeye çalışılan devrimler ve etrafını saran iç tehditler gözden geçirilmiştir. Her alanda devrimler yapmaya çalışan yeni Türkiye Cumhuriyeti 1930'lu yıllarda bu devrimleri sağlamlaştırmaya çalışmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Türk nüfusunu görmezden gelme siyasetine karşılık Türkiye Cumhuriyeti, kültürü ve dili aynı olan, aynı kaderi paylaşan güçlü bir millet yaratmaya çalışmaktadır. Ancak, Atatürk'ün ifadesi ile “kaleyi içerden yıkmaya çalışan dış güçler, bu yapıyı zayıflatmak için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamaktadır.”¹ Bu nedenle İskân Kanunu'nu doğru bir zeminde değerlendirebilmek için konu ile ilgili TBMM görüşmeleri, Kanun'un gerekçesi ve temel maddeleri incelendikten sonra, dönemin siyasi olayları, devleti tehdit eden unsurlar ve bunun uluslararası boyutu ortaya konarak, devletin iç tehditlerle mücadele yöntemlerinin neler olduğu tartışılacaktır. Çalışmanın tarih aralığı özellikle 1925–1945 yıllarına denk düşen zaman dilimi olacaktır.

Konu ile ilgili çalışmaya başlarken, öncelikli olarak, yasanın kabulünden önceki TBMM görüşmeleri ve yasanın gerekçesi incelenmiştir. Temel hedefleri Kanun'un gerekçesinde ve dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın konuşmalarında net olarak ortaya konmaktadır. İskân Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin otoritesine, diline, bayrağına bağlı olan tek kimlikli bir Türk nüfusu yaratmaya çalışmaktadır. Tek kimlikli bir nüfus nasıl yaratılacaktır? Yasa tasarısını hazırlayanlar bunun için ne gibi bir strateji izleyeceklerdir? Doğru sonuca varmak için, Meclis görüşmeleri incelenirken bu soruların yanıtı aranacak, nüfus yoğunluğunun düşüklüğü ve “Türk kültürüne bağlı olmayan ve ana dili Türkçe olmayanların” genel nüfusa entegre

¹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt III., 3.bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s.7.

edilmesi, Türklük içinde eritilmesi gibi sorunlara ne gibi çözümler üretildiği araştırılacaktır.

Yasayı hazırlayanların, temel kaygıları ve ürettikleri çözümler tartışıldıktan sonra, Kanun'un maddeleri tek tek incelenecektir. Türkiye neden "üç mntıkaya" ayrılmıştır, bu ayırım neye göre yapılmıştır, buralara kimler, hangi kıstas ve amaçlarla yerleştirilecektir gibi sorular cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Ayrıca "Türk ırkına bağlı olup da özellikle Balkanlar'da yaşayan nüfusun, yani muhacirlerin, nerelere ne şekilde yerleştirileceği tartışılacaktır. O dönemin en önemli tartışmalarından biri olan nüfusun artırılması meselesi ve bunun siyasi, sosyal ve iktisadi amaçları üzerinde durulacaktır. Nüfusun artırılma nedenleri ve kimlerle artırılacağı yasayı hazırlayanların da tartıştığı bir konudur.

İskân Kanunu, yerleşim bölgelerini tanımlarken, nüfusu da çeşitli kıstaslara göre ayırmaktadır. "Türk kültürüne bağlı olmama", "ana dilinin Türkçe olmaması", "Türk ırkından olmama" gibi ifadelerle belirli bir nüfusa gönderme yapılmaktadır. Bu nüfusun Türklük içinde eritilmesi ve temsili (özümleme- asimilasyon) istenirken nasıl bir yöntem benimsendiği, bu nüfusun nerelere ve ne şekilde yerleştirileceği incelenecektir.

1927 Nüfus sayımına göre anadili Türkçe olmayanlar arasında oranı en fazla olan "Kürt" nüfusu üzerinde ve bu nüfusun eritilmek istenmesinin tarihi nedenleri üzerinde durulacaktır. İskân Kanunu'nun o dönem çıkan Kürt ayaklanmalarını bastırmak için nasıl bir yöntem geliştirdiği tartışılacak, geriye dönülerek bu yerleştirme yasasını hazırlayan etkenler ve bu ayaklanmaların temel dayanağının, destekleyicilerinin kimler olduğu ortaya konacaktır. Hem Osmanlı Dönemi'nde ve Milli Mücadele Dönemi'nde, hem de Cumhuriyet Dönemi'nde 20 binden fazla silahlı insanın katıldığı bu Kürt ayaklanmaları yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin otoritesini sarsmaya çalışan, üniter yapısını ortadan kaldırmaya yönelik pek çoğu dış destekli başkaldırı denemeleridir. İsyanların hepsi askeri yöntemlerle kısa sürede bastırılmış, ayaklananlar cezalandırılmıştır. Hiç biri Hükümet'in baş edemeyeceği kadar büyük

ve organize olmamıştır Askeri yöntemler, kuşkusuz etkili ve caydırıcıdır; ancak uzun vadeli ve kalıcı çözüm idari ve sosyal önlemlerin alınması ile olacaktır.

Özellikle Milli Mücadele döneminde baş gösteren Koçgiri ayaklanması ile başlayıp, Cumhuriyet Dönemi'nde Nasturi, Şeyh Sait ve Ağrı ayaklanmaları ile devam eden bu başkaldırı denemelerine karşı devlet, ne gibi önlemler alacak, ne gibi yaptırımlar uygulayacaktır? Şeyh Sait isyanı sonrasında, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesi ve İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması durumun ciddiyetini gösteren gelişmelerdir. Bu nedenle, o dönem alınan sert tedbirler ve tavizsiz uygulamalar öncesinde Meclis'te yaşanan tartışmalara ve bölünmelere de yer verilecektir.

Askeri ve hukuki tedbirlerin dışında yöntemler geliştirmeye çalışan Hükümet, 1925 yılında hazırlattığı “Şark Islahat Planı” ile bölgede sosyal ve idari uygulamalarla önlem almaya çalışmaktadır. İskân Kanunu'ndan 10 yıl önce hazırlanan bu plan içerik olarak yasa ile benzerlikler gösterdiği için ayrıca incelenecektir.

İskân Kanunu'nun daha net anlaşılması için öncesinde uygulanan yerleştirme pratikleri ve bunların gerekçelerine değinmek de önemlidir. Özellikle 1927 yılından sonra dönem dönem belirli aşiretlerin batı illerine nakledildiği ve bunların birebir isyanlarda etkin rol alan aileler olduğu gözlenmiştir. Sonrasında iyi niyet gösterenlere yönelik çıkarılan afların amacına ulaşıp ulaşmadığı tartışılacaktır. İskân Kanunu, önceki nakil ve yerleştirme uygulamalarının bir devamı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle önceki iskân yasaları, özellikle 1927 yılında kabul edilen **“Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun”** bu çerçevede araştırmanın konusu içinde yer almaktadır.

İstiklal Mahkemelerinin çalışma süresinin dolması ile birlikte yerine konulan Umumi Müfettişlikler, kuruldukları tüm bölgelerde en büyük idari amir sıfatı ile Demokrat Parti iktidarı döneminde kaldırılmalarına kadar önemli uygulamalara imza atmışlardır. “Mıntıkası dâhilinde hükümetin vekili ve umum vekillerin mümessili

dolayı hesap vermek zorunda oldukları” Umumi Müfettişlikler² özellikle “asayiş sorunu” ile yakından ilgilidirler. Hem, kurulmuş oldukları iller gözönüne alındığında hem de yazmış oldukları resmi raporlar incelendiğinde Kürt isyanlarına, “Kürtlük ve Kürtçülük” fikrinin aşılmasına karşı önemli bir misyon edindikleri görülmektedir. İskân Kanunu’nun uygulanmasından da sorumlu oldukları için³, Umumi Müfettişlikler bu çalışmanın önemli ayaklarından biri olacaktır.

1930’lu yıllarda alınan kararların, yürürlükteki kanunların en önemli uygulayıcıları her koşulda Atatürk’e tabi olan Başbakan İsmet İnönü, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve İktisat Bakanı Celal Bayar’dır. Bu nedenle, İnönü’nün 1935 yılındaki “Doğu gezisi”nden sonra Atatürk’e sunmak üzere hazırladığı “Şark Seyahati Raporu”, Celal Bayar’ın 1936 yılına ait “Doğu Raporu” ile Şükrü Kaya ve İsmet İnönü’ye yazılmış çeşitli umumi müfettişlik raporları da dönemin bakış açısını yansıttıkları için ayrıca incelenecektir. Çünkü bu raporlarda önerilen yerleştirme politikaları “İskân Kanunu”nun genel hedefleri ve mantığı ile benzeşmektedir.

Kanunu ve yapılış amacını daha iyi anlamak için, daha önce bu konu ile ilgili olarak yazılan, kitap ve makaleler taranmış, Kanun’dan bahsetmiş olması düşünülen ana kaynaklar incelenmiş ve iki ana bakış açısı ile karşılaşılmıştır. Birincisi Kanun’u “Kürtlerin Sürgünü” olarak değerlendiren anlayış, ikincisi de ekonomik olarak ele alıp bir çeşit toprak reformu olarak ele alan anlayıştır. İskân Kanunu üzerine yapılan bu değerlendirmeler ve yazarların üzerinde yoğunlaştıkları noktalar tespit edilecektir

Başlıbaşına bu konu ile ilgili olarak yazılmış tek kitap İsmail Beşikçi’nin “Kürtlerin Mecburi İskânı” adlı kitabıdır. Kürtçü fikirleriyle tanınan Beşikçi, hem İskân Kanunu’nu eleştirmiş, hem de tüm Atatürk Dönemi uygulamalarını olduğu gibi bu Kanun’u da “faşizan ve baskıcı bir uygulama” olarak değerlendirmiştir. Kürtçü çevrelerin olaya bakış açısını yansıttığı için kitaba yer yer göndermeler yapılacaktır.

Yasanın önemli amaçlarından biri kuşkusuz aşiret yapısına müdahale etmek ve aşiret reisliğini, beyliği, ağalığı ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Yasanın en

² Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.74.

³ İskân Kanunu madde. 4, **Resmi Gazete**, sayı: 2733, 21 Haziran 1934, s.4008.

tartışmasız hedeflerinden biri olduğu için bazı yazarlar, bu yönüne odaklanmışlar ve yasayı toprak reformunun bir uygulaması olarak ekonomik yönüyle tartışmışlardır. Kürtçülükle mücadelenin en önemli yöntemlerinden biri aşiret yapısını dağıtmaktır. İskân Kanunu, bu nedenle, sadece nüfusu yerleştirmekle, bir yerden alıp başka bir yere taşımakla sınırlı değildir; aşiret yapılarını dağıtmayı hedeflemekte ve topraksız halkı topraklandırmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede içinde, İskân Kanunu'nun "topraklandırma" meselesi ile nasıl ilgilendiği de ortaya konulacak, kendisinden 10 yıl sonra kabul edilecek olan "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" üzerinde de durulacaktır.

İskân Kanunu'nun, kabul edilmesi ile birlikte, hedeflenen amaçlara ulaşıp ulaşılmadığı, ne oranda başarılı olduğu ayrıca araştırılması gereken bir konudur. Kanun'un kabulünden sonraki ilk on yıl, bu araştırma için belirleyicidir. 1945 yılına ait Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, 1927 ve 1935 yılındaki sayım sonuçları ile karşılaştırılarak ne çeşit bir hareketlilik olduğu saptanmaya çalışılacaktır. Ayrıca, Başbakanlık Devlet Arşivleri'ne ait kataloglar taranarak, bu Kanun uyarınca alınan iskân kararlarından örnekler verilecektir.

Çalışmanın son bölümü, kanunun Türk basınındaki yansımalarına ayrılmıştır. Gazetelerde çıkan haber ve yorumları tespit edebilmek için 1932–1936 yılları arasındaki tüm "Cumhuriyet" ve "Milliyet" gazeteleri ile 1934–1936 yılları arasındaki, "Akşam", "Son Posta", "Vakit", "Zaman", "Hâkimiyet-i Milliye" ve İzmir'de çıkan "Anadolu" gazeteleri tek tek taranmıştır. Gazetelerin yanısıra o dönem yayınlanan "Ayın Tarihi" dergisi ile "Kadro", "Fikir Hareketleri", "Ülkü", "Yeni Adam", "Çığır" gibi dergiler incelenmiştir. Bu gazete ve dergilerde İskân Kanunu ile ilgili çıkan haberlere, hangi meselelerinin daha çok tartışıldığına ve yasanın kabulünün ardından yapılan yorumlara yer verilecektir. Kanun'un basında tüm içeriği ile gündeme gelip gelmediği sorgulanacaktır.

Ba araştırmaların ardından İskan Kanunu'nun hedefleri ve özünün ne olduğu tartışılacak, kendisinden önceki ve sonraki nüfus politikaları ve nüfusa ilişkin sorunlara yönelik bir sonuca varılmaya çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSKÂN KANUNU’NU HAZIRLAYAN KÜRT AYAKLANMALARI VE ALINAN ÖNLEMLER

1934 yılında 2510 sayılı kanun olarak “İskân Kanunu” adıyla kabul edilen yasanın amacını, hedeflerini ve uygulama alanlarını en doğru şekilde tahlil edebilmek için o dönemin olayları ve sorunları, özellikle de nüfusla ilgili problemleri incelenmelidir.

Türkiye Cumhuriyeti 1930’lu yıllarda, hem içerde hem de uluslararası alanda otoritesini sağlamlaştırmaya çalışan yeni bir devlettir. Bir yandan Osmanlı Devleti’nin yanlış nüfus politikalarıyla ve son yüzyılda yaratmış olduğu çarpıklıklarla uğraşmakta, bir yandan da sürekli ve kalıcı inkılâpları inşa etmeye çalışmaktadır. Bu süreç içerisinde özellikle İngilizlerin kışkırtmasıyla çıkan Kürt isyanları, devletin otoritesini çökertme ve suni bir “Kürtlük” bilinciyle “millet” yapısını zayıflatma amacındadır. Atatürk, bu sorunu ortaya çıkaranların dışarıdaki düşmanlardan daha büyük zararlar verdiğini, kaleyi içerden çökertmek isteyenlerin kullandığı yöntemlerden biri olduğunu söylemektedir. 6 Mart 1922 tarihli meclis oturumunda durumu şöyle özetlemektedir⁴:

“Efendiler! Düşmana karşı mutasavver olan cepheler cümlenizce malumdur ki ikiye ayrılabilir. Herkesin malumu olduğu bir tabirle arz edeyim, dâhili cephe, zahiri cephe. Dâhili cephe: aslolan cephe bütün memleketin aynı fikir ve kanaate olarak yekvücut olarak tesis etmiş oldukları cephedir. Zahiri cephe doğrudan doğruya ordumuzun düşman karşısında göstermiş olduğu cepheden ibarettir. Bu zahiri cephe ordu

⁴ TBMMGCZ, c.III., s.7.

cephesini tezelzül etmesi [sarsıntıya uğratması], tebeddül etmesi [değiştirmesi], mağlup olması, çözümesi hiçbir vakitte bir milleti ve bir memleketi mahvedemez. Bunun hiçbir ehemmiyeti yoktur. Asıl haiz-i ehemmiyet olan ve asıl memleketi temelinden yıkan ve halkını esir eden dâhili cephenin sükûtudur. İşte bu hakikate bizden ziyade vakıf olan düşmanlarımız ki başta en zelil düşman olan İngiliz, asıl bu cepheyi yıkmak için iki üç seneden beri asırlardan beri sarf-ı mesai etmektedir. (Kahrolsun sesleri) Malum-i âliniz bizim eski Osmanlı tabirimizce ‘Kale içinden yıkılır’. İşte düşmanlarımız bizi içimizden yıkmaya çalışıyorlar. Düşmanlarımızdan bizce malum olabilen, malum olmayan daha çoktur şüphesiz malum olabilen zehirli teşebbüsleri hakikaten korkunçtur. Efendiler hiç şüphesiz iddia edebiliriz ki her birimizin şahıslarına temas edebilecek mikroplara ve vasitalara bile maliktir. Maateessüf [üzülerek] düşmanlarımız bu uğurda her fedakârlığı ihtiyardan ictinab etmemektedirler [kaçınmamaktadırlar]. Çünkü demin arz etmiştim. Çünkü Türkiye’nin mahvı kendi hayatları ile müteakabil bir vaziyet teşkil ediyor. Binaenaleyh en çok ehemmiyetle atf-ı nazar ettikleri ve teşebbüsât-ı milliyeyi içinden yıkmak ve dahili cepheyi yıkmaktır. Bu meyanda nazar-ı dikkati calib olan vekayiden bulunduğu için arz edebilirim ki, Cenubi şarki cephemizde bir “Kürdistan” meselesi ihdas etmek ve oradaki ahali-i masumenin fikirlerini teşviş [karıştırmak] ve ihlal ihdas etmek ve vahdeti umumiyeyi bozmak için her türlü teşebbüse kıyam etmişlerdir.”⁵

Atatürk’ün sözünü ettiği “Kürdistan” tartışması ve bu tartışmayı açanların emelleri, Kurtuluş Savaşı’nın bitmesi ile sona ermeyecektir. Türkiye Cumhuriyeti’ni uzun yıllar tehdit edecek olan Kürt ayaklanmalarının kökeni Osmanlı dönemine kadar dayanmaktadır ve Cumhuriyet Dönemi’nde de devam edecektir. Öncelikle, ayaklanmaların ilk ne zaman başladığı, kimler tarafından desteklendikleri ve verdikleri zararlar genel hatlarıyla incelenmelidir.

⁵ A.e., s.7-8.

1.1. Milli Mücadele Dönemi'nde Kürt Ayaklanmaları

Osmanlı Devleti'ni oluşturan unsurların devlete karşı örgütlenme çalışmaları İkinci Meşrutiyet'in ilanının ardından başlar. Kürt Teali Cemiyeti ve "Kürdistan" Muhibban Cemiyeti gibi örgütler bu dönemde kurulmuştur. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ile birlikte de, özellikle İngiliz ve Fransızların kışkırtmasıyla bu örgütler "Kürt sorunu"nu gündeme getirmeye başlamışlardır. II. Abdülhamit'in paşalarından olan ve İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde ittihatçılara karşı sert bir muhalefet yürüten Kürt Şerif Paşa⁶ ile Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa, imparatorluğun nasıl paylaşılacağına belirlemek için toplanan Paris Konferansı'na Kürt ve Ermeni isteklerini ortaya koyan ortak bir öneri vermişlerdir.⁷ Şerif ve Nubar Paşalar "tek manda altında iki ayrı devlet kurulması" esasında uyuşmuşlardır.⁸

Şerif Paşa ayrıca, 22 Mart 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'na "Kürt Halkının İstemleri Üzerine" başlıklı bir nota vermiştir. "Kürdistan"ın sınırlarının çizildiği bu rapor metninde, Kürtlerin nerelerde çoğunlukta olduğunun tespiti için bir heyet gönderilmesi talebi de vardır.⁹

Alpay Kabacalı, **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları** adlı kitabında Kürt liderlerinin yetkilerinin kendi aşiretlerinin dışına taşmadığını ancak onların genellikle büyük bir devletin himayesi altına girmek istediklerini söylemektedir.¹⁰ Bundan sonraki tüm ayaklanmalarda da bu büyük devletlerin parmağı olacaktır. Emperyalist güçler, bölgedeki politik ve askeri dengeleri kullanmayı çok iyi becermişlerdir. Hem

⁶ II. Meşrutiyet döneminden sonra İttihat ve Terakki'den istifa ederek ayrılan Şerif Paşa, ittihatçıların Almancı politikasına karşı İngiliz-Fransız yanlısı bir diplomasiden yanadır. Paris'e kaçmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bir Kürt devleti kurulması yönünde çalışmaları olan Şerif Paşa, Paris Konferansında da Wilson Prensipleri çevresinde bir Kürt devleti kurulmasını talep etmiştir. Ermeni temsilcisi Bogos Nubar Paşa ile bu yolda bir anlaşma imzalamıştır." Şerif Paşa, **Bir Muhalifin Hatıraları**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1990, s.10-13.

⁷ Alpay Kabacalı, **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1991, s. 25.

⁸ Ercüment Kuran, "Türkiye'de Kürt Meselesi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 79, Ağustos 1992, s.170.

⁹ Hasan Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan- Musul Üçgeninde "Kürdistan"**, 2.bs., İstanbul, Koral Yayınları, 1991, s.197-204.

¹⁰ Alpay Kabacalı, **a.g.e**, s. 26.

Ermenileri, hem de Kürtleri dönem dönem değişen politikalarıyla oyalayarak, Türkiye'ye karşı kullanmışlardır. Elleri bir çok olanak varken kullanmayan batılı devletlerin şaşkıncu politikalarını, Paris Barış Konferansı sırasında kavrayan Ermeniler, Kürt heyetine yaklaşmış, sundukları ortak bildiri her iki ulusun büyük güçlerin denetiminde bağımsızlıklarına kavuşması talebinde bulunmuşlardır.¹¹

Osmanlı'nın nasıl paylaşılacağını belirleyen Sevr antlaşması (10 Ağustos 1920) uyarınca bu devletlerin planları hayata geçirilmeye çalışılacak, Türkiye'nin denetimi dışında bağımsız bir "Kürdistan" kurmak için ön hazırlıklar yapılacaktır¹²

Sevr planlarını geçersiz kılmak için başlatılan Kurtuluş Savaşı devam ederken de Kürt ayaklanmaları sona ermiş değildir. Milli güçler bir taraftan düşmanla, diğer taraftan da, düşmanın kışkırttığı unsurlarla savaşmak durumunda kalmıştır. 1919

¹¹ Hasan Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan- Musul Üçgeninde "Kürdistan"**, s.57.

¹² "Madde 62- Fırat'ın doğusunda, ileride saptanacak Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde ve 27. maddenin 2.ve 3. fıkralarındaki tanıma uygun olarak saptanan Suriye ve Irak ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün olduğu bölgelerin yerel özerkliğini, işbu andlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak altı ay içinde İstanbul'da toplanan ve İngiliz, Fransız, İtalyan hükümetlerinin atadığı üç üyeden oluşan bir komisyon hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun üzerinde oybirliği sağlanamazsa, komisyon sorunu kendi hükümetlerinin kararına bırakacak. Bu planda Süryani Geldanilerin ve bu bölgedeki daha başka etnik ve dinsel azınlıkların korunması için tam güvence bulunacak ve bu amaçla İngiliz, Fransız, İtalyan, İran ve Kürt temsilcilerinden kurulacak olan bir komisyon, gereken yerlerde, bu anlaşma maddelerine bağlı kalarak, Türk-İran sınırında ne gibi düzeltmeler yapılacağına karar vermek için bu yerleri ziyaret edecektir. Madde 64- Bu anlaşmanın yürürlüğe girişinden sonraki bir yıl içinde 62. maddede belirtilen bölgedeki Kürtler, Milletler Cemiyetine başvurarak buralardaki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmayı istediklerini gösterirler ve Milletler Cemiyeti de bu halkın bağımsızlığa kavuşma yeteneğinde olduğuna karar verirse, Türkiye bu anlaşma uyarınca bunu uygulamayı ve bu bölge üzerindeki bütün hak ve yetkilerinden vazgeçmeyi kabul etmektedir." Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1977, s.67-68.

yılında başlayan iç ayaklanmalar, 1920 yılında en geniş boyutlara ulaşmış ve ancak 1921 yılının sonunda bastırılabilmiştir.¹³

Nusaybin ve Savur ilçelerindeki pek çok aşiret üzerinde etkili olan, Midyat'ın güneyindeki aşiretlerin reislerinden **Ali Batı**'nın ayaklanması Kürtlerin başlattığı iç isyanlarının ilkidir. Yüzbaşı Yusuf Ziya komutasındaki kuvvetler, önce Nusaybin'e sonra da Midyat'ın güneyine giren Ali Batı'yı öldürerek ayaklanmayı bastırmışlardır.¹⁴

Diğer bir ayaklanma 1920 Haziran'ı başında Fransızların Urfa'yı ikinci kez ele geçirme girişiminde buldukları sırada çıkan **Milli Aşireti Ayaklanması**'dır. Güneydeki Fransızlarla gizli ilişki ve bağlantı kurdukları sanılan aşiretin ileri gelenleri tüm Siirt ve Tunceli çevresini denetim altına almaya çalışmışlardır. Ayaklanma, 7-8 Eylül gecesi tamamen bastırılmıştır.¹⁵

Diğer bir olay da Garzan'da Bahtiyar aşireti reisi **Cemil Çeto**'nun başka aşiretlerin reislerini de toplayarak 1920 Mayıs'ında hükümet kurmaya girişmesi olayıdır. İstanbul'da etkinlik kurmaya çalışan Kürt Teali ve Teavün Cemiyeti'nin yayımladığı bildirilerin de etkisi olmuştur.¹⁶ Ayaklanma 13. Kolordu'nun 2. Tümeni tarafından kısa sürede bastırılmış, Cemil Çeto dört oğlu ile teslim olmak zorunda kalmıştır.¹⁷

Milli Mücadele sırasında başgösteren ayaklanmaların en büyüğü kuşkusuz **Koçgiri Ayaklanması**'dır. TBMM Ankara'da toplanırken, Dersim ve Koçgiri aşiretleri reisleri, yeni kurulacak Meclis'i ancak; Hükümet'in "Kürdistan"ı özerk yönetim sayması şartı ile destekleyeceklerini bildirmişlerdir. Aşiretin reislerinden Alişan Bey, Kürtçülük propagandası yapmak için Kürdistan Teali Cemiyeti

¹³ Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **Türk İnkılap Tarihi**, 11.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2006, s.130.

¹⁴ Abdülhaluk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 1993, s.383.

¹⁵ Abdülhaluk Çay, **a.g.e.**, s.384.

¹⁶ "Paris'teki delegemiz Şerif Paşa'nın bize bildirdiği üzere Barış Konferansı Kürtlerin geleceği hakkında kesin karar vermiştir. "Kürdistan" bağımsız olacaktır. İngiliz ve Fransızlar yakında Mustafa Kemal Paşa hükümetini ortadan kaldıracaklardır... Şimdiden hazırlanınız." Alpay Kabacalı, **Tarihimizde Kürtler ve Ayaklanmaları**, s. 33.

¹⁷ **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, s.32. Abdülhaluk Çay, **a.g.e.**, s.384.

tarafından Dersim'e gönderilmiştir. Baytar Nuri Dersimi ile birlikte 1921 yılı başlarında birçok aşiret reisini toplayarak harekete geçerler. Yapılan toplantıda Sevr Antlaşmasının uygulanması, Diyarbakır, Van, Bitlis, Elazığ, Dersim ve Koçgiri'yi kapsayan bölgede bir "Kürdistan" devletinin kurulması kabul edilir.¹⁸ Nuri Dersimi'nin programı şudur:

"İlkönce Dersim'de Kürdistan istiklali ilan edilecek, Hozatta Kürdistan bayrağı çekilecek, kürt milli kuvveti Erzincan Elaziz Malatya istikametinde Sivas'a doğru hareket ederek Ankara Hükümetinden resmen Kürdistan istiklalini tanınmasını isteyecekti. Türkler bu isteği kabul edeceklerdi. Çünkü isteğimiz silah kuvvetiyle desteklenmiş olacaktı. İlk adımı başarıyla attıktan sonra bütün Kürdistanın bizimle işbirliği yapacağına şüphe yoktu. Çünkü milli kurtuluş ve ecnebi boyunduruğunu kırıp atmak milli vakarı olan her Kürt'ün emeli idi."¹⁹

1921 Mart'ında başlayan isyan, milli mücadele hareketine karşı önemli bir ihanettir. Türk köylerini yağmalayarak ilerleyen isyancılar karşısında Ankara Hükümeti Elazığ ve Sivas'ta sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır. Ancak 1921 Haziranı'nda bastırılabilen ayaklanmanın önderleri de bu tarihte teslim alınabilmiştir. II. İnönü Savaşı'nın başladığı tarihlere rastlayan bu ayaklanma, İngiliz ve Fransızların güdümüne giren bazı Kürt aşiretlerinin planlı bir başkaldırısıdır. Ve Yunanlılarla işbirliği halinde oldukları da düşünülmektedir. Bu isyan yüzünden büyük kısmını süvari kuvvetlerinin oluşturduğu önemli askeri birlikler I. ve II. İnönü Savaşı'na katılamamışlardır.²⁰

İsyanın bastırılmasında önemli bir görev üstlenen Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa, bu felaketin bir daha tekrar etmemesi için bölgede daha geniş çaplı bir harekâtın yapılması meselesini Genelkurmay'a önermiştir. Paşa önerisinde, "asi

¹⁸ Abdülhaluk Çay, a.g.e, s.386.

¹⁹ Nuri Dersimi, "Kürdistan" Tarihinde Dersim, 4.bs., Diyarbakır, Dilan Yayınları. 1992, s.130.

²⁰ Abdülhaluk Çay, a.g.e., s.389.

köylerini dağıtmaktan, bunları Anadolu'nun başka bölgelerine, Türklerin arasına serpiştirmekten” bahsetmektedir. Ancak bu fikir, özellikle Meclis'teki Doğulu milletvekillerinin şiddetli eleştirilerine neden olur. Bu milletvekilleri bölgedeki huzursuzlukların sorumlusu olarak Nurettin Paşa'yı göstermişler, isyanın bastırılması sırasında zulümler yapıldığını öne sürmüşlerdir. Hatta Paşa'nın asılmasını isteyen vekiller bile olmuştur.²¹ Nurettin Paşa'nın “İzâhnamesi” 16 ve 17 Ocak 1922 tarihlerindeki gizli oturumlarda üyelere okunur. Başkumandan ve TBMM Reisi Mustafa Kemal yaptığı konuşmada Nurettin Paşa hakkındaki kararın ağır olduğunu ve kaldırılmasını istemiştir. Bunun üzerine meclis Paşa'nın muhakeme edilme kararını kaldırır.²² Ancak, yine de Merkez Ordusu Komutanlığı görevinden alınmıştır. Atatürk, bu olayı Nutuk'ta şöyle anlatır:

“...Nurettin Paşa, bir yıla yakın Merkez Ordusu Komutanlığı yaptı. Ama ‘yetkisi dışında kimi yurttaşların haklarına el uzatıyor’ diye milletvekillerinin yakınmaları ve İçişleri Bakanlığına soru yöneltmeleri, Bakanlığın da yakınmaları yerinde görmesi üzerine, meclis'in isteğiyle Kasım 1921 başlarında görevden çıkarıldı. Meclis, Nurettin Paşa'nın yargılanmasına da karar verdi. Bu iş, benimle Bakanlar Kurulu arasında bir sorun çıkmasına da yol açtı. Ben, Nurettin Paşa'ya uygulamak istenen işlemi kabul etmedim. Fevzi Paşa Hazretleri de benim görüşüme katıldı. İkimizle, Bakanlar Kurulu arasında çıkan anlaşmazlık Meclisçe bir çözüme bağlandı. Meclis'te Nurettin Paşa'yı savundum, kendisini ağır bir işleme uğramaktan kurtardım.

Nurettin Paşa'yı aşağı yukarı bundan sekiz ay sonra Birinci Ordu Komutanlığı'nda göreceğiz.”²³

²¹ Mustafa Balcıoğlu, **İki İsyân Bir Paşa, (Koçgiri, Pontus, Nurettin Paşa)**, Ankara, Babil Yayınları, 2003, s.272.

²² **TBMMGCZ**, c.II, s.626–650.

²³ Atatürk, **Nutuk**, 4.bs., c.1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s.843.

Genelkurmay'ın hazırlattığı **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar** adlı kitapta da Nurettin Paşa'nın önerilerinin uygulanmamasının yanlış bir adım olduğu ve bu adımın Şeyh Sait ve Dersim ayaklanmalarının önünü açtığı söylenmektedir.²⁴

Milli Mücadele sırasında Türklerle birlikte savaşan, Kürt ayaklanmalarına karşı Türk Ordusu'nun yanında yer alan Kürt Aşiretleri de olmuştur. Aşiret reisleri, BMM'ne çektikleri telgraflarda, yedi asırdır İslamiyeti koruyan din ve kan kardeşleri yüksek Türk Milleti'yle mukadderatlarını birleştirmeye yemin ettiklerini, İngiliz ve Fransız paralarıyla aralarına giren adi bölücülüğü kırmaya azmettiklerini ifade etmişlerdir. Kürtlerin küçük lokmanın kolay yutulacağını vaktinden çok önce anladıklarını, Türk birliğinden ayrılmak isteyenleri kendi milletinden saymadıklarını, TBMM Hükümeti'nden başka bir kurtarıcı beklemediklerini, Kürtlüğün ayrı bir unsur olarak kabul edilmesini duymak bile istemediklerini belirtmişlerdir.²⁵

Bu katılımda Ermeni istilasının getireceği zararların da etkisinin olduğu ifade edilmektedir.²⁶

“İngilizler İstiklal Harbi sırasında, milli mücadeleye karşı ayaklanmalar düzenlemekte idi. İngilizlerin gayretlerinin gizliliği ardında Ermenistan planının yattığını öğrenen Kürt ileri gelenleri ve aşiret ağaları, bir Ermeni istilasının ettireceği büyük zararları düşünerek Türk - Kürt birliğine sarılmışlardı. Nitekim Şikak Aşireti reisi Simko Ağa 15. Kolordunun silah ve cephane yardımı ile o bölgede İngilizlerin idare ettiği Nasturi kuvvetlerine karşı sonuna kadar savundu. Diğer Kürt aşiret alayları da Ermenilere karşı 15. Kolordunun safları içinde canla başla çarpışarak milli topluluğun gerçek üyeleri olduklarını gösterdiler veya göstermeyi en uygun çıkar yol kabul ettiler”.²⁷

²⁴ **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, s.281.

²⁵ Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **a.g.e.**, s.163.

²⁶ **İstiklal Harbinde Ayaklanmalar**, s. 14.

²⁷ **A.y.**

Burada I. Meclis'teki "Kürt milletvekilleri"nin aldıkları tavır da incelenmelidir. Bir kısmı sonradan "Kürtçülük" akımına kapılmış olsalar da, bu vekillerin önemli bir kısmı Türk kimliğini kabul ederek kendilerini Türk Devrimi'ne ve Türklük davasına adanmıştır. Bu kimliği kabul etmeyenler zaten sonraki dönemde eleneceklerdir. TBMM Gizli Celse Zabıtları incelendiğinde, Koçgiri İsyanı ile ilgili yapılan tartışmalarda söz alan Dersim milletvekili Hasan Hayri Bey'in konuşması dikkat çekicidir. Hayri Bey, Türklerle Kürtler arasında bir fark olmadığını, Dersim bölgesinde yaşayan Kürtlerin Harzem'den gelen Türkler olduklarını, Yavuz Sultan Selim Dönemi'ndeki Alevi kıyımından sonra Kürtlüğü kabul etmek zorunda kaldıklarını, içe kapanarak eşkıyalığa başladıklarını tarihsel süreç içerisinde anlatmaya çalışmıştır. Sözlerine şöyle devam eder:²⁸

"...Bazı arkadaşlar dediler ki senelerden beri hükümetimiz Dersim'e nüfuz etmiş mi etmemiş mi? Zaten müstakildirler. Bir kere bunlar istiklallerini istemiyorlar, ancak hükümete dehalet ve adalet bekliyorlar. Sonra görüyorsunuz, Fransız ve İngilizler bir takım tezvirlere yapıyorlar. Kürdistana bir şekil vermelidir, böyle olmalıdır diyorlar. Bunlar sırf Kürtleri Türklerden ayırmak, ikisini de boğmaktır. Bugün Kürt Türkten ayrılrsa pek fena olur..."²⁹

Sabahattin Selek, Kurtuluş Savaşı'nda düşman silahları altında veya hastalıktan ölen 36 239 erin, bağlı buldukları askerlik şubeleri bakımından dökümünü **Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)** adlı eserinde, ayrıntılı olarak vermiştir. Bu rakamlara göre ana dili Kürtçe olanların yoğunlukta olarak yaşadıkları Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde şehit edilen er sayısı 782, Doğu Anadolu'da 1759'dur. Kurtuluş Savaşı'ndaki toplam şehit sayısına oranlandığında, ölenlerin % 2'si Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne, % 5'i ise Doğu Anadolu Bölgesi'ne bağlı

²⁸ TBMMGCZ, c.II, s.252-253.

²⁹ A.e., s.253.

askerlik şubelerine kayıtlıdır. Bu oran, bu bölgelerde yaşayan Kürtlerin ne kadarının Kurtuluş Savaşı'na katılarak şehit düştüklerini göstermektedir.³⁰

Atatürk'ün Doğu politikası her zaman için Türkiye Cumhuriyeti idealinin bir parçası olmuştur ve Türk milletini bir bütün olarak görmektedir. Kuvayi Milliye-yi oluşturacak olanlar da ırkı ne olursa olsun bu coğrafyayı vatan kabul eden tüm unsurlardır. Milli Mücadele Dönemi'nde bu unsurları bir araya getirmeye çalışmıştır. Sivas Kongresi öncesi durumu anlatırken, Nutuk'ta Trakya ve Anadolu'daki örgütleri birleştirme çabasından şöyle bahsetmektedir:

“Trakya'nın direnme gücünü artırmak amacıyla bu yönergeye şu bilgileri ekledim. ‘Anadolu halkı baştan aşağı bölünmez bir bütün haline getirildi. Kararlar, ayrılmaksız, bütün komutanlar ve arkadaşlarımızla birlikte alınıyor. Vali ve mutasarrıfların hemen hepsi bizden yanadır. Anadolu'daki ulusal örgütler ilçe ve bucaklara dek genişledi. İngiliz koruyuculuğu altında bir bağımsız Kürdistan kurulması ile ilgili propaganda ve bu amacı güdenler saf dışı edildi. Kürtler, Türklerle birleşti.”³¹

16 Haziran 1919'da Amasya'dan Kazım Karabekir'e yazmış olduğu telgrafında İngilizlerin teşvikiyle bir “Kürdistan” kurulmaya çalışıldığını, bunu onaylamadığını, memleketin milli birliğe ihtiyaç duyduğunu, milletin mukadderatının yine millet iradesi ile sağlanacağını söylemektedir.³²

“...Bu sebeple ben Kürtleri de bir öz kardeş olarak ağışumuza katıp tek milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu dünyaya

³⁰ Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, c.2, [b.y], Ağaoğlu Yayınevi, 1971, s.346.

³¹ **Nutuk**, c.1, s.29.

³² **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c.2, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s.391.

Müdafai Hukuku Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim.”³³

Şerafettin Turan, Atatürk’ün mütareke sınırları içindeki toprakların birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğu ilkesini savunarak bağımsız “Kürdistan” girişimlerine daima karşı çıktığını ve bunu önleyebilmek için de Türklerle Kürtlerin öz kardeş oldukları görüşünü savunduğunu söylemektedir. İlk Misak-ı Milli taslağında bunu belirtmiş ancak bunu içeren tümceye Mebuslar Meclisi’nde yer verilmemişti.³⁴

Atatürk’ün, 1920 yılında, Mebuslar Meclisi’nde grup programı ve “Misak-ı Milli” ilkeleri olarak Rauf Orbay’a gönderdiği metnin 2. maddesindeki ifade şudur:

“Osmanlı memleketleri içinde oturan bütün Müslüman topluluklar birbirlerine karşı saygı ve özverilik duyguları ile dolu olup etnik ve toplumsal hakları ile bölgelerinin koşullarını gözetip onlara uyan özkardeşler.”³⁵

Atatürk’ün “Kürtlerle Türklerin öz kardeş olması”ndan ne anladığını, “Türklerle Kürtlerin birleşmesi”nin ne demek olduğunu ifade eden en önemli sözleri 26 Eylül 1932 tarihinde “Diyarbakır” isimli yerel bir gazetede yayınlanmıştır.³⁶

“Ben Türk elinin kahraman bir bucağındayım, yazık ki oraya Bekir-diyarı diyorlar. Fakat özünde Türk diyarı idi. Bekir, sonradan ona

³³ A.y.

³⁴ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi II. (Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992, s.182.

³⁵ A.e., s.301.

³⁶ Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, Boğaziçi Yay., 1992, s.308.

alem olmuş, fakat biz öz diyarımızın ne olduğunu biliriz. Bizim diyarımız Oğuz Türk'ünün has kaynağıdır, biz de bu yüce kaynağın çocuklarıyız.

Buraya konduğumuzdan beri ne olduğumuzu anlatmaya çalıştık ve anlatıp duruyoruz ki; Türk eli büyüktür ve yeryüzünde yalnız o büyüktür. Her yeri dolduran Türk'tür ve her yanı aydınlatan Türk'ün yüzüdür.

Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlatları, hep aynı çevrelerin damarlarıdır. Bizim yeni işimiz budur. Bu damarlar birbirini duysun ve birbirini tanısin.³⁷

Yaşar Kalafat, Atatürk'ün bu beyanatının Kürt kimliği konusundaki görüşlerini yansıttığını ve bu ifadesi ile Kürt kimliğini Türk olarak kabul etmiş olduğunu söylemektedir.³⁸ İsmet Paşa da, Lozan Konferansı'nda Musul'un bir başka devlete bırakılmasına razı olmayışının nedenlerini açıklarken "Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istediklerine" vurgu yapmaktadır:³⁹

"Gerçekten yüzyıllardır bu iki halk, soy, inanç, özlem ve töre bakımından olduğu kadar, gelenek ve görenek bakımından da ortak bağlarla birleşmiş olarak tam bir uyum içinde yaşamaktadırlar. Kürtlerin kendi istekleriyle Türk yönetimi altına girdiklerini ve kaderlerini Türkiye'nin kaderine bağladıklarını tarih göstermektedir."⁴⁰

Lozan Konferansı'na doğru Musul meselesi gündeme geldiğinde Meclis'te yapılan görüşmelerde de bu konu tartışılır. Rauf Bey, Musul'un ezici çoğunluğu Türk

³⁷ A.y.

³⁸ A.y.

³⁹ **Lozan Barış Konferansı**, Çev. Seha L. Meray, Takım I, Cilt 1, Kitap1, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1969, s.347-348.

⁴⁰ A.y.

ve Kürt olan, hatta aslen bir olan, bir millet olmamak için hiçbir sebep mevcut olmayan iki ırkla meskûn olduğunu belirtmiştir.⁴¹

İngiltere, Sevr planlarını hayata geçiremeyip “Kürdistan” adında bir devlet kuramayınca, bu konuyu Lozan’ın gündemine taşımaya çalışmıştır. Türkiye’de Müslümanlar arasında dil ve ırk ayırımı yaparak Kürtleri de azınlıklar statüsüne sokmaya çalışmışlardır. Türkiye Misak-ı Milli sınırlarını belirlerken, Arap olmayan Müslümanların çoğunlukta olduğu toprakları sınırlar içerisine alırken, Lozan’da da sadece gayri-müslimlerin azınlık sayılmasında ısrar etmiştir.⁴² Azınlıklar Alt Komisyonu Türk Heyeti Başkanı Dr. Rıza Nur, 18 Aralık 1922 günlü oturumda yaptığı konuşmada buna dikkati çekmektedir:

“Tarih Türkiye’de azınlık sorununa her zaman Müslüman olmayanların konu olduğunu göstermektedir. Bu yüzden misakı millimizde bu kelimeyi bu anlamda anladık ve alt komisyona sunmaktan onur duyduğumuz tasarıda da bu anlamda kullanılmaktayız”⁴³

Konferans sırasında gerçekleşen çok çetin tartışmalar sonucunda azınlıklarla ilgili Türk tezleri kabul ettirilmiştir. Böylece batılıların Kürtleri ve diğer etnik grupları azınlık olarak kabul ettirme ve Sevr’in “Kürdistan” projesini hayata geçirme hayalleri bir kez daha suya düşmüştür.⁴⁴

Atatürk, Nutuk’ta Mondros’tan sonra düşmanın dört kez barış önerdiğine ve bu öneriler arasındaki değişikliklere değinmektedir. “Kürdistan”la ilgili Sevr’in “barış önerilerini” okuduktan sonra diğerlerini şöyle özetlemektedir:⁴⁵

⁴¹ TBMMGCZ, c.IV., s.86.

⁴² Eyüp Kaptan, **Lozan Konferansında Azınlıklar Sorunu**, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 2002, s.61–62.

⁴³ **Lozan Barış Konferansı**, s.160.

⁴⁴ Eyüp Kaptan, **a.g.e.**, s.83.

⁴⁵ **Nutuk**, c. II, s.1007.

“Mart 1921 önerisinde [Londra Konferansı’nın bitiminde]: İtilaf Devletleri yeni durumu göz önünde tutarak bu konuda Sevr tasarısında değişiklik yapmayı dikkate almak eğilimindedir. Özerk bölgeler ile Kürt ve Asurlu, Geldanlı çıkarlarının yeterince korunması için bizce kolaylık gösterilmesi koşuluna bağlanmıştır.

Mart 1922 önerisinde [Sakarya zaferinden sonra]: Söz konusu edilmemiştir.

Lozan’da: Elbette söz konusu ettirilmemiştir.”⁴⁶

Lozan Anlaşması’nda söz konusu ettirilmeyen “Kürdistan” meselesi, Milli Mücadele’nin kesin başarısından sonra kısa bir süre için de olsa gündem dışı kalmıştır. Kürtçülük faaliyetlerinde bulunan kişi ve kuruluşların etkileri de azalmıştır. Ancak suskunluk çok uzun sürmeyecektir çünkü 1923’te merkezi Erzurum da olan yeni bir bölücü teşkilatlanmanın kurulduğu gözlenmektedir.

Azadi, adını taşıyan bu örgütün çekirdeğini eski Hamidiye Alayları ile Türk Ordusu’nda görevli bazı doğulu subaylar oluşturmaktadır. Azadi’nin liderleri Cibran Aşireti ağalarından Halit Bey ile Bitlis beylerinden Yusuf Ziya Bey’dir. Cibranlı Halit Bey, Aşiret Mektepleri’ne devam etmiş olduğu için saygı duyulan biridir. Yusuf Ziya Bey ise TBMM’nin eski Bitlis milletvekillerindendir. Lozan Konferansına doğru Musul meselesi ile ilgili tartışmalar sırasında Meclis’te, “Arkadaşlar, ben Kürdüm. Fakat Türkiye’nin tealisini, Türkiye’nin şerefini, Türkiye’nin terakkisini temin eden Kürtlerdenim”⁴⁷ diyen Yusuf Ziya Bey, kısa bir süre sonra bağımsız bir “Kürdistan” isteği ile ayaklanmaların içinde yer alacaktır.

Bunların yanı sıra, İhsan Nuri, Seyit Abdülkadir, Kemal Fevzi, Kadri Cemil Paşa, Kazım Cemil Paşa gibi kimseler de Azadi Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer

⁴⁶ A.y.

⁴⁷ TBMMGZC, c.IV., s.163.

almışlardır.⁴⁸ Cemiyet, Şeyh Sait'in de katıldığı ilk kongresini 1924 yılında yaparak şu kararları almıştır:⁴⁹

“a)Doğu Anadolu’da bütün aşiretlerin katılacağı bir isyan yapılacak ve bunu takiben bağımsızlık ilan edilecektir. Mayıs 1925 isyan tarihi olarak belirlenmiştir.

b) Dış yardım gereklidir. Yardım yapması beklenen devletler arasında Suriye’deki Fransızlar, Irak’taki İngilizler ve Ruslar vardır.”⁵⁰

Azadi Teşkilatı, hem Şeyh Sait İsyanı’nın başlamasında etkili olacaktır, hem de ileride Ağrı Ayaklanması’nı başlatacak olan Hoybun örgütü ile birlikte hareket edecektir.⁵¹

1.2.Cumhuriyet Dönemi Kürt Ayaklanmaları

Cumhuriyet’in ilanından 1938’e kadar 17 tane Kürt Ayaklanması çıkmıştır. Bu ayaklanmalar Genelkurmay Belgeleri’ndeki kronolojik sıraya göre, Nasturi (1924), Şeyh Sait (1925), Raçkitan ve Raman (1925), Sason (1925), Ağrı (1926), Koçuşağı (1926), Mutki (1927), İkinci Ağrı (1927), Asi Resul (1929), Tendürük (1929), Savur (1930), Zeylan (1930), Oramar (1930), Üçüncü Ağrı (1930), Pülümür (1930) ve Dersim (1937–1938) ayaklanmalarıdır.⁵² 20 binden fazla silahlı insanın katıldığı bu ayaklanmalar genellikle Ağrı, Tunceli, Bingöl, Diyarbakır, Siirt, Şırnak, Hakkâri ve çevrelerinde gelişmiştir.⁵³ Burada bu isyanların genel karakterini yansıtan, Türkiye Cumhuriyeti’ni en çok uğraştıran ve İskân Kanunu gibi bir uygulamaya neden ihtiyaç duyulduğu konusunda ipuçları verecek daha genel

⁴⁸ Abdülhaluk Çay, **a.g.e.**, s.390.

⁴⁹ Yaşar Kalafât, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı**, s.128.

⁵⁰ **A.e.**, s.129

⁵¹ **A.e.**, s.134.

⁵² **Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar (1924–1938)**, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 1972, s. I-VII.

⁵³ **A.e.**, s. 17.

ayaklanmalar olan Nasturi, Şeyh Sait, Ağrı Ayaklanmaları ile ileriki bölümde Dersim İsyanı üzerinde durulacaktır.

1.2.1.Nasturi Ayaklanması

İngilizler, Musul sorunun çözülmesinden önce Türkiye ve Rusya'ya karşı Kürtler, Ermeniler, Asuriler ve Geldanilerden oluşan bir hükümet kurma siyasetini izlemektedirler.⁵⁴ Bunun için bir yandan Nasturileri* Hakkâri'nin güney bölgelerine sürüyor, diğer yandan da Bitlis, Garzan ve Erzurum bölgelerine kadar Kürt aşiretleri ve özellikle Bitlis'teki Kürt reisleri ve Erzurum dolaylarındaki muhalifler arasında Kürt bağımsızlığı fikrini yayıyor ve kuvvetlendiriyorlardı. Bizzat Türk subaylarına kadar el atarak bu bölgelerden olan bazı subayları elde ediyor ve bu suretle de Türkleri Musul sorununda tamamen aciz bırakmak ve hatta daha da ileri giderek Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu kısımlarını ele geçirmek istiyorlardı.⁵⁵

Nasturi ayaklanmasının diğer pek çok ayaklanma gibi İngilizler tarafından kışkırtıldığına dair pek çok kanıt vardır. Uğur Mumcu "Kürt-İslam Ayaklanması" adlı eserinde bu kanıtları şöyle ortaya koymaktadır:

"Ayaklanmadan önce Hakkâri bölgesinde İngiliz misyonerleri görülmüştü. Misyoner kılığındaki bu İngiliz subayların İmadiye ve Çömelerik'te Nasturileri örgütledikleri ve ayaklanmaya hazırladıkları anlaşılıyordu..."

Musul'daki İngiliz birlikleri hava akınları ile Nasturileri destekliyordu: 21. Süvari alayına 14 Eylül günü Şiraniş ve Birsivi'de üç

⁵⁴ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s.26.

* Nasturiler, Süryani papazlarından Nastoris tarafından kurulan Nastur mezhebine bağlı Hristiyanlardı. Türkiye sınırları içinde Hakkâri bölgesinde yaşamaktaydılar. Bkz. Uğur Mumcu, **Kürt İslam Ayaklanması: 1919-1925**, 25.bs., Ankara, Umag Vakfı Yayınları, 1999, s.37.

⁵⁵ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s.27.

İngiliz uçağı ateş etti. İngiliz uçakları sürekli olarak birliklerimize saldırdılar...

Turkish Petroleum Şirketi 25 Temmuz 1923 günü İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak Musul'un Türklere bırakılmamasını; İngiltere 6 Ağustos 1924 günü de Cemiyet-i Akvam'a başvurarak Musul Sorununun ele alınmasını istemiş, Nasturi Ayaklanması bu başvurudan bir gün sonra başlamıştı.⁵⁶

İngilizlerin bölgedeki teşvik ve kışkırtmaları ile Nasturi Ayaklanması, Hakkâri'nin Çukurca, Habur yöresinde patlak vermiştir. 7 Ağustos 1924 günü Hakkâri Valisi'ni Hangediği denilen yerde esir alan silahlı Nasturiler, İl Jandarma Alay Komutanı Binbaşı Hüseyin ile üç Jandarma erini şehit ederler.⁵⁷ Nasturi çetelerinin saldırılarının önlenmesi için bölgeye kuvvet gönderilmesi gerekli görülmüştür. Ancak İngiliz uçakları henüz kesinleşmemiş olan Türkiye-Irak sınırını geçerek Türk birliğine ateş açmış ve İngilizler, Türk Hükümetine verdikleri bir nota ile bölgedeki askeri hareketin durdurulmasını isteyerek, durdurulmazsa Türkiye'ye karşı harekete geçeceklerini bildirmişlerdi. Ancak Hükümet vazgeçmek niyetinde değildir ve VII. Kolordu Komutanı C.T. Eğilmez, 14 Ağustos'ta, Nasturi Ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilir ve ayaklanma 26 Eylül'de tümüyle bastırılır. Kaçmak zorunda kalan Nasturiler de İngiliz yönetimindeki Musul'a sığınır.⁵⁸

Ancak bu ayaklanmanın kesin olarak bastırıldığı söylenemez. Hem bundan sonraki gelişmeler, hem de çıkacak ayaklanmalar bunun habercisidir. Genelkurmay Belgeleri'nde de ayaklanmanın sonucu bunu vurgular bir üslupla açıklanmıştır:

⁵⁶ Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması**, s.39.

⁵⁷ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s.28-30.

⁵⁸ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi III, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995, s.105.

“Nasturi Ayaklanmasına karşı o günün çok güç şartları içinde yapılan tenkil harekâtı, ayaklananlar üzerinde kesin sonuca ulaşamamış ve asilerin çoğu sınır dışına kaçmışlardı. Aslında İngilizlerin Musul dolayısıyla açtıkları bu mesele siyasi ve askeri çok çetin mücadeleler sonunda tarafların kısmen lehlerinde kabul ettikleri bir hattın iki tarafına çekilmeleriyle çözülmüş kabul edildi. Gerçekte Türk kuvvetleri, ne asiler üzerinde ve ne de Musul meselesinin çözümünde etkili olacak bir başarı elde edebildiler.”⁵⁹

1.2.2 Şeyh Sait İsyanı

Nasturi Ayaklanması'nın bastırılmasının ardından, bazı subaylar birliklerinden kaçarak Irak'a sığınmışlardı. Kürtçülük propagandası yapma amacıyla olan bu subay ve erlere soruşturma açılmıştı. Erzurum'da “Kürt Azadi Cemiyeti” Başkanı olan Hesapları İnceleme Komisyonu'nun eski başkanı Albay Cibranlı Halit ile Erzurum Kongresinde Temsilciler Kurulu'na seçilen fakat 1923'te Kürt Azadi Derneği'ne katılan Mutki Aşireti Başkanı Hacı Musa da bu nedenle tutuklanıp Bitlis'e götürülmüşlerdi. İfade vermeye çağırılan Hasenen aşireti Başkanı Halit ile Zerikanlı Aşireti Başkanı Kerem ise çağrıya uymayarak kaçmışlardı. Nakşibendî Şeyhi Sait de tanık olarak Bitlis'e çağırılmıştı. Ancak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin aralarında kendisinin de bulunduğu 800 kişiyi öldürmeye karar verdiği yolundaki bir söylentiden ürkererek ifade vermemişti.⁶⁰

Nasturi Ayaklanması sonrasında kaçan subayların bundan sonraki eylemleri Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik en büyük başkaldırı hareketlerinden biri olan Şeyh Sait İsyanı'nı başlatmak olmuştur. Şeyh Sait Ayaklanması'nın kökeni, Mayıs 1923'te kurulmuş olan Azadi Cemiyeti'ne kadar götürülebilir.⁶¹

Şeyh Sait, Elazığ ilinin Palu ilçesinden, Nakşibendî tarikatının önde gelenlerindedir. Doğu bölgesinin zenginlerinden olduğu için özellikle Zaza Kürtleri

⁵⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, s.76.

⁶⁰ Şerafettin Turan, Türk Devrim Tarihi III, s.107.

⁶¹ Mumcu, Kürt-İslam Ayaklanması, s. 56-57.

üzerinde büyük etkisi olmuştur.⁶² Hatta sırf bu nedenle bu işin başına geçirildiğini dile getiren tarihçiler de vardır.⁶³

Ancak Şeyh Sait bu ayaklanmayı başlatırken yalnız değildir. 1924 yılının Ağustos ayında Hamidiye Alayları'nı oluşturan Cibranlı ailesinden Cibranlı Halit Bey ve Mutki aşireti Reisi Musa Bey ve Şeyh Sait Erzurum'da bir araya gelirler. Kürt İstiklal Cemiyeti'nin Başkanlığı'na Şeyh Sait seçilir. Erzurum Hınıs'tan ayrılarak yaz boyunca Kürt ağaları ve beyleri ile görüşür. Ayaklanma için tarih belirlenmiştir: 21 Mart 1925.⁶⁴

Ancak Şeyh Sait İsyanı, planlanan tarihten daha önce, 13 Şubat'ta başlar.* Asker kaçaklarını aramak için Şeyh Sait ve kardeşi Abdurrahman'ın Piran'daki evini saran Jandarma teğmenleri esir alınır. Bir er şehit edilir. Aynı gece 350 atlı ile yola çıkan Şeyh Sait, Genç ilçe merkezine doğru yola koyulur. Evlerden Jandarmaya ateş edilmektedir. Genç'ten sonra Lice'ye de hakim olan Şeyh Sait yanlılarının hedefi Diyarbakır'dır. Ergani, Palu ve Piran'ı ele geçiren isyancılara karşı Ankara'da tedbir alınmaya çalışılmaktadır. Şeyh Sait kuvvetleri Diyarbakır'a saldırarak Türk kuvvetlerine kayıplar verdirirler ama Nisan'ın ikinci haftasından itibaren Türk Ordusu duruma hâkim olur. Şeyh Sait İran'a kaçmak üzereyken yakalanır. Ayaklanmanın diğer liderleri de yakalanır ya da teslim olurlar.⁶⁵

Şeyh Sait İsyanı ile ilgili olarak yapılan tartışmalardan en önemlisi bu isyanın irticai mi yoksa Kürtçü bir ayaklanma mı olduğudur. Bazı çevreler bu ayaklanmayı Şeyh Sait'in mahkeme savunmasına bakarak sadece dini nitelikli bir ayaklanma olarak nitelendirirler. Örneğin, Metin Toker'e göre isyan, hilafetin kaldırılmasına bir tepki olarak doğan bir karşı devrim hareketidir.⁶⁶

⁶² **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 84.

⁶³ Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, İstanbul, Sel Yayınları, 1955, s.18.

⁶⁴ Uğur Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması**, s.158.

* Türk askerlerinden oluşan bir müfrezeyle asker kaçağı Şeyh Sait taraftarları arasında bir çatışma çıkmıştır. Ayaklanma hazırlıklarının henüz tamamlanmadığını bilen Şeyh Sait kısa zamanda kontrolün elden çıktığını fark eder. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s.86., Robert Olson, **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı**, Ankara, 1992, s.91-94.

⁶⁵ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s.87.

⁶⁶ Metin Toker, **Şeyh Sait ve İsyanı**, [y.y], Akis Yayınları, 1968. s.476.

“Şeyh Sait bir Kürt lideri gibi davranmaktan ziyade bir karşı ihtilalin darbecisi gibi hareket ediyordu ve açtığı bayrak, hilafet bayrağıydı, şeriat bayrağıydı...”

“**Türkiye’de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar I**” adlı eserin yazarı Vedat Şadillili de ayaklanmanın başlangıçta şeriat adına yapıldığını sonraları amacından saptırılıp bir Kürt devletinin kurulması yönüne doğru kaydırıldığını savunmaktadır.⁶⁷ Şeyh Sait İsyanı üzerine yapılan değerlendirmeleri “**Bir Ayaklanmanın Anatomisi**” adlı kitabında derleyen Yaşar Kalafat eserin sonuç bölümünde, “Şeyh Sait ayaklanması geriye dönücü anti demokratik ve anti-cumhuriyetçi, teokrasi yanlısı bir harekettir... Atatürk ve devrimlerine karşı hilafet ve saltanatı alternatif olarak savunduğundan şeriatçı ve saltanatçı bir karaktere sahiptir” demektedir. Kalafat’a göre Kürtçülüğü ideoloji edinmiş bir takım entelektüeller bu dini karakterli hareketin rengini değiştirip potansiyelinden yararlanmak istemişlerdir.⁶⁸

Ancak, Şeyh Sait ayaklanması ile ilgili genel kanı ayaklanmanın başından beri hem dini hem de bölücü nitelikte olduğudur. Uğur Mumcu, Şeyh Sait İsyanı’nı “Kürt-İslam Ayaklanması” olarak nitelendirir. Şeyh Sait İsyanı’na katılan bazı liderler ayrı Kürt kimliklerinin bilincindedirler ve oldukça yüksek bir dini söylemle de olsa ayrılıkçı bir siyasi gündem geliştirmişlerdir. Uğur Mumcu’nun ifadesi ile “Şeyh Sait soruşturmada ayrılıkçı özlemleri ifade etmekten kaçınmış olsa da, kardeşi Abdurrahim ve diğerleri, amaçlarının bağımsız bir Müslüman Kürt hükümeti kurmak olduğunu açıkça ilan etmişlerdir”.⁶⁹

Şerafettin Turan da benzer biçimde bu ayaklanmayı hem dinci hem de Kürtçü bir ayaklanma olarak görmektedir:

⁶⁷ Vedat Şadillili, **Türkiye’de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar I**, Ankara, Kon Yayınları, 1980, s.70.

⁶⁸ Yaşar Kalafat, **Bir Ayaklanmanın Anatomisi Şeyh Sait**, 2.bs., ASAM Yayınları, Ankara, 2003, s.288.

⁶⁹ Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması**, s.161.

“Kürt kökenli ve Nakşibendî tarikatı şeyhlerinden olan Sait’in öncülüğünü yaptığı ayaklanma XII. Yüzyıl sonlarından başlayarak bağımsızlık ya da özerklik mücadelesi güden Kürtçülük hareketinin bir devamı ve yeni bir halkası idi. Bir başka yönü ile de din elden gidiyor diye şeriat devleti kurulmasını amaçlayan bir eylemdi. Aynı zamanda yabancı güçlerin kışkırttığı, desteklediği bir dış sorun özelliğini taşıyordu... Gerçekten de Şeyh Sait’in güttüğü amaçların başında bağımsız bir Kürt devleti kurmak geliyordu. Bunun en büyük kanıtı “Kürdistan” Teali Cemiyetinin bölgede etkinliğini yitirmesinden sonra Erzurum’da Kürt Azadi Cemiyeti adlı yeni bir örgütün kurulmuş olmasıdır... Bundan başka Şeyh Sait’in bacanağı ve aynı zamanda Cibranlı Halit’in kayınbiraderi olan Bnb. Kasım Ataç’ın ifadeleri de ayaklanmanın bir Kürt devleti kurmaya yönelik olduğunu göstermektedir.”⁷⁰

Prof. Dr. Ergün Aybars “**İstiklal Mahkemeleri**” adlı kitabında yaptığı değerlendirmede ayaklanmanın bir Kürt Devleti kurmak üzere başladığını dile getirmektedir:

“Ayaklanmanın, Şeyh Said’in dediği gibi, yalnız din ve şeriat gereklerinin uygulanmasının sağlanması için çıkmadığı; başlangıç ve gelişmesi sırasında verdiği emir ve görevlerden, esir aldıkları asker ve subaylara “düşman askeri”, ayaklanmaya katılmayan Kürt aşiretlere de “melun” veya “Türk” denmesi, Üçüncü Ordu Komutanlığının eline geçen Şeyh Said’e ait belgelerin üzerinde Kürdistan Harbiye Nezareti, “Kürdistan Reisi” veya “Hükümeti” başlıklarının kullanılmış olması, olayın basit bir amaca yönelik değil, geniş ve yaygınlığını gösteriyordu.”⁷¹

⁷⁰ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi III**, s.108.

⁷¹ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)**, İleri Kitabevi, İzmir, 1995, s.315.

Şeyh Sait Ayaklanması gerçekten de Ergün Aybars'ın ifade ettiği gibi geniş ve yaygın bir ayaklanmadır çünkü alınan tüm askeri ve idari tedbirlere rağmen bundan sonraki Kürt isyanlarının da başlangıcı olmuştur. Kısmi ve geçici önlemler yeterli olmadığı için isyan eden, isyan etmeye eğilimli olan ayrılıkçılar yeniden Türkiye Cumhuriyeti'nin üniter yapısına karşı harekete geçeceklerdir.

1.2.3 Ağrı Ayaklanmaları

Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra, Türkiye Cumhuriyeti'ni en fazla tehdit eden ayaklanmaların başında Ağrı'da başlayan hareketler gelmektedir. Genelkurmay'ın raporlarına göre, Ağrı'da ilk isyan Mayıs 1926'da, ikinci isyan Eylül 1927'de, üçüncüsü de Eylül 1930'da gerçekleşmiştir.⁷² İlk iki isyan kolaylıkla bastırılmıştır ancak üçüncü Ağrı İsyanı Türk kuvvetleri'ni en çok uğraştıran ayaklanmalardan birisi olmuştur. Genelkurmay Belgelerine göre, “üç ayrı tarihte ve ordu birlikleri ile tedip ve tenkiline lüzum görülen ayaklanma hareketlerinin hemen hepsi ‘Kürt özerkliği’ adı altında yabancı propagandaları ile Türkiye’yi zor durumda bırakmak amacını taşımaktadır.”⁷³

Ağrı isyanlarını başlatan örgüt, Kürtlerle Ermenilerin birlikte kurmuş oldukları Hoybun Cemiyeti'dir.⁷⁴ İsyanların öncü kadroları Hoybun tarafından atanıp, yönlendirilmiştir.⁷⁵ Genelkurmay Belgeleri'ne göre de bu komitenin başında İhsan Nuri ve Ermeni Zilan vardır.⁷⁶ Cibranlı aşiretinden olan Bitlisli İhsan Nuri Paşa Hoybun'un Ağrı yöresindeki bir numaralı sorumlusu ve temsilcisi olarak görülmektedir.⁷⁷ İhsan Nuri, Türk Ordusu'nda bir piyade yüzbaşısı iken 1925 Şeyh Sait İsyanı sırasında kıtasını bırakıp birliği ile beraber isyancıların saflarına katılmış,

⁷² Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938), s.161.

⁷³ A.e, s. 162.

⁷⁴ Wadie Jwaideh, Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi, 3. bsk., İstanbul, İletişim Yay., 2004, s.409. Rohat Alakom, Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması, İstanbul, Avesta Yayınları, 1998, s.13.

⁷⁵ Mehmet Bayrak, Kürdolojisi Belgeleri, Ankara, Özge Yay., 1994, s.89.

⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938), s. 319.

⁷⁷ Alakom, a.g.e., s.80.

isyan bastırıldıktan sonra da İran'a kaçmıştır.⁷⁸ Paşalık ünvanının da Hoybun Örgütü tarafından daha etkili olabilmesi için kendisine sonradan verildiği söylenir.⁷⁹

İhsan Nuri'nin, İran'a sığındıktan sonra yazmış olduğu ve 1984 yılında Paris Kürt Enstitüsü tarafından yayımlanan **Ağrı Dağı İsyanı** adlı kitabının başlangıç bölümünde kendi ifadesi ile Ağrı ayaklanması şöyle anlatılmaktadır.⁸⁰

“Ağrı Dağı İsyanı, Aryen Kürt ulusunun kendi ulusal kurtuluş ve bağımsızlık savaşı yolundaki kanlı tarihinin şanlı sayfalarından bir tanesidir. Ağrı Dağı İsyanı, ulusal hakları işgalciler tarafından gasp edilmiş, eziyet ve işkence altında olan kimsesiz Kürt halkının yanık bağrının feryadıdır. Ağrı Dağı İsyanı, Kürt, genç, ihtiyar ve çocuklarının kanları ile yazılmış ve savaşçıları tarafından bugüne dek saklanmış ve korunmuş bir belgedir.”⁸¹

Bu düşüncelerle Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Türk Ordusu'na ihanet eden İhsan Nuri, kendi ifadesi ile “top, tank ve uçaklarla donatılmış Türk Devleti'nin Ordusuna karşı çete savaşı ile “Kürdistan”da devletin Kürtler üzerindeki nüfuzunu kırıp onlar arasında bağımsızlık düşüncesini hâkim hale getirerek toplu bir ayaklanma hazırlamaya ve X[H]oybun Teşkilatı'nı oluşturmaya çalışmaktadır”.⁸²

Ağrı'daki isyanları 1927'den beri örgütleyen Hoybun örgütü, Ermeni çeteleriyle de işbirliği içinde olmuştur. 1931 yılında Hükümet'in hazırlanmış olduğu **Taşnak-Hoybun** adlı kitapta, İngilizler, Kürtlere yeterince güvenmediği için Ermeni Taşnak Komitesi ile bu örgütün birleştirildiğinden bahsedilir. Hoybun bu kaynakta “temeli ve iskeleti Taşnaklardan, ruhu İngilizlerden ve eti Kürtlerden ibaret bir Cemiyet” olarak ifade edilmektedir.⁸³ Hatta İngilizlerin, Kürtlerin gururunu okşamak

⁷⁸ Şadillili, **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar I**, s.128.

⁷⁹ **Taşnak Hoybun (Tıpkı Basım)**, İstanbul, İleri Yayınları, 2005, s.67.

⁸⁰ İhsan Nuri Paşa, **Ağrı Dağı Ayaklanması**, İstanbul, Med Yayınları, 1992, s.6.

⁸¹ İhsan Nuri Paşa, **a.g.e.**, s.13.

⁸² **A.e.**, s.54.

⁸³ **Taşnak Hoybun**, s.23.

için Kürtçede benlik manasına gelen, (Taşnaklar tarafından eskiden beri kullanılan Ermeni Yurdu anlamındaki Haybun sözcüğüne benzeyen) Hoybun kelimesini bunun için aldıkları söylenmektedir.⁸⁴ Taşnak ve Hoybun arasında imzalanan anlaşma metni Ermeni ve Kürtler arasındaki işbirliğini net olarak ortaya koymaktadır:

“Madde 1- Her iki taraf bağımsız bir Kürdistan’ın ve birleşik bir Ermenistan’ın kurulma hakkını karşılıklı olarak tanıyarak bu hakkın savunması için mümkün olan her türlü imkânı kullanarak birbirinin yardımına koşmayı kabul etmektedir.

Madde 2- Her iki taraf hangi toprakların Ermenistan’a hangilerinin “Kürdistan” a ait olduğuna bakmaksızın ve sadece iki ülkenin kurtuluşunu temel amaç edinmiş olarak ortak düşmana karşı savaşmaya devam edecektir.”⁸⁵

Hoybun Cemiyeti’nin nasıl ve niçin kurulduğu ile ilgili olarak Kürtçü kaynaklarda yer alan açıklamalara da bakmak gerekir:

“1927 ilkbaharında, “Kürdistan” dağlarının birinde bir Kürt Ulusal Kongresinin toplanmış olduğu söylenmektedir. Kongreye katılanlar arasında çeşitli aşiretleri ve şehir örgütlerini temsil eden delegeler olduğu kadar, dağlardaki ulaşılması güç ve emin yerlere sığınmış isyancı savaşçıları temsil eden delegeler de vardı... Tüm Kürt milliyetçi örgütlerin dağıtılmasına ve bu örgütlerin Hoybun çatısı altında birleştirilmesine, “son Türk askeri Kürt topraklarını terk edene kadar” mücadelenin sürdürülmesine, emir-komutanın tek merkezde toplanmasına; malzemelik ve cephanelik kurulmasına; Kürt-Ermeni

⁸⁴ Sadi Koçaş, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk İlişkileri**, Ankara, 1967, s.264.

⁸⁵ **Taşnak Hoybun**, s.81-82., Alakom, **Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, s.133.

uzlaşmazlığına bir son vermeye; Ağrı Dağı'ndaki Kürt Ava'yı Kürdistan'ın geçici başkenti ilan etmeye karar verildi.”⁸⁶

Buradan da anlaşıldığı gibi Ağrı'daki ayaklanmalar “son Türk askeri ‘Kürt topraklarını’ terk edene kadar” mücadele etmek adına başlatılmıştır. İlk iki ayaklanma uzun zaman almadan bastırılır. Üçüncü Ağrı Ayaklanması 7–14 Eylül 1930 arasında gerçekleşmiştir. Bu ayaklanmayı başlatan asilerle ilgili olarak Genelkurmay Belgeleri'nde kesin rakamlar verilmez. “Bazen eşkıya miktarı 250 kişi kadar gösterildiği halde bazen de 3000 kadar oldukları ifade edilmiştir.” 1929 senesi sonunda alınan bilgilere göre ayaklananların sayısı 350 süvari, 120 kadar da yayadır. Bunlar da, Hassas Örenli, Şiphanlı, Haydaranlı, Milanlı, Hasananlı, Zerkanlı, Cibranlı, Mokorlu aşiretlerine bağlı olup Biro Haso Telli idaresindedirler. Asilerin hepsinin başında İhsan Nuri ve Ermeni Zilan vardır; özellikle İhsan Nuri'yi dinlemektedirler.⁸⁷

Ağrı ve çevresindeki gergin durum hızla artarken, 1925 Şeyh Sait İsyanı'ndan beri Kürt ayaklanmalarına destek veren İran hükümeti bu siyasetinden vazgeçmemiştir. Düz arazide Türk birliklerine karşı tutunamayan isyancılar Türkiye-İran- Sovyet Rusya arasındaki Ağrı Dağı'nın sarp bölgelerine sığınmakta bazen de İran topraklarına kaçmaktadırlar. İki komşu arasındaki uyuşmazlıklara ve gerginliklere sebep olan bu olaylara son vermek için 22 Nisan 1926'da Türkiye ve İran arasında imzalanan “Dostluk ve Güvenlik Antlaşması” uygulanmamaktadır.⁸⁸

“Kürdistan”ın istiklali için savaştıklarını söyleyen isyancılar Türk birliklerine karşı direnme gösterirken, İran da onlara destek olmaktadır. Abdulhaluk Çay'ın ifadesi ile o günlerde Azeri Türklerinin bağımsızlık istemesinden korkan İran Hükümeti, Kürtleri destekleyerek Türkiye'ye gözdağı vermek istemiştir.⁸⁹ Bunun üzerine, Türkiye İran'a bir nota vererek, 1926 Dostluk ve Güvenlik Andlaşması'na

⁸⁶ Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi**, s.409.

⁸⁷ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s.319.

⁸⁸ Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s.113–114.

⁸⁹ Abdülhaluk Çay, **a.g.e**, s.404–408.

uymasını ister ve imzalanan yeni bir protokolle İran, isyancı Kürtlere her türlü yardımı durduracağını açıklar.⁹⁰

28 Aralık 1929'da Bakanlar Kurulu'nun, Cumhurbaşkanı Atatürk'ün başkanlığında gerçekleşen ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ile 1. Genel Müfettiş İbrahim Tali (Öngören) Bey'in de hazır buldukları bir toplantıda 1930 senesi Haziranında Ağrı'ya karşı tenkil harekâtı yapılması kararlaştırılmıştır.⁹¹ Eylül ayına kadar da Ağrı bölgesinde iyi hazırlanmış küçük baskınlarla özellikle topçu ateş baskınları ile eşkiyanın devamlı olarak kontrol altında tutulması sağlanmaya çalışılacaktır.⁹²

Salih Omurtak Paşa komutasındaki Türk Birlikleri, 9-10 Haziran 1930 tarihleri arasında asileri çember içine almıştır. Savaş uçakları da kullanılarak isyancıların sığınakları tahrip edilmiştir. Ancak İran yetkililerinin pasifliğinden istifade eden isyancılar, İran'da yaşayan Belikanlı ve Halikanlı aşiretlerinin yardımı ile yeniden Türk sınırına saldırmışlardır. İranlı Kürt aşiretlerinin de bu isyana katılması üzerine Türk basınında İran Hükümeti'ni eleştiren ağır yazılar çıkmaya başlar. Basın, sınır emniyeti ile ilgili anlaşmaların uygulanmasını, eşkiya hareketlerine bir daha izin verilmemesini, bu isyancıların mutlaka yok edilmeleri gerektiğini vurgulayan haberler yapar.⁹³ İran Hükümeti'ne Tahran'daki Türkiye Büyükelçisi Memduh Şevket Bey aracılığı ile verilen protesto notasının⁹⁴ ardından Ankara'daki İran Büyükelçiliği de şu açıklamayı yapmıştır:

“Ağrı Dağı İsyanı'na karıştığı iddia edilen İranlı Kürtlerin reisleri halen gözetim altındadır. İranlı Kürt ahali de Ağrı sınırından uzaklaştırılmıştır. İran Kürtlerinin Türk toprağına tecavüz etmelerine ve Türkiye Kürtlerinin İran toprağına sığınmalarına ve yardım almalarına

⁹⁰ Mehmet Saray, **a.g.e**, s.114.

⁹¹ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s.321.

⁹² **A.e.**, s.336.

⁹³ “Şark'ta İran Hükümetinin Vaziyeti nedir”, **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1930, s.1,3., İran'la münasebetimiz gerginleşti”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1930, s.1.,

⁹⁴ “İran Hükümetine Bir Nota verdik” **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1930, s.1.

mani olmak üzere hududu ciddi bir suretle kontrol altına aldık. Doğal müşkilata rağmen isyan hareketlerinin durması için elimizden geleni yapmaya çalışıyoruz.”⁹⁵

Türkiye'nin İran'a yaptığı baskılar sonuç vermeye başlamıştır. İran Şahı Rıza Pehlevi, komutanlarına emir vererek İran'a sığınmış Kürtler ile onlara yardımcı olan diğer Kürt gruplarına karşı operasyon başlatır.⁹⁶ Bu gelişmelerle birlikte, Türk Ordusu da 7 Eylül sabahı başlayıp 14 Eylül günü sona eren son bir operasyon ile ayaklanmayı bastıracaktır. Hatta dönemin Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak, zor koşullarda mücadele eden Türk askerlerine moral vermek amacıyla Ağrı bölgesine bizzat gitmiştir.⁹⁷

İsyan bastırıldıktan sonra, Genelkurmay Başkanlığı'nın yayınladığı tebliğde isyancıların dağıtılmış olduğu şöyle açıklanır:

“Ağrı tedip harekâtı, eşkıyanın kesin yenilgisi ile son bulmuş ve bir hayli reis öldürülmüştür. Dağılan eşkıya artıkları ile kaçarken bıraktıkları eşya ve hayvanları ve mağaralarda, sarp yerlerde gizlenmiş olan perakendeleri toplamak üzere tertip edilen müfrezeler tarama işi ile meşguldür. Harekât sona erdiğinden bundan sonra tebliğ verilmeyecektir.”⁹⁸

Ağrı İsyanı öncesinde ve sonrasında, İran'ın almış olduğu siyasi tavır önemlidir. Bundan önce, isyancılara destek verip vermemek, Türkiye ile işbirliği yapıp yapmamak konusunda ikircikli davranan İran Hükümeti⁹⁹ Ağrı İsyanı'ndan sonra Türkiye'nin yanında olduğunu göstermiştir. 1932 yılının başında, Türkiye ve

⁹⁵ “Sait Han'ın Beyanâtı, İran İsyanının bastırılmasına yardım etmiş!”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1930, s.1, 2.

⁹⁶ Mehmet Saray, **a.g.e.**, s.117.

⁹⁷ “Fevzi Paşa dün Ağrı Dağı'na gitmek için Ankara'dan hareket ettiler”, **Cumhuriyet**, 19.9.1930 s.1.

⁹⁸ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s.344–350.

⁹⁹ **A.e.**, s.330-332.

İran arasındaki sınırlar karşılıklı olarak yeniden düzenlenerek Ağrı Dağı çevresindeki arazi Türkiye'nin isteğine uygun olarak Türkiye'ye verilmiştir.¹⁰⁰ Böylece İran'dan Türkiye'ye herhangi bir sızmanın da önlenmesi sağlanmıştır.

1934 yılında İran Şahı'nın Türkiye ziyaretinin en önemli sebeplerinden biri bu sınır anlaşması ile birlikte başlayan diyalogların devam ettirilmesi isteğidir. Türk basını bu olayı büyük bir ilgi ile karşılamış, günlerce bu konu ile ilgili haberler manşetlerden düşmemiştir.¹⁰¹ Cumhurbaşkanı M. Kemal ile uzun bir Türkiye turuna çıkan Şah'ın geliş tarihi İskân Kanunu'nun kabul edildiği gün olan 14 Haziran'a rastlamaktadır. Başbakan İ. İnönü, bu ziyaret ile ilgili olarak TBMM'de uzun bir konuşma yapmış, İran ve Türkiye gibi “kardeş iki ülkenin” bundan sonra ilişkileri açısından yeni bir döneme girildiğini söylemiştir.¹⁰²

“...İranla bir hudut meselesi vardı ki, kaç senelik bir mesele olduğunu şimdi size rakamla söylemek müşküldür. Fakat mübalağasız söyleyebilirim ki, yüz seneden beri süren bir hudut ihtilafı, iki Devlet arasında her türlü emniyet hislerini zehirlemiş bulunuyordu...Şimdi iki milletin başında bulunan Reislerinin istikbali gören , büyük millet menfaatlerini gören irade ve dirayetleriyle bu mesele halledilmiş bulunuyor...Birkaç seneden beri hudutlar civarındaki mıntikalarda asayiş bozmak isteyen bütün unsurlar, her iki tarafta gördükleri ciddi bir siyasetin kudreti karşısında nevmi olmuşlardır.¹⁰³

İsmet İnönü bu konuşması ile bundan sonra Kürt isyanlarına karşı her iki Hükümet'in ortak tavır alacağını vurgulamaktadır. İsyan bastırılmıştır ancak henüz uzun vadeli idari tedbirler uygulamada değildir.

¹⁰⁰ Türkiye-İran hudut hattının tayini hakkında Tahran'da 23 Kanunusani 1932 tarihinde imzalanan itilafnamenin tasdikine dair kanun, **Düster**, 3.Tertip, Cilt 13, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1932, s.673-686.

¹⁰¹ “Şehinşah Hz. hoşgeldiler, sefalar getirdiler”, **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1934, s.1.

¹⁰² **TBMMZC**, (Devre IV), C.23, İ:70, 18 Haziran 1934, s.221.

¹⁰³ **A.y.**

1930 yılında gerçekleşen Cumhuriyet Dönemi'nin (bu) ikinci büyük Kürt ayaklanmasını önledikten hemen sonra 1934 yılında devlet, "Kürt" sorununu geniş kapsamlı bir zorunlu İskân Kanunu ile çözmeye çalışacaktır.¹⁰⁴

Kürt isyanlarını ayrılıkçı ve bölücü ayaklanmalar olarak değil, milliyetçi hareketler olarak değerlendiren çalışmalardan biri olan **Kürt Milliyetçiliği'nin Tarihi** adlı kitapta Ağrı İsyanı ile İskân Kanunu arasındaki ilişki daha sonra şöyle değerlendirilecektir:

"Türkiye'de Kürtler açısından Ağrı Dağı İsyanı'nın muhtemelen en olumsuz sonucu, Türk Hükümeti tarafından doğu illerini ve bu illerde yaşayan Kürtleri ağır bir yoksunluğa mahkum eden bir yasa çıkarılmasıydı. 5 Mayıs 1932'de [Yasanın tasarı olarak TBMM'ye ilk kez sunulduğu tarihtir] çıkartılan bir yasayla Türkiye'de üçü Kürdistanda olmak üzere dört bölge yaratıldı. Bu bölgelerden biri "sıhhi, maddi, kültürel, siyasi, stratejik nedenlerden dolayı ve kamu yararına olduğu gerekçesiyle tamamen boşaltıldı ve bölgeye giriş yasaklandı. Aşiretler hukuki kişiliklerinden mahrum edildi. Bu mahrumiyetlerin sonucunda, aşiretlerin daha önce kullandıkları tüm haklar çeşitli karar, irade ve diğer hukuki belgelerle desteklenmiş olanlar bile ellerinden alındı. Benzer bir şekilde, aşiret reislerinin, dini liderlerin ve bu kişilere bağlı çeşitli örgüt ve kurumların sahip olduğu yetkiler hangi belge, adet, veya geleneğe dayanıyor olursa olsun geçersiz ilan edildi... Doğu illerindeki aşiret reislerinin, şeyhlerin ve diğer önde gelen kişilerin belirlenen bölgelere göç ettirilmesine de olanak tanıyordu."¹⁰⁵

Bu yorum, Ağrı İsyanı sonrasında devletin aldığı önlemlerin ayaklananları ve bu ayaklanmaya destek veren anlayışı nasıl tedirgin ettiğini gösteren önemli bir açıklamadır. İsyanın bastırılmış olmasından daha çok, kabul edilen İskân Kanunu ile

¹⁰⁴ Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, 2.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.137.

¹⁰⁵ Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, s.416.

birlikte bölgedeki Kürtlerin göçürülmüş olması ya da olacağı bir sıkıntı yaratmaktadır.

1.3. Kürt İsyanlarına Karşı Alınan Önlemler ve Temel Politikalar

İskân Kanunu'nun ilanından ve Ağrı İsyanı'ndan da önce Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik Kürt ayaklanmalarına karşı çeşitli önlemler alınmış ve 1927–1934 arasında çeşitli kanunlar çıkarılmıştır. Şeyh Sait İsyanı devam ederken ilan edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ile birlikte İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması, Şark Islahat Planı'nın hazırlanması ve 1927 yılında Umumi Müfettişliklerin kurularak bölgede ciddi denetimin sağlanması ve bunların yanı sıra dönem dönem çıkarılan çeşitli iskân kanunları ve göç uygulamaları Kürt isyanlarını önlemek ve devlet otoritesini sağlamlaştırmak için alınan geniş kapsamlı önlemlerdir. İskân Kanunu'nun kabulünden önceki tüm bu uygulamalar, devletin “Kürt meselesi”ne yaklaşımı ve bundan sonraki uygulamaları konusunda ipucu vermekte, İskân Kanunu'nun tüm yönleriyle yorumlanmasına olanak tanımaktadır.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması ve İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulması, ayaklanmalara katılanları cezalandırmıştır. Bundan sonra ülkeyi bölmeye yönelik tüm girişimlerin önünü kesmeye yönelik idari bir tedbirdir.

Şark Islahat Planı, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde sosyal yapıyı yeniden inşa etmeye yönelik bir Türkleştirme programıdır ve bundan sonraki uygulamaların ön hazırlığı niteliğindedir.

Sadece Doğu bölgelerinde değil tüm yurt genelinde çıkarılan kanunların uygulanmasını sağlayan ve sorumlu oldukları bölgelerde en yetkili idari amir sıfatıyla çalışan Umumi Müfettişler, hem güvenliğin sağlanmasında hem de bölgede devlet otoritesinin sağlamlaştırılmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir.

1.3.1. Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri'nin Yeniden Kurulması

Şeyh Sait İsyanı devam ederken, karşı ihtilalin bastırılması için Ankara'da tartışmalar başlamıştır. Başbakan Fethi Okyar, Kürt ayaklanmalarına ve bölücülüğe karşı devletin genel bakış açısının dışında bir fikre sahip değildir. Ancak, başlangıçta bunu sadece irticai bir ayaklanma olarak görüyor, sıkıyönetim tedbirlerinin yeterli olacağına inanıyordu. Şeyh Sait İsyanı'nın Doğu vilayetlerinde sık sık görülen dağ eşkıyalıklarından biri olduğunu düşünüyor, birkaç kıta Jandarma birliğiyle çözüleceğini zannediyordu.¹⁰⁶

İnönü'nün temsil ettiği grup ise bunu hem gerici bir başkaldırı, hem de Doğu ayaklanmasının bir ön safhası olarak görüyor ve çok sert kararların alınması gerektiğini savunuyordu.¹⁰⁷ İnönü, bunu CHF grup toplantısında da ifade etmiştir. Şeyh Sait isyanı ile ilgili ilk kaynaklardan birini hazırlamış olan Behçet Cemal, kitabında İnönü'nün duruşunu şöyle anlatmaktadır.¹⁰⁸

“İnönü, Halk Partisi hükümetinin bu mesele karşısında kat'i tedbirler almış olduğunu, bundan sonra alınması gereken tedbirlerin de katiyen gecikmeyeceğini, meselenin behemehal ve esaslı surette kökünden bitirileceğini söyleyerek: ‘Bizim vazifemiz, parti olarak itimat etmek ve bu gibi hadiselerle karşı şiddetle hareket eden ve edecek olan hükümete yardım etmektir,’ demiştir. (...) Parti grubunda birçok milletvekili de söz almış ve bunlardan bilhassa Aydın milletvekili rahmetli Doktor Reşit Galip, karşı ihtilalcilerin en sert tedbirlerle yok edilmelerini istemiştir.”¹⁰⁹

¹⁰⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968, s.77.

¹⁰⁷ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s. 112–114.

¹⁰⁸ Cemal, **a.g.e.**, s.42.

¹⁰⁹ **A.y.**

Bu sert kararlar İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasını, ihtilal ve devrim ilkelerine aykırı yayın yapan gazetelerin kapatılarak sahip ve yazarlarının cezalandırılmasını, her türlü muhalefetin önünü kapayacak genel siyasi ve idari tedbirlerin alınmasını içeriyordu. Özellikle Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Deniz Bakanı İhsan Bey, Ticaret Bakanı Ali Cenani ve İçişleri Bakanı Cemil Uyardın gibi kabine üyeleri bu sert tedbirlerin alınmasıyla ilgili bir önerge vermişlerdir ve önerge 60 muhalife karşı 94 oyla kabul edilmiştir. Bu Fethi Okyar'ın istifasını getiren ve yeni kabineyi İsmet İnönü'nün kurmasının önünü açan bir gelişme olmuştur.¹¹⁰ Zaten, İsmet Paşa'yı, İstanbul'dan acele ile Ankara'ya çağırın Atatürk de Fethi Bey'in artık Başbakan olarak kalmasını doğru bulmuyor, gerekli önlemleri alacak, kendi politikasını uygulayacak kabinenin ancak İnönü başkanlığında hareket edebileceğini düşünüyordu.¹¹¹

İsmet Paşa Başbakan olur olmaz Atatürk'ün başkanlığında yeni bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıda, Hükümet'in Kürt bölgelerinde alacağı önlemler, Meclis'te izlenecek taktikler konuşulmuştur (2 Mart 1925).¹¹² Takrir-i Sükûn Kanunu ile ilgili tartışmalar da çok sancılı geçmiştir. Karabekir, Ali Fuat Paşa, Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey, Sivas Milletvekili Halis Turgut Bey ve Rauf Bey, artarda konuşarak Takrir-i Sükûn Yasası'na ve bu yasa ile getirilen İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasına karşı çıkmışlardır. Rauf Bey, ayaklanmanın Cumhuriyet'i yıkacak kadar güçlü olmadığını, Takrir-i Sükûn Yasası ile uygulanacak yöntemlerin Anayasa'ya aykırı olacağını vurgulayarak "Takrir- Sükûn'un sükûnsuzluk getireceğinden şüphe ediyorum" demiştir.¹¹³

Muhalif kanadın engel olmak istemesinin nedeni ayaklananları desteklemek değil bundan sonra olacıklardan korkmuş olmaları ve bu kanunun kendilerine de dönebileceği endişesidir. Meclisteki tüm gruplar, Kürt ayaklanmasının önlenmesi, Kürtçü organizasyonların dağıtılması, Kürt önderlerinin cezalandırılmaları,

¹¹⁰ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s. 112–114.

¹¹¹ İsmail Gölbaş, **Takrir-i Sükun Görüşmeleri**, İstanbul, Belge Yayınları, 1997, s.394.

¹¹² Toker, **a.g.e.**, s.87.

¹¹³ Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması**, s.69–70.

konusunda hemfikirdi.¹¹⁴ Muhaliflerin amacı Kürt isyancılarını cezalandırmaya engel olmak değil, yalnızca kendilerini korumaktır.¹¹⁵

Takrir-i Sükun Kanunu'na red oyu veren Güneydoğulu milletvekillerinin de amacı bundan farklı değildir. Zaten, II. TBMM'ye bu bölgeden getirilmiş milletvekillerinin “Kürtlük”, “Kürt ulusu”, gibi değer yargılarıyla ilgisi yoktur. Milletvekili aday listelerinin oluşmasında söz sahibi olan Atatürk, Kürtçülüğe yakınlıklarıyla tanınan, bir dönem önce bu tür davranışlarıyla tanınan Kürtlerin adaylıklarını hiçbir biçimde onaylamamıştır.¹¹⁶ Kürt milletvekillerinin hepsi Türklüğe ve Devlete tabidir.

2 Mart 1925 günlü Halk fırkası grup toplantısında, Takrir-i Sükûn tartışılmalarını yukarıdan izlemekte olan Atatürk kürsüye gelerek bir konuşma yapmıştır. Ali Fuat Cebesoy'un anılarında anlattığına göre, yasanı savunan konuşmasını “Milletin elinden tutmaya lüzum vardır. Devrimi, başlatan tamamlayacaktır!” diyerek bitirmiştir.¹¹⁷ Atatürk, Toker'in ifadesi ile, yasanın kabul edilmesinden başka bir çıkış yolunun olmadığını ima etmek istemektedir.¹¹⁸ Bu gelişmenin ardından Takrir-i Sükûn Kanunu, 4 Mart 1925 günkü Meclis oturumuna getirilmiş ve aynı gün 22 red oyuna karşı 122 oyla kabul edilmiştir.¹¹⁹ Kanunun ilk maddesi yasanın amacını net olarak vurgulamaktadır:

“İrtica ve isyana ve memleketin nizami içtimaisini ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlale bais bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile resen ve idareten men'e mezundur.

¹¹⁴ Göldaş, **Takrir-i Sükun Görüşmeleri**, s.417.

¹¹⁵ **A.y.**

¹¹⁶ **A.e.**, s.498.

¹¹⁷ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, c.1, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1957, s.143.

¹¹⁸ Toker, **a.g.e.**, s.66.

¹¹⁹ **TBMMZC**, (Devre II), C.15, İ:69, c:2, 4 Mart 1341, s.149

İşbu efal erbabının Hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir.”¹²⁰

En başından beri böyle bir uygulamayı savunan M. Kemal, Büyük Nutuk’un son sayfalarında da Takrir-i Sükûn Kanunu’ndan şöyle bahsedecektir:

“(…) Ne oldu baylar? Hükümet ve Meclis, olağanüstü tedbirler almayı gerekli gördü. Takrir-i Sükûn Yasasını çıkardı. İstiklal Mahkemelerini çalıştırdı. Ordunun savaşa hazır, sekiz, dokuz, tümenini, ayaklananları yola getirmek için uzun süre görevlendirdi. Terakkiperver denilen dokuncalı siyasal kuruluşu kapattı. Sonunda elbette, Cumhuriyet başarı kazandı. Ayaklananlar yok edildi... Biz, alınan olağanüstü ama yasaya uygun önlemleri hiçbir zaman ve hiçbir biçimde, yasa dışına çıkmak için araç olarak kullanmadık, devletin yaşamasını ve bağımsızlığı sağlamak için kullandık (...).”¹²¹

Kanunun kabulünden üç gün sonra Şark İstiklal Mahkemesi savcı ve yargıçları seçilmiştir.¹²² Diyarbakır’da vazife gören Şark İstiklal Mahkemesi isyanla doğrudan doğruya ilgili suçluların mahkemelerine bakmak için kurulmuştur. Ankara’daki İstiklal Mahkemesi’nin görevi ise karşı ihtilalin halifecilik ve padişahlık safhalarına el koymaktır.¹²³

27 Haziran 1925 günü Şeyh Sait davasının son duruşmasını da yapan Şark İstiklal Mahkemesi, 28 Haziran günü içlerinde Şeyh Sait ve Şeyh Abdullah’ın da bulunduğu 48 kişinin idama mahkûm edildiğini bildirmiştir.¹²⁴

¹²⁰ TBMMZC, s.132.

¹²¹ Nutuk, c. II, s.1193.

¹²² Mumcu, **Kürt-İslam Ayaklanması**, s.77.

¹²³ Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, s.76.

¹²⁴ Halil Şimşek, **Şeyh Sa’id İsyanı ve PKK**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2000, s.140.

Mahkeme Başkanı Mahzar Müfit Bey, kararı sunmak için yapmış olduğu son konuşma da ayaklanmanın niteliğini açıklamış ve kararı okuduktan sonra da şunları eklemiştir:

“Kiminiz hasis kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz yabancı kışkırtmasını ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya, yani Bağımsız “Kürdistan” kurulmasına yöneldiniz. Yıllardan beri düşündüğünüz ve hazırladığınız genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. Cumhuriyet hükümetinin azimli ve kesin hareket ve cumhuriyet ordusunun öldürücü darbeleriyle ayaklanmanız, gericiliğiniz derhal yok edildi. Ve hepiniz yakalanarak hesap vermek üzere adalet huzuruna çıkarıldınız...”¹²⁵

Şeyh Sait Ayaklaması ve diğer ayaklanmalara karşı yalnız askeri ve idari önlemler almakla kalınmamış, bu bölgede yönetimin yeniden düzenlenmesi yoluna da gidilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nde tehlikeli sayılan azınlıklara yapıldığı gibi, sorun çıkaracağı düşünülen bir takım kişiler ve topluluklar başka bölgelere zorla göçürülmüş ve daha sonra, bunların yerlerine Türk göçmenler yerleştirilmiştir. Henüz askeri harekât devam ederken, CHF grubu “isyandan sonra Şark vilayetlerinde yapılacak ıslahat layihasının Meclis tatile girmeden önce sonuçlandırılmasına karar vermiştir. (12 Nisan 1925).¹²⁶

1.3.2. Şark Islahat Planı

1925’in başında patlak veren Şeyh Sait İsyanı’ndan sonra Takrir-i Sükûn Kanunu’nun ilanı ve İstiklal Mahkemeleri’nin yeniden kurulmasının ardından Kürt ayaklanma ve ayrılıkçı hareketlerinin sadece askeri ve idari yöntemlerle

¹²⁵ A.y.

¹²⁶ Mete Tunçay, **TC’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1981, s.174.

çözülemediği açıktı. Bunun için hukuki ve sosyal tedbirlere, uzun vadeli bir programa ve köklü bir çözüme ihtiyaç vardı.

Bu tedbirleri alabilmek için devlet uzun vadeli olması düşünülen projeler hazırlatmıştır ve bu projeler ayrıntılı raporlarla sunulmuştur.

İlk rapor, Çankırı Mebusu ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın "**Ayaklanma, Din Perdesi adı altında, tamamıyla milli bir harekettir**" adlı İsmet Paşa'ya sunmuş olduğu rapordur.¹²⁷

Renda'nın raporu, Kürtlerin nerelerde yerleştiğine, nerelerde hakim olduklarına ve bu bölgelerde hangi dilin kullanıldığına dair bilgiler içermektedir. Ortaya koyduğu verilere göre, Fırat'ın doğusundaki illerde Kürt nüfusu bir milyon yüz bin civarında ve Türk nüfusun dörtte birinden daha fazladır. Kürtler dillerini hakim kılmışlar, Türkçe öğrenmeye muhtaç olmadan işlerini görecek duruma gelmişler ve Türk erkeklerinin de % 80'ini Kürtçe öğrenmeye mecbur kılmışlardır. Renda, ayrıca Kürt nüfusun hızla arttığını ve milli bir isyan için propagandaların devam ettiğini, intikam fikirlerinin yerleşmesi için çalışıldığını da vurgulamıştır. Bölgedeki bu gergin ve tehlikeli duruma karşı belirli yerlere Türkleri yerleştirmeyi, Kürtleri temsil etmeyi (asimile etmeyi), Türkçe konuşmayı teşvik etmeyi ve aşiret reisi yerine Hükümet gücünün kullanılmasını önermektedir.¹²⁸

2. Rapor ise İçişleri Bakanı Cemil Uybadin'ın "**Kürdistan Umumi Valilikle ve Müstemleke Usûlü İdare Edilmelidir**" başlıklı rapordur.¹²⁹ Bakan'ın, raporunda, doğu bölgelerinde Kürtçülük yapıldığından, İran sınırında kaçak Kürt çetelerinin faaliyet gösterdiğinden, İngiliz, Fransız ve İranlıların Kürtçülüğü kolaylaştırmakta olduklarından bahsedilmektedir. Kürtçülüğün yok edilmesi için dışarıdan gelen Türklerin Doğu'ya yerleştirilmesi, bölgedeki memurların "Garplı ve Türk" olması, devlete karşı silah kullanan Miran ve Milli aşireti reislerinin aileleriyle

¹²⁷ Raporun tamamı için bkz. Mehmet Bayrak, der., **Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri Üstüne Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar**, Ankara, Özge Yayınları, 1993, s.452-466., Şark Islahat Planı'na ilişkin Kararname ve Şark Islahat Planı için Bkz, **EK 1**.

¹²⁸ Bayrak, **a.g.e**, s.452-467.

¹²⁹ **A.e.**, s.467-481.

birlikte “garbe” nakli, silahların toplanması, Türklerin milli bilincinin pekiştirilmesi ve bölgede genel valiliğin kurulması önerilmektedir.¹³⁰

Bu raporları ortak bir rapora dönüştürmek için Başbakan İsmet İnönü, İçişleri Bakanı Cemil Uybadın, Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, Çankırı Mebusu Abdülhalik Renda ve Genelkurmay İkinci Başkanı Kazım Orbay’dan oluşan bir komite oluşturulmuştur.¹³¹ Bu ekip aynı zamanda Şeyh Sait isyanından sonra İnönü’yü Ankara garında karşılayarak Takrir-i Sükûn döneminin başlayacağını sinyallerini veren, Atatürk’ün en çok güvendiği isimlerden oluşmaktadır.¹³² “Şark Islahat Encümeni” adını taşıyan bu komite Bakanlar Kurulu’nun gizli kararı ile hazırladıkları raporu yine Bakanlar Kurulu’na sunmak üzere toplanmıştır. Hazırladıkları rapor, İskân Kanunu’nun şekillenmesinde bir ön program niteliği taşıyan Şark Islahat Planı’na dönüştürülmüştür.¹³³

Planın ilk maddesine göre, Şark vilayetlerinde devam eden sıkıyönetim, planın uygulanması tamamlanıncaya kadar devam edecektir. Türkiye 5 Umumi Müfettişlik bölgesine ayrılacaktır ve Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbakir, Mardin, Urfa, Siverek, Elaziz, Dersim, Malatya, Ergani, Beyazıt ile Pülümür, Kiğı ve Hınıs kazaları program uygulanıncaya kadar 5. Umumi Müfettişlik bölgesinde bulunacaktır. Umumi müfettişin görevi, ıslahat programını uygulamaktır ve beraberinde her bakanlıktan bir müfettiş ile bir de askeri müşavir bulunacaktır. Bölgedeki seyyar jandarma alayları da umumi müfettişin emrinde olacaktır.¹³⁴

Sivil ve askeri mahkemelerde, asker ya da sivil yerli hakim bulunmayacaktır. Van ile Midyat arasındaki hattın batısında Ermenilerin boşalttığı bölgeye Türk göçmenler yerleştirilecek, ayrıca Rize, Trabzon ve Erzurum’un kuzeydoğusundaki kazalarda yaşayanlar da (Lazlar ve Gürcüler), eğer isterlerse, göçmenlere tanınan haklardan faydalanarak Hınıs Çayı ve Murat Vadisi’ne ve Van Gölü’nün kuzey

¹³⁰ Bayrak, **a.g.e.**, s.468-480.

¹³¹ Ahmet Yıldız, “**Ne Mutlu Türküm Diyebileme**” Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları, 2.bsk., Ankara, İletişim Yayınları, 2004, s.246.

¹³² Göldaş, **Takrir-i Sükûn Görüşmeleri**, s.393.

¹³³ Bayrak, **a.g.e.**, s.481-489.

¹³⁴ **A.e.**, s.482.

bölgesine nakledileceklerdir ve masrafları da devlet karşılayacaktır. Kürtler işgal ettikleri topraklardan çıkarılarak eski yerlerine veya batıya aktarılacaktır. Ermenilerden kalan topraklara yerleşen Kürtler, buralardan alınarak eski yerlerine gönderilecek, isteyenler Batı bölgelerinde hükümetin gösterdiği yerlere nakledileceklerdir.¹³⁵

Plana göre, isyanı teşvik ve idare etmiş olanlar ile bunların akrabaları, hükümetin şarka kalmalarını muvafık görmediği eşhas ve aileler garpte hükümetin göstereceği mahallere nakledilecektir. İsyan hareketi esnasında hükümetle beraber isyan aleyhinde hareket etmiş olanların nakilleri de tehir olunacaktır.¹³⁶

Plan, “Şarkta, hükümet kuvvet ve nüfuzunun sağlanması için mefkürelî ve müktedir memur takviyesine ihtiyaç vardır” diyerek bu bölgedeki tali memurluklara dahi Kürt memur atanmaması gerektiği konusunda uyarıcı olmuştur.¹³⁷

Plan’ın 12. maddesine göre, Hakkari ve Van vilayetlerinde bulunan askeri taburlara ilave yapılmalıdır. Silahların toplanmasına ve silah taşınmasının yasaklanmasına karar verilmiştir.¹³⁸

Planın 14. maddesi de Türkçe’den başka dil konuşulmasını yasaklamaktadır:

“Aslen Türk olup, Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan Malatya, Elaziz, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Hısnımansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik, vilayet kaza ve merkezlerinde, hükümet ve belediye dairelerinde ve sair müessesat ve teşkilatta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçe’den başka dil kullananlar, hükümet ve belediye emirlerine karşı gelmek suçundan cezalandırılacaktır.”¹³⁹

¹³⁵ A.e., s.483.

¹³⁶ A.e., s.485.

¹³⁷ A.y.

¹³⁸ Bayrak, a.g.e., s.486.

¹³⁹ A.e., s.486-487.

Aslen Türk olan fakat Kürtlüğe asimile olmak üzere bulunan bölgeler ile Siirt, Mardin ve Savur gibi halkı Arapça konuşan bölgelerde Türk Ocakları ve okullar açılması ve özellikle kız okulları açılması önerilmiştir.¹⁴⁰ Fırat'ın batısındaki illerin bazılarında dağınık olarak bulunan Kürtlerin, Kürtçe konuşmalarının önüne geçmek için kız okullarının sayısı artırılarak özellikle kadınların Türkçe konuşmalarının sağlanması istenmiştir.¹⁴¹

Şark Islahat Planı, hızla yükselen Kürtçülüğe ve Türk nüfusunun Kürtleşmesine karşı başlatılan bir Türkleştirme programıdır. Bundan sonra bu bölge ile ilgili olarak hazırlanacak benzer rapor ve önerilerin ilki sayılabilir çünkü, ileriki yıllarda da Kürt İsyanlarına karşı benzer çözümler önerilecek, en önemli çıkış yolunun “Türklük” fikrinin aşılması olduğu vurgulanacaktır.

1.3.3. 1927 Yerleştirme Kanunu

Şark Islahat Planı'ndan iki yıl sonra, bölgede güvenliği sağlamaya yönelik ilk yerleştirme yasası, “**Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun**” adı ile 17 Temmuz 1927 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁴² Bu kanuna göre Diyarbakır ve Ağrı çevresinden 1400 kişi Batı illerine sürülecektir. Yasanın gerekçesinde İsmet Paşa, Cumhuriyet Dönemi'nde “Hükümet içinde hükümet şeklinde icrayı hüküm ve bu yüzden menfaat temin eden mütegalibe” diye tanımladığı bu kişilerin, yerlerinden alınıp batı illerine sürülmedikçe aydınlanma ve ilerleme olmayacağını yazmaktadır.¹⁴³ 22 Aralık 1926 tarihinde hazırlanan “Esbabı Mucibe”nin* ilk cümleleri Osmanlı'nın şarkı her zaman bir tehlike yaratacak şekilde bıraktığı ve bu idare tarzı Cumhuriyet'e yakışmadığı için ıslahat uygulamalarının şart olduğu vurgulanarak başlamaktadır.¹⁴⁴

¹⁴⁰ A.e., s.487.

¹⁴¹ A.e., s.481-489.

¹⁴² **Düştur**, 3. Tertip, Cilt 8, Ankara, Devlet Matbaası, 1946, s.847-848, **EK 2**.

¹⁴³ Uğur Mumcu, **Kürt Dosyası**, 30.bsk., Ankara, Umag Yayınları, 2004, s.53.

* Gerekçe

¹⁴⁴ **TBMMZC**, (Devre II), C.33, İ.76, 18 Haziran 1927, s.153.

“İslahatı mütasavverenin [tasarlanan] tatbik ve icrasına mübaşeretten [girmeden] evvel, kanaatı siyasiyeleri muhalif bazı anasırın bertaraf edilmesine ve bunun için evveleminde halka Hükümet içinde ikinci bir hükümet şeklinde icrayı hüküm ve bu yüzden temini menfaat ve bir muhiti mazarrat ve mefsedet teşkil eden [zarar verip bozgunculuk yaratan] mütegalibenin ve kendilerine ruhani bir sanat ve mevki vererek masum halkı iğfal ve idlal ile icraatı Hükümeti mania ihdasına çalışan meşayih ve bunların damı tezvîr ve iğfalâtına [aldatmacalarına] kapılarak Şark'ta yapılacak ıslahata kavlen ve fiilen muhalefet ve mümanaat edecek [engel olacak] kabiliyetteki eşhası muzırra ile idam veya ağır bir ceza ile mahkum edilen ve Suriye, Irak, İran'a firar ederek aleyhimize hareket eden muzır eşhasa mensup ailelerin ve Şark hapisanelerindeki mahkuminin ıslahat mıntıklarından uzaklaştırılmalarına zarureti katiye hasıl olmuştur. Eşhas, ve zümrei mezkure [bahsedilen zümre] ıslahat mıntıkasında buldukça, teceddüt ve terakki uğrunda yapılacak teşebbüsât ve teşkilattan müsmir [verimli] bir netice istihsali ümit edilemez.¹⁴⁵

15 maddeden oluşan bu Kanun 18 Haziran günü TBMM'de oylamaya sunulmuş ve tamamı itirazsız kabul edilmiştir. Kanunun birinci maddesi kimlerin göç ettirileceğini özetlemektedir.¹⁴⁶

“İdari, askeri, içtimai esbaba binaen Şark idare-i örfiye mıntıkasıyla Bayazıt vilayetinden bin dört yüze kadar şahsın ve işbu eşhas aileleriyle seksen asi ailesinin ve menatik-ı mezkuredeki ağır ceza mahkûmlarının Garp vilayetlerine nakli için hükümete mezuniyet verilmiştir.”¹⁴⁷

¹⁴⁵ A.y.

¹⁴⁶ A.e., s.159.

¹⁴⁷ **Düştur**, 3. Tertip, Cilt 8, Ankara, Devlet Matbaası, 1946, s.847.

Kanunun beşinci maddesinde de “nakil ve iskân edilenlerin Hükümet’in Batı illerinde gösterdiği yerlerde yerleşmeye mecbur olduklarından, iskân alanlarını terk mahiyetinde olmamak şartıyla seyahatte tamamıyla serbest” olduklarından bahsedilmektedir. Ancak birinci maddede bahsedilen yerlere geri dönemeyeceklerdir.¹⁴⁸

İngiliz Hükümeti’ne sunulmuş gizli raporlarda da, 1934 İskân Kanunu’ndan önce uygulanan iskân tedbirleriyle ilgili olarak bir takım notlar düşülmüştür. İngiltere Büyükelçisi Clerk’den Dışişleri Bakanı Chamberlain’e yazılmış 12 Ocak 1927 tarihli raporda Ankara İstiklal Mahkemesi’nin ve Harput yakınlarında Elazığ’da faaliyet gösteren İstiklal Mahkemesi’nin çalışmalarından bahsedilmektedir. Raporda, “...bağlılık göstermeyen kimseler yola getirilene kadar mahkemelere gerek duyulacak... Aşiretleri parçalama, silah toplama ve liderlerin sürgün edilmesi politikasına devam ediliyor... Kürtlerin göçüyle boşalan alanlara, Dobruca’dan, Bulgaristan’dan, Kıbrıs’tan, Kafkaslardan Müslüman göçmenlerin yerleştirilmesi umuluyor...”¹⁴⁹ gibi ifadeler yer verilmiştir.

Büyükelçi Clerk, 22 Haziran 1927 tarihli bir başka yazısında; kabul edilen yeni yasanın Türk Hükümeti’ne istediği sayıda insanı doğu vilayetlerinden diğer bölgelere nakletme yetkisi tanıdığını, Hükümet’in, ayaklanma bölgelerinden özellikle Beyazıt’tan 2 bin kadar aileyi batıya sürebileceğini rapor etmektedir.¹⁵⁰

1927 yılındaki bu göç kanununun iki ay içinde tamamlanması öngörülmüştür. Ancak altı ay sonra bu yasaya göre batıya gönderilen kişilerden “Şeyh Sait vakası ve müteakip şevket hadiseleriyle bilfiil alakadar olmayan ve nakloldukları mıntikalarda suiahvali görülmeyenlerin” Bakanlar Kurulu kararıyla yerlerine dönmekte özgür bırakılacakları hükme bağlanmış, üç ay içinde hükümete teslim

¹⁴⁸ A.y.

¹⁴⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu**, Ankara, Dışişleri Bakanlığı Basımevi, 1975, s.99. Metnin Türkçe çevirisi için bkz. “İngiliz Hükümetine Sunulmuş Gizli Raporlarla Doğu Anadolu Olayları”, **Politika**, 2 Şubat 1977, s.4.

¹⁵⁰ Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu**, s.105.

olacak “şaki”lerin ailelerinin de bu olanaktan yararlanabilecekleri belirtilmiştir.¹⁵¹ Bilal Şimşir’in ifadesi ile bu tarihlerde batıya sürülen Kürtlerin bir kısmı affedilmiş, bir kısmı eski yerlerine geri gönderilmiş ama aşiret reisleri bu aftan faydalanamamıştır.¹⁵²

İngiliz Büyükelçisi G. Clerk, Chamberlain’a 11 Ocak 1928 tarihinde yazmış olduğu telgrafında bu aftan şöyle bahsedecektir:

“Yeni Kürt politikasına muciben, Türk hükümetinin şimdi de göç ettirilen ve muhtemelen kadın ve çocuklarıyla birlikte Beyazıt, Malatya, Urfa, Mardin, Siirt, Erzincan, Erzurum, Van ve Diyarbakır illerindeki evlerine dönebilecek 781 Kürd’ün isimlerini yayınladığını bildirmekten şeref duyarım. Bu listedeki birkaç kişi eski memur, eski milletvekili, eski belediye başkanı ve bazı aşiret reislerinin oğulları olarak tanımlanmışlardır. Yeni politikanın, Halk partisindeki çok belirgin bir muhalefet hareketi tarafından İsmet Paşa’ya empoze edildiğini öğrenmekteyim; Şükrü Kaya Bey tarafından Irak Adalet Bakanı’na yapılan mutalalardan bakanın kendisinin bile uygulamak zorunda olduğu politikalara hiçbir şekilde güvenmediği anlaşılmaktadır.”¹⁵³

“Hükümetin hiçbir şekilde güvenmediği” bu af uygulamasını Kürt isyancıları da kendi lehlerine çevirmeye ve Kürtleri yeniden iskâna teşvik etmeye çalışmışlardır. Özellikle Hoybun Örgütü başlattığı kampanya ve dağıttığı broşürlerle Türk devletine savaş açmıştır. Dağıttıkları bildiri şu çağrıyla bitmektedir:

“Kürt! Türklerin affına inanmayınız!

Genel Müfettiş Teşkilatına inanmayınız!

¹⁵¹ Mete Tunçay, **TC’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması**, s.174. Naci Kökdemir, **Eski ve Yeni Toprak, İskân Hükümleri ve Uygulama Kılavuzu**, Ankara, 1952, s.31.

¹⁵² Şimşir, **a.g.e.**, s.115.

¹⁵³ Ahmet Mesut, **İngiliz Belgeleri’nde “Kürdistan” (1918–1958)**, İstanbul, Doz Yayınları, 1992, s.225.

Türklerin insafına sığınmayınız!

Herhangi bir Türk hükümetinin Kürt haklarını tekrar vereceğine inanmayınız. Birbirinizle birlik ve anlayış içinde olunuz. Ümidinizi kaybetmeyiniz! Kürdistan bağımsızlığına kavuşacak ve Kürt ulusu bahtiyar olacaktır!”¹⁵⁴

Bu gelişmelerin ardından meydana gelen Ağrı ayaklanmaları, af politikasının isyan edenleri yumuşatmadığını ortaya koymaktadır. Ağrı ayaklanmalarından 1934 İskân Kanunu’na kadar geçen süre içinde bir takım iskân tedbirleri daha alınmıştır. Yine İngiliz Hükümeti’ne sunulmuş 1931 yılına ait gizli belgelerde “Ağrı bölgesinden gelen bazı Kürt ailelerinin Trabzon’dan İstanbul’a yollandıklarından, Batı Anadolu’ya iskân edileceklerinden” bahsedilmektedir.¹⁵⁵

1927 yılındaki bu yerleştirme kanunu, Şeyh Sait İsyanı sonrasında, asilere karşı alınan ilk uzun vadeli önlemlerden biridir. Ancak hem dar bir bölgeyi kapsamakta, hem de küçük bir kesime hitap etmektedir. İsyancıları yumuşatacağı düşünülen af politikasından sonra da planlandığı kadar kalıcı olamamıştır.

1.3.4. Umumi Müfettişlikler

Şeyh Sait İsyanı’nın hemen sonrasında, 25 Şubat 1925’te, Bakanlar Kurulu’nun, Elaziz, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakir, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri, Malatya, Kiğı ve Hınıs’ta örfî idare (sıkıyönetim) ilan ettiği bilinmektedir.¹⁵⁶ Bölgede sıkıyönetim 1927 sonuna kadar devam etmiş, daha sonra da Birinci Umumî Müfettişlik kurulmuştur. 1948 yılına kadar uygulamada kalacak olan Umumî Müfettişlikler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki Şark Islahat Planı’nda öngörüldüğü üzere 17 vilayeti içine almaktadır.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Garo Sasuni, **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.yy’dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri**, İstanbul, Med Yayınevi, 1992, s.302.

¹⁵⁵ Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu**, s.291.

¹⁵⁶ Şark Vilayetlerinin Bir Kısımında İdare-i Örfiye İlanı Hakkında Heyeti Umumiye Kararı, **Düster**, 3. Tertip, Cilt 6, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1934, s.109, **EK 3**.

¹⁵⁷ Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene** s.259.

Umumi Müfettişliklere dair yasa tasarısı, Dâhiliye Vekâleti tarafından düzenlenmiş ve 30 Ocak 1927 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında uygun görülerek 12 Şubat 1927 tarihinde Meclise sevk edilmiştir.¹⁵⁸

26 Haziran 1927 tarihinde kabul edilen 1164 numaralı Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun¹⁵⁹, Türkiye'yi beş genel müfettişliğe bölmekteydi. Genel müfettişliklerin kurulmasının temel amacı, kanunun 1. ve 5. maddelerinde açıkça belirtilmiştir. Sorunları birbirine benzeyen vilayetlerde fikir, düşünce, idare ve işbirliğini tesis etmek, emniyet, asayiş ve idare amirleri arasında çalışma birliğini sağlamaktır.¹⁶⁰ Kanun, özellikle, 23 Ekim 1927'de Doğu-Güneydoğu Anadolu bölgesindeki sıkıyönetim süresinin bitmesi üzerine doğan “otorite boşluğunu” gidermeyi amaçlıyordu.¹⁶¹ “Kürt sorunu” ve Kürt ayaklanmaları Doğu illerinin temel sorunlarından biri olduğu için, Umumi Müfettişlikler özellikle bu konuda işbirliğine gitmek, asayişi sağlamak için göreve başlamışlardır.¹⁶²

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin büyük bir kısmını içine alan 1. Umumi Müfettişlik bölgesi 1934 İskân Kanunu ile de yakından ilgilidir. İskân Kanunu'nun 47. maddesi ile sorumluluk ve yetki Umumi Müfettişlere devredilecektir:

“Umumi Müfettişlik Teşkilatı olan mntikalarda umumi müfettişler muhacirlerin, mültecilerin naklonulanların ve göçebelerin muayyen müddetlerde iskân ettirilip müstahsil hale gelmelerinden birinci derecede mesuldürler (Madde 47).”¹⁶³

¹⁵⁸ Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.55.

¹⁵⁹ Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun, **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 8, Ankara, Devlet Matbaası, 1946, s.1005, **EK 4**.

¹⁶⁰ **A.e.**, s.1005.

¹⁶¹ Yıldız, **a.g.e.**, s.257.

¹⁶² Koca, **a.g.e.**, s.169.

¹⁶³ **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 15, Başvekâlet Matbaası, 1934, s. 1173.

Bölgede görev yapan Umumi Müfettişler bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki icraatlarında İskân Kanunu esaslarını uygulamaya çalışacaklar, programlarını buna göre şekillendireceklerdir.¹⁶⁴

Birinci Umumi Müfettişlik, Diyarbakır'ı merkez kabul etmiş ve 1 Ocak 1928 tarihinde 29 kişilik bir kadro ile göreve başlamıştır.¹⁶⁵ Bu kadronun başında, 11 Aralık 1927 tarih ve 5928 sayılı kararname ile “Vilayeti Şarkiye Umumi Müfettişliği”ne atanan Diyarbakır eski milletvekili İbrahim Tali (Öngören) vardır.¹⁶⁶ Milletvekilliğinden istifa ederek göreve başlamış olduğu, Milli Mücadele’yi başlatan kadronun içinde yer aldığı¹⁶⁷ ve Atatürk’ün güvenini de hiç kaybetmediği düşünülürse¹⁶⁸, Umumi Müfettişliklerin önemi daha iyi anlaşılır.

Bu atama İngiltere’nin İstanbul Büyükelçiliği’nin bile dikkatinden kaçmamış, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na rapor edilmiştir.¹⁶⁹ Ayrıca R.H. Hoare imzalı ve 7 Aralık 1927 tarihli bir başka raporda Umumi Müfettişliğin geniş yetkilerine dikkat çekilmişti. “Umumi Müfettiş, Doğu illerinde bir ‘süper vali’ olacak üstelik sadece polis ve jandarma üzerinde değil, Ordu üzerinde de yetkili bulunacaktır.”¹⁷⁰

İbrahim Tali Bey’den sonra yapılan atamalar da dikkat çekicidir. 12 Ocak 1933’te Dâhiliye Vekâleti Müsteşarı Ahmet Ergeneli¹⁷¹, 11 Haziran 1935’te Aydın milletvekili Abidin Özmen¹⁷², 18 Haziran 1943’te Çankırı milletvekilliği ve Samsun Valiliği ve aynı zamanda Şark İstiklal Mahkemesi üyeliği görevlerinde bulunmuş

¹⁶⁴ Koca, a.g.e., s.407.

¹⁶⁵ Birinci Genel Müfettişlik, **Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi**, İstanbul, 1939, s.72–74.

¹⁶⁶ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu**, (0. 30. 18. 01)/ 26. 67. 17, (11 Aralık 1927).

¹⁶⁷ “Dr. İbrahim Tali Öngören, milli mücadeleye baş olarak Mustafa Kemal Paa maiyetinde 19 Mayıs sabahı, Bandırma vapuruyla samsun’a çıkan 18 subaydan biridir.” Fethi Tevetoğlu, **Atatürk’le Samsun’a Çıkanlar**, Ankara, [y.y] 1971, s.141.

¹⁶⁸ İbrahim Tali Öngören’in biyografisi için bkz. **Türk Parlamento Tarihi TBMM İkinci Dönem 1923-1927**, (3. Cilt), TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s.248-250. Birinci Genel Müfettişlik, **Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939, s.85.

¹⁶⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu**, s.111-112.

¹⁷⁰ A.e., s.112-113. **Politika**, 3 Şubat 1977, s.4.

¹⁷¹ Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s.83.

¹⁷² **BCA, BKKK**, (0.30. 18. 01) / 55. 48. 2, (11 Haziran 1935).

Avni Doğan¹⁷³ atanmıştır. Yapılan atamalardan da anlaşılacağı gibi, göreve devletin önemli bürokratları getirilmiştir ve bu bürokratlar Güneydoğu bölgesini de yakından tanıyan, devletin güvendiği isimlerdir. Ayrıca Birinci Umumi Müfettişlik'te pek çok yüksek rütbeli subay da görev almıştır.¹⁷⁴

İlk olarak Güneydoğu Anadolu bölgesinde kurulan Umumi Müfettişliklerin alanı daha sonra genişletilir. 19 Şubat 1934 tarih ve 2/150 sayılı kararname ile (Edirne, Çanakkale, Kırklareli, Tekirdağ vilayetlerinde) Trakya Umumi Müfettişliği¹⁷⁵, 6 Eylül 1935 tarihinde Erzurum merkezli (Erzurum, Ağrı, Kars, Ardahan, Artvin, Rize, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane vilayetlerini kapsayan) Üçüncü Umumi Müfettişlik¹⁷⁶, 6 Ocak 1936 tarihli ve 2/3823 sayılı kararla (Erzincan, Tunceli, Bingöl ve 1. Umumi Müfettişlik bölgesinden ayrılacak Elaziz vilayetlerinde) Dördüncü Umumi Müfettişlik¹⁷⁷ kurulur.

Trakya Umumi Müfettişliği en sorunsuz bölgelerden birinde kurulmuştur ve zaten kuruluş amacı da “nafia ve iskân işlerinin esaslı bir surette tanzim ve idaresi” olarak belirtilmiştir.¹⁷⁸ Trakya Umumi Müfettiş vekilinin 28 Ağustos 1935 tarihinde Başbakanlığa sunduğu bölgenin genel iskân durumunu gösterir raporda da güvenliği ve huzuru bozacak herhangi bir olaya rastlanmadığı belirtilmiştir. Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin nasıl ve nerelere yerleştirildiği, geçimlerini nasıl sağladıkları, sorunların ve eksiklerin neler olduğu, bundan sonra daha ne kadar göçmenin beklendiği ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Göçmenlerin yerleştirilmesi meselesine odaklanan Trakya Umumi Müfettişliği, bu ayrıntılı rapor incelendiğinde de görüleceği gibi az sorunlu bir bölgede kurulmuştur.¹⁷⁹

¹⁷³ BCA, BKKK, (030. 18. 02) / 102. 44. 19, (18 Haziran 1943).

¹⁷⁴ Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s.90.

¹⁷⁵ BCA BKKK, (030. 18. 01) / 42. 8. 10, (19 Şubat 1934). Birinci Genel Müfettişlik, **Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi**, s.66.

¹⁷⁶ Abidin Özmen, “Genel Müfettişlikler Hakkında Genel Bir Düşünce”, **İdare Dergisi**, Yıl 18, (Ocak-Şubat 1948), s. 240.

¹⁷⁷ BCA BKKK, (030. 18. 02) / 61. 1. 8, (6 Ocak 1936).

¹⁷⁸ BCA BKKK, (030. 18. 01) / 42. 8. (19 Şubat 1934.)

¹⁷⁹ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Müdürlüğü Kataloğu** (030. 10) / 72. 475. 2, (28 Ağustos 1935.)

Ancak diğer Umumi Müfettişlikler için aynı yorumu yapmak pek mümkün değildir. Bu müfettişliklerin kuruluş tarihleri de incelendiğinde hangi kaygıların ağır bastığı ve sorumluluk alanının ne olduğu daha rahat anlaşılır. Birinci Umumi Müfettişlik, Şeyh Sait İsyanı'ndan hemen sonra kurulurken, Ağrı İsyanı ertesinde Üçüncü Umumi Müfettişlik, Dersim İsyanı döneminde ise Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulmuştur. Özellikle Kürt isyanlarını önlemek ve İskân Kanunu'nun uygulanmasını kolaylaştırmak bu Umumi Müfettişliklerin en önemli amaçlarından biri olmuştur. Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in 24 Ağustos 1937 tarihli, Başbakan'a sunulmuş raporu¹⁸⁰ "Kürt Sorunu" ile nasıl ilgilenildiğini ortaya koymaktadır:

"Kürtlük Meselesi:

Bu meseleyi uzun boylu, tasriha [açıklamaya], yolculuğum anında acele bir surette hazırladığım bu notumun hacmi müsait değildir. Bununla beraber, böyle bir mesele olduğunu büyüklerimizin de kabul edeceklerini umarım. Öyle ise bir temsil işi ile karşılaşıyoruz.

Daimi idare ve adliye makinesinin göstereceği intizam ve hakkaniyet, bir bölge halkını münis bir hale getirebilir ve hiçbir propagandaya kapılmamış bir azlığa zamanla temsile yarayabilirse de temsil işinin daha çabuk yapılması, milli duygu propagandasının önlenmesi kanaatindeyim.

Bunun için:

a) Şark halkından elebaşı olanların, propagandacılarla münasebeti hissedilenlerin, köyleri tahrip edilip etrafa dağılanların, herhangi bir surette gayri memnun hale gelmiş bulunanların, silahla hükümete karşı gelmiş, adli cezasını çekmiş ve kurtulmuş olanların, ceza mahiyetinde olmamak, Doğu vilayetlerinde ilgisi kalmamak üzere Batı vilayetlerimize naklinin,

¹⁸⁰ Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s.100–101.

b) Türk muhacir getirerek, muayyen sahalara yerleştirilmesinin,

c) Gerek vilayetlerimizin bazısında, idari tedbirle köylerden çocuk toplamak, ana babasının iâşesi temin ettirilmek suretiyle, kurula gelmekte olan pansiyonlu mektepleri, mefkûreci ve kuvvetli muallimlerin idaresinde olmak üzere kanunileştirip, Türk kültürü ve temsil esasına müstenit okutma yapmanın uygun olacağını düşünüyorum.”¹⁸¹

Kurulduğu bölgelerde uzun süre asayişî sağlayan, kendisine verilen geniş yetkilerle, çıkan bölücü ve irticai hareketlerin önünü kesmeye çalışan Umumi Müfettişlikler fiilen 1948’de resmi olarak da 1952’de¹⁸² kaldırılmıştır. Tek parti İktidarının simgesi haline gelen uygulamalardan biri olan bu bölgesel yönetimlerin kaldırılması, Demokrat Parti iktidarı dönemine rastlamaktadır. Kürtçülüğün önde gelen isimlerinden biri olan, daha sonra da “Kürdistan”a özerklik verilmesi için İsmet İnönü’ye mektup yazan DP Diyarbakır milletvekili Mustafa Remzi Bucak’ın¹⁸³ Umumi Müfettişliklerin kaldırılması için yaptığı şu konuşma bu kuruma kimlerin niçin karşı olduklarını ortaya koyan önemli bir göstergedir:

“...Bugün içinde bulunduğumuz demokratik devir ve anlayış havası içinde ise, mazisi bu kadar kanlı ve korkunç olan bir idari manzumenin müstenidi kanunun, hala kanunlarımız arasında canlı olarak yer alması, endişeyi mucip olmakta ve 1951 bütçe müzakeresi sırasında da tebarüz ettirdiğimiz gibi, adeta Demokles’in kılıcı gibi, başımızın üzerinde bir tehdit ve terör vasıtası olarak yaşatıldığı kanaatini, vatandaş da endişe ile hissetmektedir...”¹⁸⁴

¹⁸¹ Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s.100–101

¹⁸² **Düstur**, 3.Tertip, Cilt.34, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1953, s.91, **EK 5**.

¹⁸³ Mustafa Remzi Bucak, “**Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü’ye Mektup**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991.

¹⁸⁴ Koçak, **Umumi Müfettişlikler**, s.282.

Yasa tasarısı sırasında ortaya koyulan sert ifadeler, olumsuz değerlendirmeler tartişma konusu yapılmamış, üzerine çok fazla yorum yapılmadan yasa acele ile kabul edilmiştir. CHP milletvekillerinin Umumi Müfettişlikleri savunan herhangi bir konuşma yapmamış ve kaldırılmaması için önerge vermemiş olmaları da ilginçtir. 5990 sayılı bu Kanun, **“Umumi Müfettişlik teşkiline dair kanun ile ek ve tadillerin yürürlükten kaldırılması hakkında kanun”** adı ile 21 Kasım 1952 tarihinde kabul edilmiştir.¹⁸⁵

¹⁸⁵ **Düstur**, 3.Tertip, Cild.34, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1953, s.91

İKİNCİ BÖLÜM

İSKÂN KANUNU VE UYGULAMALARI

İskân Kanunu'nun hazırlanması ve uygulanması ihtiyacını doğuran ve hızlandıran en önemli gelişmelerden biri kuşkusuz Ağrı İsyanı olmuştur. İsyân bastırıldıktan sonra bölge rahatlamış değildir. Yöreden gelen bütün istihbarat raporlarını tek tek değerlendiren İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Doğu illerinde yaptığı geziden sonra 18 Aralık 1931 günü Başbakanlığa bir rapor vermiştir. Rapora göre, Şeyh Sait İsyanı'na katılmayan ve 1925 baharında hükümet kuvvetlerinden yana tavır alan Dersim'in Alevi aşiretleri ayaklanmaktadır.¹⁸⁶

1928 yılı Temmuz ayında Dersim'i gezmiş olan Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey, 21.12.1931 gün ve II. Kalem 3316 sayılı bir raporla İçişleri Bakanlığını bilgilendirmiş ve bölge ile ilgili önerilerde bulunmuştur. Faik Bulut, **Dersim Raporları** adlı kitabında bu raporların özetlerini vermiştir. Bu raporlara göre İbrahim Tali Bey, halkta genel bir yılgınlığın olduğunu ama içerde genel bir ayaklanmanın beklenmediğini söylemektedir. Asıl tehlike, sınır dışından gelen silahlı saldırganların sınırlarda yaşayan halkı yanlarına alarak hükümet merkezlerini işgal etmesi ve genel bir ayaklanmanın çıkmasıdır.¹⁸⁷

“Dersim’de ve bilhassa Garbi Dersim’de eskiden kalma iyi bir aşiret teşkilatı vardır... Yirmi otuz senedir tedip edilmemiş [cezalandırılmamış] aşiret yoktur. Fakat hiçbirisinden müspet netice alınamamıştır... Üzerinde harekât yapılmış olan aşiret yine eski itiyadında [alışkanlıklarında] devam eder durur. Çünkü kendileri yine orada, muhit yine o muhittir.”¹⁸⁸

¹⁸⁶ Uğur Mumcu, **Kürt Dosyası**, 30.bs., Umag Yayınları, Ankara, 2004, s.25.

¹⁸⁷ Faik Bulut, **Dersim Raporları**, 3.bs., Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2005, s.227-230.

¹⁸⁸ A.y.

İbrahim Tali Bey, bu gerekçeleri sunduktan sonra bir takım önerilerde bulunur:

“Seyit, rüesa [reis] ve halifeleri umumiyetle Dersim’den çıkarılarak vatanın aksayı Garbuna [en batı ucuna] göndermeli, toprakları köylülere verilmeli, tekmi [bütün] silahlar alınmalı, adliye’ce aranılan suçlular tutulmalı, magsubat [gasp edilenler] kurtarılmalı, eski ve yeni vergiler aranmalı, topraksız ve şuna buna kul olmuş fukara yine Garba [Batı’ya] nakil olunarak buralara yerleştirilmeli, dağ başlarında ve hakim noktalardaki münferit evler ve köyler yakılmalı ve ahali herhalde Batı’ya nakledilmeli ve dağlık olmayan yerlere yerleştirilmelidir.”¹⁸⁹

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da Dersim olayı ile yakından ilgilenmektedir. Dersim’in ıslahı için o da benzer uygulamaları önermektedir:

“Ana yolların inşası, silahların toplanması, reislerin, bey ve ağaların, seyitlerin bir daha gelmemek üzere Batı Anadolu’ya gönderilmeleri, reisler alındıktan sonra da en şerir olanlarının Dersim’den uzak ovalara sevki ve öz Türk köyleri içine dağıtılmaları, Dersim’de kalacak olanları da reislerden alınacak olan araziye bağlamak teşkil eder.”¹⁹⁰

Mareşal Fevzi Çakmak, Dersim’den çıkarılması gereken reislerin başlıcalarını sıraladıktan sonra güvenliğin sağlanması ve yüksek idare memurlarının yetkilendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Propagandaya önem verilmesini ve Türklüğün telkin edilmesini, Kürtçe yerine Türk dilinin ikamesi için ilmi ve idare tedbirlerin alınması gerektiğini önermektedir.¹⁹¹

¹⁸⁹ A.e., s.232.

¹⁹⁰ Bulut, a.e., s.236.

¹⁹¹ Belgelerle Dersim Raporları, s.236.

“Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı; Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve tedricen öz Türk hukukuna mahzar kılınmalıdır.”¹⁹²

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 1931 sonbaharında bölgede Umumi Müfettiş İbrahim Tali, Kazım, Osman ve Kenan Paşalar ile incelemeler yaptıktan sonra Başbakanlığa 18.11.1931 günü sunduğu raporunda sıkı önlemler alınması gerektiğini bildiriyordu.¹⁹³ Bakan, “ilk ve acil önlem olarak silahların toplanması, ikinci önlem olarak aşiret ağalarının ve aşiret ağası olabileceklerin Dersim’den uzaklaştırılması, üçüncü önlem olarak da Dersim’de topraksız ve ağaların esiri köylülerin mahallen ve naklen topraklandırılması” gerektiğini söylüyordu.¹⁹⁴

Bu önlemler askeri bir harekâtla gerçekleşebilirdi. Bu yüzden 1932 yılının ilkbaharı ile birlikte bölgeye asker ikamesi yapılmalı ve Türk köylülerinden bir kısmı silahlandırılmalı idi.¹⁹⁵ Şükrü Kaya, Dersim’in ıslahı konusunda iki aşamalı bir plan yapmıştı. Birinci yıl silah toplanacaktı. Daha sonraki aşamada ise reisler cezalandırılacaktı. Çünkü aşiret reisleri yerlerinde kaldıkça üretici olamıyorlardı. Batı illerine sürülen ağalar, orada başka türlü yaşamak zorunda kalacaklarından ister istemez çalışacaklardı ve aşiret reislerinin baskılarından kurtulan halk meşru kazanç yollarına yönelecekti.¹⁹⁶

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın Batı illerine sürülmelerini istediği ağalar da belirliydi. 76’sı Tekirdağ iline, 38’i Edirne iline, 56’sı Kırklareli iline, 65’i Balıkesir iline, 73’ü Manisa iline, 34’ü İzmir iline olmak üzere 347 aileden 3470 kişi, 300 bin Türk lirası ödenek ile Batı illerine gönderileceklerdi.¹⁹⁷

1932 yılında Dersim için düşünülen bu ıslahat ve yerleştirme planları sadece o bölgeyle sınırlı değildi. İlk tasarısı 1932 Mayıs’ında hazırlanan İskân Kanunu’nun

¹⁹² A.e., s.237.

¹⁹³ **Dersim, Jandarma Genel Komutanlığı’nın Raporu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1998, s.190.

¹⁹⁴ **Dersim**, s.194. Bulut, **Belgelerle Dersim Raporları**, s.249.

¹⁹⁵ Mumcu, **a.g.e.**, s.43.

¹⁹⁶ A.e., s.44.

¹⁹⁷ **Dersim**, s.15–16.

amaçlarından biri, buna benzer projelerin yurt geneline uygulanması olacaktır. Uğur Mumcu da, İskân Kanunu'nu, bu çalışmaların ilk ürünü olarak nitelendirmiştir.¹⁹⁸

2.1.İskân Kanunu'nun Gerekçesi:

İskân Kanunu'nun ilk tasarısı Dahiliye Vekaleti tarafından hazırlanmış ve gerekçesi ile birlikte Başvekalet'in 2 Mayıs 1932 günlü yazısı ile TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur.¹⁹⁹

“Gerekçe”, Osmanlı Devleti'nin Türklere ve dışarıdan gelen muhacirlere yönelik politikalarından ve bunların sonuçlarından bahsederek başlamaktadır. Raporu göre, Osmanlı bu muhacirleri Türklük içinde eritme ihtiyacını hiçbir zaman hissetmemiş, Türkçe'yi anadil olarak benimsetmeye çalışmamıştır:

“... Dini ve emperyalist saltanatın memlekette idame ettiği idare-i mutlakının bünyesi esasen milli temsil siyaseti tatbikine gayrimüsaittir. Mutlakiyet kendi varlığını birbirleriyle anlaşılamayan unsurların yan yana bulundurulmalarına ve birbirleriyle bağdaşmamalarına ve kaynaşmamalarına istinat ettiriyordu. Onun için muhtelif kıtalardan gelen muhacir unsurlar hane hane Türk kasaba ve köyleri içine dağıtılarak eritilip temsil edilmeleri maksadı hiçbir zaman istihdaf edilemezdi. Muhtelif vilayetlere gelen bu halk blok halinde ve müstakil köy ve mahalle teşkil etmek üzere yerli Türklerin arasına bir ihtilaf unsuru olarak katılırdı. Bunlar yıllarca kendi dilleriyle mütekellim kaldılar. Bütün Osmanlı devrinde Türkçe'yi ana dili olarak benimseyemediler. Türk ırkına ve harsına mensup muhacirler bile blok halinde ayrı yerleştirilmek yüzünden ırkdaşlarına bütün bir Osmanlı devrinde ısınamadılar gittiler...”²⁰⁰

¹⁹⁸ Mumcu, **Kürt Dosyası**, s.53.

¹⁹⁹ Çoker, **Türk Parlamento Tarihi**, Cilt 1, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1995, s.348.

²⁰⁰ **TBMMZC**, İskân Kanunu Muvakkat Encümeni Mazbatası, (Devre IV), C.23, İ.68, 2 Mayıs 1932, s. 2., **EK 6**.

“Gerekçe”, Osmanlı’nın, genelde aşiretleri kendi başına bırakmasından, kanunların, fermanların ve fetvaların, aşiretleri, ağalığı, beyliği muhtarlık ve belediye reisliği gibi ayrıcalıkları tanımış olmasından ve bunun yarattığı sıkıntılardan bahsederek devam etmektedir. Osmanlı yönetiminin aşiretler için izlediği siyaset şöyle eleştirilmektedir:

“Aşiretleri kendi hallerine bırakmak, hatta reisler ve ağaların aşiret üzerindeki nüfuzlarını takviye etmek ve onları, ağalar ve beyler vasıtası ile Hükümete bağlamak, gerek birbirleriyle gerek meskun halk ile aralarındaki ihtilaf ve münafetleri [kin] beslemek ve idame ettirmek idarei mutlakanın başlıca siyasetiydi. Eski ve yeni Osmanlı idaresinin bütün kanunları, fermanları ve fetvaları, aşireti, ağalığı, beyliği, tıpkı aramıza bir komün idaresi muhtarlığı ve belediye reisliği şeklinde görmüş ve tanımıştır. Meşrutiyet’in ilanından ve Balkan Harbi’nden sonra Dahiliye Nezaretine’ne bağlı göçmenlerin idaresinin faaliyetleri arttı. 1329 senesinde aşiretlerin yönetimi de muhacirun idaresinin kapsamı içine alındı.”²⁰¹

“Gerekçe”yi hazırlayanlar, Cumhuriyet yönetiminin artık Türk nüfusunu geliştirme ve yerleştirme politikalarına eğilmesi gerektiğine dikkati çekmektedirler. Nüfus, hem dışarıdan getirilecek (Balkanlar) muhacirlerle, hem de doğumlarla artırılmalıdır:

“...Bu dokuz yıl zarfında Cumhuriyet Hükümetince hal ve tesviyesine muvaffakiyet elveren dahili, harici bir çok meselelerden sonra normal bir sistem tahtında milli bünyemizi korumaya, sağlamlaştırmaya mütecanislemeye ve milli harsımıza ve muasır medeniyete daha ziyade intibakları matlup olan nüfus kütleleri üzerinde müsmir bir surette devlet eli ile işlemeğe Türk nüfusunu kemiyet ve keyfiyetçe

²⁰¹ A.y.

inkışaflandırmaya [geliştirmeye] yönelik bir nüfus siyaseti takip ve tatbikine sıra gelmiştir... Milli istihsali artırmak ve kıymetlendirmek için mevcut nfusumuzu hem hariçten gelecek ırkdaşlarımızla artırmaya, hem de dahilde üreyip tremek imkanının kalmadığı dar maişetli muhitlerden kurtararak arazisi geniş mntikalara ırkı kuvvetlendirecek ve iktisadi refahı artıracak sahalara nakledilecek vatandaşlar arasındaki fazla tevelldatla [doğumla] ve sıhhi şeraiti uygunsuz olan yerlerden kurtararak müsait mahallere kaldırılacak nüfus kütleleri arasında vefiyatın azalması ve topraksız halkın toprak sahibi edilmesiyle inkışaflandırmaya ihtiyaç vardır.”²⁰²

Bu “gerekçe”, kanun tasarısı ile birlikte 5 Mayıs 1932’de Dâhiliye, İktisat, Milli Müdafaa, Hariciye, Maliye ve Bütçe encümenlerine havale edilmiştir. Dâhiliye Encümeni tasarı üzerindeki incelemesinde ayrı ayrı altı encümende incelenmesi yerine bu encmenlerden seçilecek üyelerle kurulacak bir Muvakkat (Geçici) Encümen’de görüşülmesinin daha uygun olacağını Genel Kurul’a bildirmiş, 27 Kasım 1933’teki birleşimde okunan bu öneri üzerine, tasarının, havale edildiği altı encmenden seçilecek üçer üyeden oluşan Muvakkat Encümen’de görüşülmesi kararlaştırılmıştır.²⁰³

Muvakkat Encümen tasarı üzerindeki incelemeleri altı ayda tamamlayarak yeniden hazırladığı ve “Yerleştirme Kanunu” olarak adlandırdığı tasarı ve raporunu 27 Mayıs 1934’te Başkanlığa sunmuştur.²⁰⁴

Raporda “bu kanun niçin yapıldı” adı altında ayrı bir bölüm hazırlanmıştır. Kanun’un sadece muhacir getirip yerleştirmekle sınırlı olmadığı, esas olarak binlerce yıldan beri dağınık ve göçebe yaşayan Türkleri toparlamak ve kültür meselesini kökünden çözmek için hazırlandığı vurgulanmaktadır.²⁰⁵

²⁰² A.e., s.3.

²⁰³ oker, **Türk Parlamento Tarihi**, s.348.

²⁰⁴ oker, **a.g.e.**, s. 349.

²⁰⁵ **TBMMZC**, İşkn Kanunu Muvakkat Encümeni Mazbatası, s.8.

“... Öteden beri Türk kültürüne uzak kalmış olanların ülkede yerleşerek onlara Türk kültürünü benimsetmek için Devletin yapacağı işler bu kanunda açıkça gösterilmiştir. Türk bayrağına gönül bağlamamış iken Türk yurttaşlığını, kanunun ona verdiği her türlü hakları kullanmakta olanları Türkiye Cumhuriyeti uygun görmezdi. Bunun içindir ki, bu gibileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını bu kanun göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devletinde, Türk’üm diyen herkesin bu Türklüğü Devlet için belli ve açık olmalıdır. Burada devlet, hiçbir Türk’ün Türklüğünden bir soluk işkillenmek istemez... Yalnız devletin kanunlarından her türlü koruyuculuğu ve yararlığı görerek her Türk gibi yurdun bütün iyiliklerini kazançlarını, verimlerini bol bol almakla beraber Türk duygusunu taşımaz gibi durmak işini bu kanun kökünden kesip atmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bütün bunların nereden geldiğini araştırarak bu kanunla uygunsuzlukların hepsini ortadan kaldırmıştır. Bunları Türk benliğinde yerleştirip eriterek bir kardeş ve yurttaş varlığı yaratmak istemiştir.”²⁰⁶

İskân Kanunu’nun gerekçesini daha iyi anlamak için “Türk”lük kavramını açıklamak uygun olacaktır. 1924 Anayasası’nın 88. maddesi ile kimlere “Türk” deneceği netleştirilmiştir:

“Türkiye’de din ve ırk ayırd edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese “Türk” denir.

Türkiye’de veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye’de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye’de dünyaya gelip de memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmi olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut vatandaşlık kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türk’tür.

²⁰⁶ A.y.

Türklük sıfatının kaybı kanunla yazılı hallerde olur.”²⁰⁷

Afet İnan'ın Atatürk'ün fikirlerini bir araya getirerek hazırlamış olduğu Medeni Bilgiler Kitabı'nda yapılan “millet”, Türklük”, tanımları üzerinde de durmak gerekir. Millet “dil, kültür ve mefkure birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği siyasi ve içtimai bir heyet”²⁰⁸ olarak tanımlanmıştır: Türk milletinin oluşumunda etkili olan tabii ve tarihi olaylar da a) Siyasi varlıkta birlik, b) Dil Birliği, c) Yurt Birliği, d)İrk ve Menşe Birliği, e)Tarihi yakınlık, f)Ahlaki yakınlık olarak ifade edilmiştir.²⁰⁹

Medeni Bilgiler Kitabında “millet neye denir?” sorusu üzerinde uzun uzun durulmaktadır. Diğer milletlerle Türk milletini oluşturan şartlar arasındaki farklar ortaya konularak, Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu şartlar göz önüne alınarak tartışma yürütülmüştür:

“Siyasi varlığımızın haricinde, başka ellerde, başka siyasi zümrelerle, isteyerek veya istemeyerek teşriki mukadderat [kader birliği] etmiş, bizimle dil, ırk, menşe birliğine malik ve hatta yakın uzak tarih ve ahlak yakınlığı görülen Türk cemaatleri vardır. Tarihin bir hadisesinin neticesi olan bu hal, Türk milleti için elim bir hatıradır, fakat Türk milletinin tarihen ve ilmen teşekkülündeki asaleti, tesanüdü [dayanışmayı] asla haleldar edemez.

Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine kürtlük fikri, çerkeslik fikri veya boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış tevsimler [adlandırmalar], birkaç düşman aleti, mürteci beyinsizden başka hiçbir millet ferdi üzerinde

²⁰⁷ Prof. Dr. A. Şeref Gözübüyük, Prof. Dr. Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri (1839-1980)**, 2.bs., Ankara, AÜ SBF Yay., 1982, s.133.

²⁰⁸ Prof. Dr. A. Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s.8.

²⁰⁹ **A.e.**, s.22.

teellümden [elemden] başka bir tesir hâsıl etmemiştir. Çünkü bu millet efradı da umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar.

Bugün, içimizde bulunan Hıristiyan, Musevi vatandaşlar, mukadderat ve talihlerini Türk milliyetine vicdani arzularıyla raptettikten sonra kendilerine yan gözle yabancı nazariyle bakılmak, medeni Türk milletinin asil ahlakından beklenebilir mi?”²¹⁰

Sabahattin Özel’in, **Atatürk ve Atatürkçülük** adlı kitabında da belirttiği gibi “Türk Devrimi, Anadolu’daki en az bin yıllık Türk gerçekliğine karşın, millet milliyet olgusuna biyolojik bir oluşum olarak bakmamış, dolayısıyla ırkçılığı benimsememiştir.” Milli mücadele döneminde işgal kuvvetleri etnik ve mezhepsel farklılıkları kışkırtıp bundan yararlanmaya çalışmışlarsa da; Kürtlük, Çerkezlik, Gürcülük, ve Alevilik hareketi yaratma çabaları bin yıllık sosyolojik ve kültürel entegrasyon karşısında başarılı olamamıştır.”²¹¹

İşkân kanunu, bu anlamıyla tek bir Türklük için çıkarılan bir kanundur. Bunun için tek bir Türk kültürü oluşturulması gerekmektedir. Ve en önemlisi de Türkiye Cumhuriyeti kanunlarından yararlananların kendilerini Türklükten bağımsız görmelerini Cumhuriyet idaresinin kabul etmeyeceğidir. Bu ülkenin sağladığı haklardan yararlanmak isteyenler, ırkı ne olursa olsun, bu ülkenin bayrağına, diline tâbi olmak durumundadır. Bu kanundan sonra tâbi olmayanlara taviz verilmeyeceği ve bu gibilerin Türk kültürü içinde eritileceği söylenmektedir.²¹²

İşkân Kanunu elbette tek bir amaca yönelik bir kanun değildir. Uğur Mumcu, “Kürt Dosyası” adlı (tamamlanmamış) kitabında “yasanın tek amacı, Kürt ırkı ile ilgili geniş kapsamlı bir eritme planını uygulamaya koymak değildir” diyerek hem genel amacı hakkında bir fikir vermekte hem de yasanın birkaç hedefi olduğunu vurgulamaktadır:

²¹⁰ A.e., s.23.

²¹¹ Sabahattin Özel, **Büyük Milletın Evladı ve Hizmetkârı Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, Derin Yayınları, 2006, s.162.

²¹² TBMMZC, İşkân Kanunu Muvakkat Encümeni Mazbatası, s.8.

“Amaçlardan biri yurtdışından gelen göçmenlerin Türkiye’nin hangi bölgelerine yerleştirilecekleri, diğeri ise Çingene, Yörük ve aşiretlerin yerleştirilmeleri ile ilgilidir. Yasa aşiretlere o güne kadar verilmiş bütün ayrıcalıkları kaldırmayı amaçlamaktadır. Bu genel bir hükümdür ve Kürt feodalitesini hedef almaktadır. Yasanın Dersim yöresindeki kargaşadan sorumlu tutulan Alevi-Kürt aşiretleri ile ilgili amacı da Devletin aşiret ayrıcalıklarına karşı aldığı tavır ile ‘ana dili Türkçe olmayan nüfus birikimlerinin menî ve mevcutlarının dağıtılması ve bu suretle milli birliğin korunması’ olarak açıklanıyordu.”²¹³

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da, İskân Kanunu’nun amaçlarını açıklarken kanununun hem nüfusla, hem muhaceretle, hem dahildeki seyyar aşiretlerle hem de topraksız ve başkalarının toprağında çalışan topraksızlarla ilgili olduğunu ve her dördüne de ayrı ayrı çare aramış olduğunu söyleyecektir.²¹⁴

İskân Kanunu ve Umumi Müfettişlikler üzerine araştırma yapan Dr. Hüseyin Koca, İskân Kanunu’nun özellikle Umumi Müfettişlik bölgesi ile ilgisi üzerine çalışmıştır ve kanunun çıkarılma amacının “aşiretlerin içtimai gücünü kırarak Cumhuriyet idaresi prensip ve kanunlarını bölgede hakim kılmak” olduğunu söylemektedir.²¹⁵

İlhan Tekeli, “Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu” adlı makalesinde İskân Kanunu’nun hem dış göçmenlerin iskânı için hem iç iskân için hem de konar-göçer aşiretlerin yerleştirilmesi ile ilgili hükümler getirdiğini söylemekte ve iç iskânın gerekçesi konusunda bilgiler vermektedir²¹⁶:

²¹³ Mumcu, **Kürt Dosyası**, s.57.

²¹⁴ **TBMMZC**, (Devre IV), C.23, İ.68, 14 Haziran 1934, s. 140.

²¹⁵ Hüseyin Koca, **a.g.e.**, s.403.

²¹⁶ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 50, Yaz 1990, s.63.

“İç iskân için getirilen hükümlerin arkasında 1925 Şeyh Sait, 1930 Ağrı ve 1937 Dersim’deki Kürt ayaklanmalarının etkisi vardır. Birinci isyandan sonra 10 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı “Bazı eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun” çıkarılmıştır. Bu nakiller idari, askeri ve sosyal nedenlerle yapılmaktadır. Nakledilenlerin toprak ve gayrimenkulleri hazineye geçmektedir. 1930 Ağrı ayaklanmasından sonra bu kanuna dayanılarak Batı Anadolu’ya nakledilenlerin sayısını bilmiyoruz. 1934 yılında çıkartılan 2510 sayılı yasa ile Hükümetin bu konudaki yetkileri daha geniş hale getirilmiştir.”²¹⁷

İlhan Tekeli, Türkiye’nin iç iskân politikası açısından üç bölgeye ayrıldığını ve birinci bölgenin de Türk kültürlü nüfus yoğunluğunun artırılması istenilen yerler olduğunu; bu bölgelerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da anadili Kürtçe olan nüfusun bulunduğu alanlar olacağını söylemektedir. Aynı zamanda ulus-devletin oluşumu sırasında çıktığı için bu Kanunun hükümete çok radikal yetkiler vermiş olduğunu vurgulamaktadır.²¹⁸

2.2.İskân Kanunu’nun TBMM’de Görüşülmesi

İskân Kanunu tasarısı Genel Kurul’da görüşülmeye 7 Haziran 1934’te başlanmıştır. Görüşmelere 14 Haziran’da devam edilmiş ve aynı gün sonuçlandırılmıştır. “İskân Kanunu” adı ile de 2510 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir.²¹⁹

Gerekçelerinin en önemli bölümleri yukarıda not edilen İskân Kanunu’nun görüşülmesi sırasında yapılan tartışmalardan neden böyle bir yasaya ihtiyaç duyulduğunu tahmin etmek mümkündür. Yapılan konuşmalar o dönemin hassasiyet noktalarını ortaya koymaktadır Kütahya milletvekili Naşit Hakkı Bey Meclis

²¹⁷ A.y.

²¹⁸ A.y.

²¹⁹ Çoker, a.g.e, s. 351–355.

kürsüsünden yaptığı konuşmada Kanun'u şöyle savunmaktadır:²²⁰

“Aziz Arkadaşlarım, yurdumuza ülkümüzdeki şekli verecek, bugünkü bakir varlık üzerinde hür, zengin ve sağlam nesilleri yaşatabilecek, Türk olmanın şeref ve değerini bu topraklarda yaşayanların iliklerine kadar işletecek olan yerleştirme kanunu inkılâbın ana kanunlarından belli başlısı olmak mümtazlığındadır...”²²¹

Naşit Hakkı Bey, bu kanunla gündeme gelen kararın yeni olmadığını, Cumhuriyet kurulduğundan beri alınan inkılap tedbirlerinin ve çetin mücadelelerin bir sonucu olduğunu, dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine kaynaşmış Türk milletinin içindeki “gayri tabiiliğin” ve bunun yanı sıra aşiret reisliğinin, ağalığın, şeyhliğin ve beyliğin de artık tarihe karışacağını söyleyerek konuşmasına şöyle devam eder:²²²

“Bu vatan üzerinde sınıf ve tezadı yaşatmamak için bizim prensiplerimizi tanımayanlarla mücadele çok çetin oldu. Muhtelif silahlı isyanlar, irtica hareketleri, dağ başlarında soygunculuk ve mütecavizler ekseriya aşiret ruhunda beslendi. İnkılâp idaresi halk ile devlet arasında nüfuz ticareti yapan, halkın kanını emen, ırzına, malına ve hayatına hükmedenlerle korkusuzca çarpıştı... Gerçekten aşiret müessesesinin tasfiyesi için konan kökten hükümler bu yüz karası teşkilatı çökertecek kadar kuvvetlidir...”²²³

Samsun milletvekili Ruşeni Bey konuşmasında Osmanlı döneminde Çerkeslerin, Boşnakların, Lazların kendi dillerini konuştuklarını, kendi mahallelerini kurduklarını söylemekte ve yükselen Türklük duygusuna karşı farklı duyguların ön

²²⁰ TBMMZC, (Devre IV), C:23, İ:65, 7 Haziran 1934, s.67, EK 7.

²²¹ A.y.

²²² A.e., s 68.

²²³ A.y.

plana çıkarıldığını vurgulamaktadır. Ruşeni Bey, bazı milletlerin diğerlerinin içinde zamanla eridiğini, bunun doğal bir süreç ve tarihi bir aşama olduğunu şöyle anlatmaktadır:²²⁴

“Son üç dört asır zarfında saltanatın yarattığı hastalık maalesef Türk kanına yerleşmiş ve Türk yabancı Müslüman soyları arasında kaldıkça Türklüğünü unutarak o soylara karışmağa müsteit olmuştur. Bugün Mısır’da Filistin’de, Suriye’de şurada burada Araplaşan Türkler yüzbinlere baliğ olmaktadır. Halbuki tabiatta her zihayatin bir miğdesi vardır. Miğde mutlaka canlı şeyler yemekle yaşar. Yani yaşayan yaşayanı yiyerek yaşar. Ferdin miğdesi olduğu gibi milletlerin de miğdesi vardır, o da kümeleri ve insanları yiyerek yaşar.”²²⁵

Ruşeni Bey, Osmanlı döneminde dini ve dili ayrı olup da düşmanlardan gördükleri destekle Türk milletine zarar vermeye çalışan soylardan söz etmektedir. Bunlar o kadar ileri gitmişlerdir ki Türk milletine karışmamak için kendilerinin bile olmayan dilleri benimseyerek Türk milletinden ayrı kalmışlardır. Cumhuriyet idaresi ve Atatürk dönemi uygulamalarıyla bunun önüne geçildiğini söylemektedir:

“Çok şükür, büyük Reisimiz ve dünyanın en büyük inkılâpçısı Gazi Mustafa Kemal, yüksek bilgisi ve yüksek ülküsü ile Türk’e tarihini ve dilini milletimize verdiği gibi, İmparatorluk devrinde kendilerini yabancı soydan sayanlara da kendilerinin halis Türk olduklarını öğretmiştir. Onlar da günün birinde Türk olduklarını öğrenecekler, bize Türk milletine karıştıkları zaman mesut olduklarını ve o şerefi hiçbir vakit eski varlıklarında bulamadıklarını anlayacaklardır. Artık bundan sonra Türk vatandaşının dili bir, duygusu bir, kültürü, ülküsü bir olacaktır.”²²⁶

²²⁴ A.e., s.69.

²²⁵ A.y.

²²⁶ A.e., s.70.

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya Bey, İskân Kanunu ile ilgili konuşmasına başlarken, kanunun tek bir amacının olmadığını söylemiştir. Birincisi nüfusla, ikincisi muhaceretle ilgilidir. Üçüncüsü içerideki seyyar aşiretlerle ilgilidir. Dördüncüsü de topraksız ve başkalarının toprağında çalışan topraksızlarla ilgilidir. Nüfus kıtlığının “bir memleketin başına gelecek en büyük felaketlerden biri olduğunu ve bu kanunun nüfusu çok olan yerlerden az olan yerlere gidecek olanlara yardım edeceğini” söylemektedir. “Nüfus arttıkça medeniyet de artacaktır”.²²⁷

Gerçekten o yıllarda nüfus meselesi en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Dönemin bürokrat ve aydınları nüfus kıtlığı ve nüfusu artırmanın gerekleri üzerinde durmuşlar, bunu medeni dünyaya ayak uydurmanın bir şartı olarak değerlendirmişlerdir.²²⁸ 1927 Nüfus Sayımına göre, Türkiye'nin toplam kadın nüfusu 7,084,391, erkek nüfusu 6,563,879 olmak üzere genel toplam 13,648,270'dir. Savaş koşullarından yeni çıkmış ülkede hem cinsiyet oranlarında bir dengesizlik vardır hem de kilometre başına nüfus yoğunluğu 17.9 gibi bir rakamla oldukça düşüktür.²²⁹ Kaya, 1934 yılındaki tahmini nüfusun 18 milyon olduğunu söylemekte ve bu sayıyı da düşük bulmaktadır.²³⁰

Şükrü Kaya, Kanun'un hedeflerini anlatırken, nüfus meselesinin ardından, ikinci olarak “muhaceret” üzerinde durmuştur. Türk ulusunun tarihin her döneminde gittiği yerlere medeniyetini götürdüğünü, kalıcı eserler yarattığını, bulunduğu yerlere de barış taşıdığını söyleyen Bakan, dışarıda kalan iki milyona yakın öz Türk'ün

²²⁷ A.e. s.141.

²²⁸ Örneğin, Yaşar Nabi 1939 yılında yazdığı **Nüfus Meselesi Karşısında Türkiye** adlı makalesinde dönemin nüfus problemlerini tartışmış ve çeşitli öneriler sunmuştur: “Sadece savaş yıllarında değil, barış yıllarında da sağlam bir nüfus yaratmak gerekir. Ölümleri azaltıp, doğumları artıracak tedbirler alınmalı ve hariçten vatandaş tedarik edilmelidir. Dışarıda yurda gelmeye can atan Türk soyuna ve diline mensup milyonlarca insan varken, ilk önlem bunların en kısa sürede anayurda getirilmesi olacaktır.” Yaşar Nabi, “Nüfus Meselesi Karşısında Türkiye”, **Ülkü**, C:14, Sayı: 79, (Eylül 1939), s.35.

²²⁹ TC Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **Umumi Nüfus Tahriri**, Ankara, Hüsnütabiat Matbaası, 1929, s.XVII.

²³⁰ **TBMMZC**, (Devre IV), C.23, İ:68, 14 Haziran 1934, s.141, **EK 8**.

istekleriyle ana vatana yerleştirileceğini belirtmiş, bir an önce Türkiye’de iskan edilmelerini borç kabul etmiştir.²³¹

Şükrü Bey, topraklandırma konusundan da bahsetmiş ancak çok üzerinde durmamış, bunun için ayrıca bir kanun hazırlanacağını söylemiştir.²³² Sözlerini de “bu kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır” diyerek noktalamıştır.²³³

TBMM’deki uzun görüşmeler sonunda İskân Kanunu ile ilgili Hükümet teklifi olduğu gibi kabul edilmiştir. Geniş tartışmalar daha çok dil, Türkçe, Türkçeleştirme konularında yapılmış ve bazı kelimelerin anlamları ve Öztürkçe karşılıkları tartışılmıştır. Bu tartışmalardan en önemlisi soy ve ırk kelimeleri üzerine yapılan bir tartışmadır. Muş milletvekili Hasan Reşit Bey 12. madde tartışılırken kanundaki “soy” kelimesinden rahatsız olmuş ve “soy”dan kastın “ırk olduğunu

²³¹ “Biliyorsunuz ki efendiler, Türk akını ve medeniyeti asırlarca çok büyük kıtalara hâkim oldu ve gittiği yerlere medeniyetini, nüfusunu, dilini de beraber götürdü. İstimar [bayındırlık] tarihinde hiçbir kavim yoktur ki, -hattâ Roma imparatorluğu dahil - hiçbir devlet yoktur ki, Türkler kadar istimar kaabiliyeti göstermiş olsun. Bugün Avrupa’nın her yerinde Türklerin diktiği âbideler ve eserler meydandadır. Bugün Türk hâkimiyetinin çekildiği yerlerde Türk’ün hasretini çeken milletler çoktur. Türk, hâkim olduğu vakit, hâkim bulunduğu bütün noktalarda bir Türk sulhu tesis etmiş ve Türk sulhu asırlar ve asırlarca devam etmiştir. Fakat bazı tedbirsizlikler yüzünden Türk askerlerini çekmeye mecbur olduğu yerlerde kendi ırkından olan ırkdaşlarını da bıraktı. Türkler, tarihte kalmayı istemediler ve memlekete geldiler. Malûmu âliniz iki türlü muhaceret vardır. Biri cebri ve zor muhacerettir. Diğeri istekli muhacerettir ki, nüfusu taşıp ta başka yerlere giden halkın muhaceretidir. Cebir suretiyle gelen muhacirler, vaktin idareleri tarafından iyi yerleştirilmemişlerdir veyahut yanlış iskân edilmişlerdir, bu muhacirler bu zorlukları bugüne kadar çekmektedirler. Bu kanun bunların tashihini icap ettirecek birçok hükümleri havidir. Bundan sonra hariçten yakın etrafımızda, iki milyona yakın, halis Türk vardır. Bunların azar azar ana vatana gelmeleri adeta mukadderdir. Bunlar eski, zor ve cebri muhaceret şeklinde gelmeyecek, kendi istek ve arzularıyla geleceklerdir. Kendilerini iskân ilminin icabettirdiği kavaiidi içtimaiye [toplumsal kurallar] ve iktisadiyeye göre yerleştirmek de bizim borcumuzdur. Kanunda buna göre hükümler vardır. İskân keyfiyeti her yerde güç geçmiştir. Ve bunda hiçbir memleket muvaffak olamamıştır. Gene en çok muvaffak olan Türklerdir.” **TBMMZC**, (Devre IV), C.23, s. 140–141.

²³² İskân Kanunu’nun topraklandırma ile ilgili amaçları sınırlı olduğu için “diğer bir toprak yasası” ile 2510 sayılı Kanun’da güdülen hedefler ayrıntılandırılacaktır. TBMM tarafından 11 Haziran 1945 yılında kabul edilen 4753 nolu **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu** Prof. Dr. Ömer Lütfü Barkan’ın ifadesi ile “en aşağı on seneden beri devam eden toprak reformu kanun projelerinin son şekillerinden biri ve bundan sonra bu sahada yapılacak olan inkılâpların bir başlangıcıdır.” Prof. Dr. Ömer Lütfü Barkan, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, s.457.

²³³ A.y.

söylemiş ve soy kelimesi yerine “Türk dili ve Türk kültürü” tabirinin kullanılmasını rica etmiştir.²³⁴

“Bu çok mükemmel kanunda ‘soy’ kelimesi birkaç defa tekerrür etti. Bendenizin anladığıma göre soy kelimesile ‘ırk’ demek isteniyor. Eğer böyle ise bu kelimenin burada kullanılmamasını rica ederim. Çünkü ırk denilen şey, 5 ve nihayet 6’ya kadar çıkmıştır. İlim bunu tahdit etmiştir. Türkiye hududu haricinden Türkiye’ye gelen ve Türk harsına tabi olmayan insanlar ırkan Türk demektirler. Fakat Türk kültürüne tabi olmadıkları için Türkçe konuşmuyorlar. Esasen bunlar bizim öz kardeşimiz demektir. Rica ediyorum soy kelimesi yerine türk dili ve türk kültürü kelimesi konulsun.”²³⁵

Şükrü Kaya Bey “soy”dan kastın “ırk” olduğunu, “soy” yerine “ırk”ı kullanmanın daha doğru olacağını çünkü “soy”un aile anlamında kullanıldığını söylemiştir. Yapılan oylamada Hasan Reşit Bey’in soy yerine “Türk kültürü, Türk dili” tabirinin kullanılması teklifi kabul edilmemiştir. Şükrü Kaya’nın teklifi kabul edilmiş “soy” yerine “ırk” kelimesi tercih edilmiştir.²³⁶ Bu tartışmadan önce kullanılan ‘soy’ kelimeleri de ‘ırk’ olarak değiştirilmiştir. Çoğunlukla da “ana dili Türkçe olmayanlar”, “Türk kültürüne bağlı bulunmayanlar” gibi tartışmaya açık olmayan daha net ifadelerin kullanıldığı görülmektedir.

Görüşmeler incelendiğinde, bunun gibi birkaç kısa tartışmanın dışında, kanuna yönelik ciddi bir muhalefetin ya da kanunun genel amacına yönelik itirazların olmadığı görülmektedir. Tasarı olarak hazırlanan maddeler tek tek oya sunulmuş ve her biri küçük değişiklikler yapılarak kabul edilmiştir.²³⁷

²³⁴ TBMMZC, (Devre IV), C:23, İ:68, 14 Haziran 1934, s.145.

²³⁵ A.y.

²³⁶ A.y.

²³⁷ A.e., s.168.

2.3. İskân Kanunu'nun Temel Maddeleri

İskân Kanunu'nun tamamı 52 maddeden oluşmaktadır ve bu maddeler 10 ayrı bölümde işlenmiştir. Giriş bölümünü oluşturan 1 ve 2 numaralı maddeler “iskân mıntıklarını” belirtmektedir. Birinci bölümdeki, 3-7 arası maddeler “muhacir ve mültecilerin kabulü” ile ilgili maddelerdir. İkinci bölümü oluşturan 8-11 arası maddeler “nakiller, kültür ve idare tedbirleri” ile ilgilidir. “İskân” üçüncü bölümde 12-25 arasındaki maddelerde ayrıntılandırılmıştır. Dördüncü bölüm, “mecburiyetler, tasfiye ve istihkak mazbataları” ile ilgilidir. Beşinci bölüm “muafiyetler”e, altıncı bölüm “mali hükümler”e, yedinci bölüm “iskân komisyonu”na, sekizinci bölüm icrai hükümler”e, son bölüm ise “müteferrik hükümler”e ayrılmıştır.²³⁸

“Madde 1— Türkiye'de Türk Kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak icra, vekillerince yapılacak bir programa göre, düzeltilmesi Dahiliye Vekilliği'ne²³⁹ verilmiştir.

Madde 2—Dahiliye Vekilliği'nce yapılıp, icra vekilleri heyetince tasdik olunacak haritaya göre, Türkiye, iskân mıntıkları bakımından 3 nevi mıntıkaya ayrılır.

1 numaralı mıntıklar: Türk kültürlü nüfusun tekâsüfü istenilen yerlerdir.

2 numaralı mıntıklar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mıntıklar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikame yasak edilen yerlerdir.”²⁴⁰

²³⁸ Yasanın tam metni için bkz. **TC Resmi Gazete**, (21 Haziran 1934), No.2733, **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 15, Başvekalet Matbaası, 1934, s.1156–1171, **EK 9**.

²³⁹ 1935 yılında “İskân Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun” adı ile çıkarılan 2848 nolu kanun ile bu madde ve bundan sonraki bazı maddelerde geçen Dahiliye Vekilliği “Dahiliye Vekilliği ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekillikleri (Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı)” olarak değiştirilmiştir. **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 17, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1936, s.30, **EK 10**.

²⁴⁰ **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 15, Başvekalet Matbaası, 1934, s.1156.

İskân Bölgelerini belirten birinci ve ikinci maddeler hedef gruplarını göstermektedir. Birinci madde, İçişleri Bakanlığı'nın nüfusun yerleşimini Türk kültürüne bağlılık kriteri etrafında organize etme konusunda yetkili kılmaktadır. İkinci madde, Türkiye'yi üç yerleşim bölgesine ayırmaktadır. Bir numaralı iskân bölgesi, Türk kültürüne bağlı nüfusun yoğunlaşması istenen bölge, yani Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dur. İki numaralı iskân bölgesi Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun yerleşimine ayrılan bölge, yani İç ve Batı Anadolu'dur. Üç numaralı bölge ise, coğrafya, sağlık, ekonomi, kültür, askeri ve disipline ilişkin çeşitli sebeplerle boşaltılıp iskâna kapalı tutulacak olan bölgelerden oluşmaktadır.²⁴¹

Bir ve iki numaralı iskân mntıkaları 1935 yılının Dahiliye Vekilliği Nüfus Umum Müdürlüğü raporunda mevcuttur ve şu şekilde tespit edilmiştir:

“Bir numaralı iskân mntıkaları, birinci Umum Müdürlüğü mntıkasındaki vilayetlerde Erzincan, Malatya, Gaziantep Vilayetleri, Kars vilayetlerinin Iğdır, Tuzluca, Kağızman, Sarıkamış kazalarını, Erzurum vilayetinin Hınıs, Pasinler, Çat, Tercan, Kazalarını, Sivas vilayetinin Zara, Hafik, Kangal, Gürün, Divriği kazalarını, Kayseri vilayetinin Pınarbaşı kazasını ihtiva etmektedir. Diğer vilayet ve kazalar da iki numaralı mntıkayı teşkil etmektedir.”²⁴²

İki numaralı mntıkada en ziyade faaliyet gösterilmesi icabeden saha Trakya Umum Müdürlüğü sahası yani Tekirdağ, Çan, Edirne ve Kırklareli vilayetleridir.”²⁴³

Üç numaralı mntıka zamana ve ihtiyaca göre belirleneceği için bunu ilerde gerekli olacak durumlara bırakmaya karar verilmiştir.²⁴⁴ Bu bölgeler de 1947 yılında

²⁴¹ Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene*, s.248.

²⁴² T.C. Dahiliye Vekilliği, *Nüfus Umum Müdürlüğü, Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yılda Yapılacak İşler Hülasası*, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1935, s. 19–20.

²⁴³ A.y.

“İskân Kanunu’nun bazı maddelerini değiştiren 5098 nolu Kanun”un 12. maddesi ile belirlenmiş ve “Ağrı, Sason, Tunceli ve Zeylan bölgeleri yasak bölge olarak ilan edilmiştir.”²⁴⁵

2. maddedeki, “Türk kültürüne temsili istenen nüfus” tanımlaması üzerinde de durmak gerekmektedir. Temsil kelimesinin Öztürkçe karşılığı “özümleme”²⁴⁶ ya da diğer bir ifade ile “asimilasyondur”²⁴⁷. Asimilasyon sözcüğü, Latince’de benzer anlamına gelen “similis” sözcüğünden üretilmiştir. Sosyolojik anlamıyla, bir toplumun kültürce ayrı bir topluma dönüştürülmesi, bir halkın dilinin, geleneklerinin, başka bir halkın kültürü ile birleşip kaynaşması demektir.²⁴⁸ Bu tanımlamaya göre, İskân Kanunu’nun 2. maddesi ile İç ve Batı Anadolu’ya yerleştirilecek nüfus, Türk kültürü ile birleşip kaynaşacak zamanla kültürce Türk toplumuna dönüştürülecektir.

İskân Kanunu’nun önemli amaçlarından biri de yasa metninin 3. ve 4. maddelerinde bahsedilen “muhacirler”in yerleştirilmesi meselesidir. Şükrü Kaya Bey, Kanunun gerekçesini açıklarken yaptığı konuşmada yakın çevremizde dışarıdan iki milyona yakın halis Türk olduğundan bahsetmişti. Bu muhacirler kendi istekleriyle gelecek, ekonomik ve sosyal olarak en verimli şekilde yerleştirilerek Türk nüfusunu nitelik ve nicelik olarak artıracaklardı.²⁴⁹

“Madde 3—Türkiye’de yerleşmek maksadı ile dışarıdan, münferiden ve müçtemian gelmek isteyen, Türk soyundan meşkim veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskun kimseler iş bu kanun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliği’nin emri ile kabul olunurlar.

²⁴⁴ A.y.

²⁴⁵ **Düster**, 3. Tertip, Cilt 28, Ankara, Devlet Matbaası, 1948, s.1322, **EK 11**.

²⁴⁶ Prof.Dr. Mehmet Kanar, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Derin yayınları, 2003, s.1501.

²⁴⁷ Ali Püsküllüoğlu, **Türkçe Sözlük**, 5. bsk, İstanbul, Doğan Kitap, 2004, s. 160. “Asimilasyon” sözcüğü için bkz. “Özümleme”: Bir ülkede yaşayan ama etnik bakımdan ayrı olan iki insan topluluğundan egemen kültürünün ötekini kendi içinde eritmesi olayı ve süreci. Ali Püsküllüoğlu, **a.g.e.**, s.1372.

²⁴⁸ Hilmi Ziya Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul, 1969, s.228., Orhan Hançerlioğlu, **Felsefe Ansiklopedisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.129.

²⁴⁹ **TBMMZC**, (Devre IV), c.23, İ:68, 14 Haziran 1934, s. 140-141.

Bunlara muhacir denir. Kimlerin veya hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile tespit olunur.

Türkiye'de yerleşmek maksadı ile olmayıp, bir zaruret ilcası ile muvakkat oturmak üzere sığınanlara (mülteci) denir. 4. madde'de yazılı sebepler bulunmayan mülteciler, Türkiye'de yerleşmek isterler ve bunu yazı ile buldukları yerin hükümetine bildirirler ise muhacir muamelesi görürler. Öbür mülteciler için vatandaşlık kanunu hükümleri tatbik olunur.

Dahiliye Vekilliği muhacirlerin ve mültecilerin alınma yollarını gösterir bir talimatname hazırlar.

Madde 4 — A: Türk kültürüne bağlı olmayanlar,

B: Anarşistler.

C: Casuslar.

Ç: Göçebe çingeneler.

D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiye'ye muhacir olarak alınmazlar.²⁵⁰

Yasa uyarınca, 1923–1934 yılları arasında 380.243 mübadil, 247.295 göçmen ve mülteci olmak üzere toplam 627.538 kişi Türkiye'ye yerleştirilmiştir.²⁵¹ Bu muhacirler genel olarak Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği gibi ülkelerden gelen Türk göçmenleridir.

Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan gibi ülkelerden gelen göçmenlerin nerelere yerleştirileceği, 1935 yılı Nüfus Umum Müdürlüğü Raporunda ayrıntılı olarak açıklanmıştır.²⁵² Bu muhacirlerin Doğu illerine yerleştirilmesi de planlanmıştır ancak önemli bir kısmı özellikle Trakya bölgesinde yerleştirilmiştir. 1934 ve 1935 yıllarında dönemin gazetelerine yansıyan haberlerde bu göçmenlerin

²⁵⁰ **Düştur**, 3. Tertip, Cilt 15, Başvekalet Matbaası, 1934, s.1157–1157.

²⁵¹ Mumcu, **Kürt Dosyası**, s.73.

²⁵² **T.C. Dahiliye Vekilliği, Nüfus Umum Müdürlüğü, Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yılda Yapılacak İşler Hülasası**, s.40–42.

Trakya’da, özellikle Edirne, Kırklareli, Tekirdağ çevresinde yerleştirildiklerini görüyoruz.²⁵³

Yasanın 7. maddesi, Türk göçmenlere, iskâna kapalı alanlar dışında istedikleri herhangi bir yere yerleşme hakkı vermektedir. Diğer göçmenlerin iskânı, hükümet tarafından düzenlenecektir. Türk ırkından olmayanlar ise her koşulda hükümetin göstereceği yerde yerleştirileceklerdir.²⁵⁴

“Madde 7 — A: Türk ırkından olup, hükümetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler, Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeye serbest bırakılırlar. Hükümetten iskân yardımı isteyenler Hükümetin göstereceği yerlere gitmeye mecburdurlar.

B: Türk ırkından olmayanlar, hükümetten yardım istemeseler bile, hükümetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde İcra Vekilleri Heyeti kararı ile vatandaşlıktan düşürülürler.

C: Türkiye’ye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskân istemeyen muhacir ve mültecilere iskân yardımı yapılamaz.”²⁵⁵

Kanun, halkı üç gruba ayırmaktadır: Türkçe konuşan ve Türk etnisitesinden olanlar, Türkçe konuşmayan fakat Türk kültüründen sayılanlar ve ne Türkçe konuşan ne de Türk kültürüne ait olanlar. Kirişçi ve Winrow’un ifadesi ile Kanun ve öncesindeki tartışmalar, Kürtlere herhangi bir gönderme yapmıyordu ama Türk kültürüne ait olmama ve Türkçe konuşmama Kürtleri ve Arapları tanımlamak için kullanılıyordu.²⁵⁶ Zaten, Kanun çıkmadan önce, gerek Birinci Umumi Müfettiş

²⁵³ “50.000 Muhacir Gelecek”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1934, s.1, “İskân Siyasetimizin 11 Senelik Semereleri”, **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1934, s.6, “Beş Senelik Göçmen Yerleştirme Taslağı”, **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1935, s.2. “Yeni göçmenler”, **Milliyet**, 27 Aralık 1934, s.3.

²⁵⁴ **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 15, Başvekalet Matbaası, 1934, s.1157–1158.

²⁵⁵ **A.y.**

²⁵⁶ Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, **Kürt Sorunu**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt yayınları, 1997, s. 103.

İbrahim Tali Bey'in, gerek Şükrü Kaya ve Fevzi Çakmak Paşa'nın sunmuş olduğu raporlara ve hazırladıkları önerilere uygun olarak İskân Kanunu'nda bahsedilen Türkçe konuşmayan ve Türk kültürüne ait olmayan unsurların öncelikle Kürtler olduğu anlaşılmaktadır. 1925 Şark Islahat Planı'nda da Kürtlere Türkçe öğretilmesine ve Kürtlerin Batıya iskânına yönelik öneriler mevcuttur.²⁵⁷

Kanunun 9. maddesinde Şükrü Kaya'nın daha önce üzerinde durmuş olduğu "göçebelerin yerleştirilmesi" meselesinden bahsedilmektedir. Kaya'nın ifadesi ile ülkede bir milyondan fazla, milli siyasi terbiyeden mahrum göçer vardır ve bunlar "ne hekim, ne hakim ne de muallim" olabilmişlerdir.²⁵⁸ 9. madde özellikle Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeler üzerinde durmaktadır.

"Madde 9— Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci çingeneri ve Türk Kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirmek suretiyle Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeye, casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmaya ve ecnebi tebaası gezginci çingeneri ve Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri Milli sınırlar dışına çıkarmaya Dahiliye Vekili selâhiyetlidir."²⁵⁹

Bu madde ile, Türk kültürüne bağlı olmayanlar, buldukları bölgelerden alınarak Akdeniz, Ege ve Marmara'daki 2 numaralı bölgelere yerleştirilecektir. Türk kültürüne bağlı olmayanlar Türkler içine serpiştirilerek Türk kültürü içinde eritilecektir. "Türk kültürüne bağlılığı" istenenlerin bu kültürle kaynaşmaları, dağıtılarak, birbirlerinden ayrı tutularak yerleştirilmeleri gerekmektedir. Aksi durumda yerleştirme pratiğinin amacına ulaşması mümkün değildir. Kanunun gerekçesinde bu amaç şöyle ortaya konulmuştur:

²⁵⁷ Bayrak, a.g.e, s.481-489.

²⁵⁸ TBMMZC, (Devre IV), C.23, İ:68, 14 Haziran 1934, s.141.

²⁵⁹ Düstur, 3. Tertip, Cilt 15, Başvekalet Matbaası, 1934, s.1158.

“...Öteden beri Türk kültürüne uzak kalmış olanların ülkede yerleşerek onlara Türk kültürünü benimsetmek için Devletin yapacağı işler bu kanunda açıkça gösterilmiştir. Türk bayrağına gönül bağlamamış iken Türk yurttaşlığını, kanunun ona verdiği her türlü hakları kullanmakta olanları Türkiye Cumhuriyeti uygun görmezdi. Bunun içindir ki, bu gibileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını bu kanun göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nde, Türk’üm diyen herkesin bu Türklüğü Devlet için belli ve açık olmalıdır. Burada devlet, hiçbir Türk’ün Türklüğünden bir soluk işkillenmek istemez...”²⁶⁰

İskân Kanununun en önemli maddelerinden birisi de aşiretleri, aşiret reisliğini kaldıran 10. maddedir:

“Madde 10 — A: Kanun aşirete hükmü şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm vesika ve ilama müstenitte olsa, tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya, veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilât ve taazzufları kaldırılmıştır.

B: Kanunun neşrinden önce, herhangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, bey, ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayıtlı-kayıtsız bütün gayri menkuller devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve devletçe tutulan usullere göre bu gayri menkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu gayri menkullerin aidiyeti sicillerindeki kayıtlara göre tespit olunur.

Tapu sicilinde aidiyete dair bir kayıt yoksa yahut kayıtlar yalnız şahıslar namına olup da halk arasında bunların aşirete ait olduğu şayi

²⁶⁰ TBMMZC, (Devre IV), C.23, İ:68, 14 Haziran 1934, s 8.

bulunuyor ve aşiret fertleri de bu gayrı menkullerden başkasına sahip bulunmuyorlarsa aidiyet tahkikat üzerine, o yerin idare heyeti kararı ile hallolunur. İdare heyetlerinin valilerce tasdik edilen bu kararı katidir.

C: Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahsur bulunanları, aileleri ile birlikte münasip yerlere naklettirip yerleştirmeye, icra vekilleri heyeti kararı ile Dahiliye Vekili selâhiyetlidir.

Ç: Türk tebaasından olup ta, Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntıkalara, Türk tabiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeye, Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarısına çıkarmaya Dahiliye Vekili selâhiyetlidir.”²⁶¹

Bu maddeden de anlaşılacağı gibi devlet, aşiret fertlerini gerekirse sınır dışı etme hakkını bile elinde bulunduruyordu. Aşiretlere, reislere bundan sonra hiçbir şekilde müsamaha gösterilmeyeceği kanun maddeleri ile garanti altına alınmış oluyordu. Şevket Süreyya “Doğu İlleri” sorununu açıklamaya çalışırken devletin feodal yapıyı neden bir an önce tasfiye etmek istediğini şöyle açıklıyordu:

“Nerede, küçük toprak mülkiyeti beliriyorsa orada halk sırtını hükümete dayamak istiyor ve orada, idare, mektep ve dolayısıyla Türkçe yerleşiyordu; nerede Ağa ve Şeyh galip gelirse, orada köy ve toprak Ağanın kontrolüne geçiyor, oradan mektep ve idare çıkarılarak beyin hükmü geçiyor ve Kürtçe halkın dili oluyordu.”²⁶²

²⁶¹ **Düster**, 3. Tertip, Cilt 15, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934, s.1158–1159.

²⁶² Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, 2.bsk, Ankara, Remzi Kitabevi, 1968, s.316.

Aşiretlerle mücadele bu nedenle bölgede güvenliği sağlamanın öncelikli bir yöntemi idi. Bölgede devlet otoritesi sağlanmadan, halk bu otoriteye tâbi edilmeden devrimleri tamamlamanın imkânı yoktu. Aşiretleri dağıtmanın da geniş kapsamlı bir yerleştirme programı uygulamadan yapılması zor görünüyordu. Daha açık bir ifade ile özellikle Şevket Süreyya'nın da ifade ettiği gibi Kürt aşiretlerini ve bunların reislerini o bölgeden uzaklaştırmaktan daha kolay bir yöntem yoktu. İskân Kanunu'nun 10. maddesi bu amaçla konmuştu.

İskân Kanunu'ndan çok kısa bir süre sonra kabul edilen Soyadı Kanunu'nun amaçlarından bir tanesi de aşiret reisliği, ağalık fikrini her alanda ortadan kaldırmaktı. Kanun'un, "rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edeplere uygun olmayan soy adları kullanılamaz" diyen 3. maddesi ile tüm vatandaşların nüfusa kayıt yaptırımları sağlanarak aşiretlere değil, devlete tabi olmaları istenecektir.²⁶³ Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılan **Soyadı Nizamnamesi**'nin 8. Maddesi de Arnavutoğlu, Kürtoğlu gibi başka milliyete delalet eden, Çerkes Hasanoğlu, Boşnak İbrahimioğlu gibi başka milliyetlerle ilişkili olan soyadlarının kullanımına yasak getirmekteydi. 7. madde ile "yan, of, ef, viç, iç, is, dis, pulos, aki, zade, mahdumu, veled ve bin" gibi takıların kullanımı yasaklanmaktaydı. Yeni alınacak soyadları mutlaka Türkçe olacaktı.²⁶⁴ Türk Devrimi'nin önemli aşamalarından biri olan Soyadı Kanunu, bu nedenle Hükümet'in aşiretlerle mücadele ve Türkleştirme konusundaki kararlılığını göstermektedir.

Kanun'un 11. maddesi ise, Türk kültürüne bağlı olmayanların, farklı bir yaşam alanı oluşturmalarının önüne geçmek için konulmuştur. Kanun'un gerekçesinde Osmanlı'nın nüfus siyaseti, halkı kaynaştırmaya, birbiri içinde eritmeye çalışmadığı için eleştirilmişti. "Muhtelif vilayetlere gelen muhacir unsurlar blok halinde ve müstakil köy ve mahalle teşkil etmek üzere yerli Türklerin arasına bir ihtilaf unsuru olarak katılırdı." denilerek Türkçe'nin öğretilmediği söylenmekte idi.²⁶⁵ 11. madde bunu değiştirmek için konulmuştur:

²⁶³ **Düstur**, s.1282.

²⁶⁴ "Soyadı Nizamnamesi", **Resmi Gazete**, No:2885, 20 Aralık 1934, s.4559.

²⁶⁵ **TBMMZC**, (Devre IV), C.23, İ.68, 14 Haziran 1934, s. 2.

Madde 11 — A: Ana dili Türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri [tekeline almaları] yasaktır.

B: Türk Kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk Kültürüne bağlı olup ta Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında, harsî, askerî, siyasî, içtimaî ve inzibatî sebeplerle, icra vekilleri heyeti kararı ile Dahiliye Vekili, lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartı ile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek [çıkarmak] de bu tedbirler içindedir.

C: Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırları içindeki bütün nüfus tutarının % 10'unu geçemez. Ve ayrı mahalle kuramazlar.”²⁶⁶

Bu madde “ana dili Türkçe olmayanlar” üzerinde vurgu yapmaktadır. Ana dili Türkçe olmayanların yeniden mahalle, köy, işçi veya sanatçı kümesi kurması engellenmekte, toplu olarak bulunmaları, topluluk meydana getirmeleri, bir arada çalışmaları ve aynı işi sürdürmeleri yasaklanmaktadır. 1927 nüfus sayımına göre ana dili Türkçe olmayan en büyük grup, 1,184,446 toplamı ile Kürtçe konuşan nüfustur.²⁶⁷ Bunlar İçişleri Bakanlığı'nın gerekli görmesi durumunda, bu madde uyarınca vatandaşlıktan bile çıkarılabilecektir.

Kanun'un 12. maddesi ise, bir numaralı mıntikalarda, yani, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, Türk kültürüne bağlı olmayan hiç kimsenin yerleştirilmeyeceğini ifade etmektedir.

²⁶⁶ **Düstur**, s.1158–1159.

²⁶⁷ Nüfusun ana lisani itibarile inkısamı: Türkçe; 11,777,810, Rumca; 119,822, Ermenice; 64,745, Fransızca; 8,456, İtalyanca; 7,248, İngilizce; 1,938, Arapça; 134,273, Acemce; 1,687, Yahudice; 68,900, Çerkesçe; 95.901, Kürtçe; 1,184,446, Tatarca; 11,465, Arnavutça; 21,774, Bulgarca; 20,554, Umumi Nüfus Tahriri, Ankara, Hüsnütabiat Matbaası, 1929, s.LXXIV.

“Madde 12 — 1 numaralı mıntıklara:

A: Yeniden hiçbir Aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir ferdin yeniden yerleştirilmesine ve bu mıntıkların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmayan hiçbir kimsenin avdet etmesine izin verilemez.

B: Bu mıntıklarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilâyet merkezleri civarında yerleştirilir.”²⁶⁸

B maddesindeki “soyca Türk olup da dilini unutmuş veya ihmal etmiş” tabiri üzerinde durmak gerekir. İskân Kanunu’ndan önceki raporlar ve gerekçe incelendiğinde bu tabirin sonradan “Kürtleştirilen” Türklere bir vurgu yapmak için kullanıldığı muhtemeldir. “Türkiye’de Köy İktisadiyatı” adlı eserinde İsmail Hüsrev Tökin, Kürt isyanlarının sebeplerini incelerken, o dönem Türklerin Kürtleşmesi ile ilgili bir sıkıntının olduğunu söylemekte ve şu yorumu yapmaktadır:²⁶⁹

“Vakia olarak şunu da tesbit etmek lazımdır ki bu Kürtçe konuşan aşiretlerin, Şark vilayetlerinde birçok Türkleri de cebirle Kürtleştirdikleri yani Kürtçe konuşan aşiretlerin anasını haline getirdikleri görülmektedir... Bugün bütün Elaziz, Malatya civar ve mülhakatı tamamen Türk iken Kürtleşmiştir.”²⁷⁰

Bu madde ile bu Kürtlerin yeniden kendi özlerine dönmeleri ve Türkçe konuşan Türklerle bir arada yaşayarak, kendi dillerini konuşmaları istenmiştir.

²⁶⁸ **Düştur**, s.1159–1160.

²⁶⁹ İsmail Hüsrev, **Türkiye’de Köy İktisadiyatı**, İstanbul, Kadro Mecmuası Neşriyatı, 1934, s.182.

²⁷⁰ **A.y.**

“C: Bu mntıkalarda 1914’den önce yerleşip ana dili Türkçe olan ve umumî veya millî savaşta mntıka dışarisindeki vilâyetlere gelmiş ve bu kanunun meriyetine kadar hiçbir iskân yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına gelmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

Ç: Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu gözönünde tutularak bu mntıkalara alınıp yerleştirilirler.

D: 3 numaralı mntıklar halkından veya 1 numaralı mntıklar dışında yerleşmiş olanlardan Türk kültürlü vatandaşlar, aileleri ile birlikte iklim ve yaşayış şartlarına uygun olmak üzere, 1 numaralı mntıklara iskân edilirler.

E: 1 numaralı mntıklar haricindeki Vilâyetler ahalisinden bu mntıklara, aileleri ile birlikte, gelip yerleşmek isteyen Türk ırk ve kültürlü asker ve mülkiye mütekaitleri, yine bu vilâyetler halkından ve Türk ırkından olduğu halde bu mntıklarda askerlik etmiş olup, terhislerinde ailelerini getirerek ve bekâr olanlar da evlenerek yerleşmek isteyenler, 17. maddeye göre iskân edilirler.”

Bir numaralı mntıklar haricindeki vilayetlerden yani Ege, Marmara, Trakya, Karadeniz, Akdeniz, Orta Anadolu bölgelerinden olan Türk ırkından ve Türk kültürlü asker ve mülkiye mütekaitleri ile aynı özelliklere sahip olanlardan bu bölgede askerlik yapmış olanlar isterlerse aileleri ile birlikte bu bölgeye gelip yerleşebileceklerdi. 1925 Şark Islahat Planı’nın “Şarkta, hükümet kuvvet ve nüfuzunun sağlanması için mefkürelî ve muktedir memur takviyesine ihtiyaç vardır ve bu bölgedeki tali memurluklara dahi Kürt memur atanmamalıdır”²⁷¹ şeklindeki 10. maddesi de benzer bir kaygıya gönderme yapmaktadır. Çünkü, bölgeye tam olarak hakim olabilmek için memurları kontrol altında tutmak gerekmektedir.

²⁷¹ Bayrak, a.g.e, s.485.

13. madde, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu dışındaki tüm bölgeler ve özellikle Trakya Umumi Müfettişlik sahası içindeki alanlar olarak tanımlanan”²⁷² 2 numaralı iskân mıntıkalarında kimlerin yerleştirileceğini belirlemektedir.

“Madde 13 — 2 numaralı mıntıkada:

1— Aşağıda yazılanlar Dahiliye Vekilliğinin münasip göreceği yerlerde iskân edilirler.

A: Dışarıdan gelen muhacirler ve mülteciler,

B: Bu mıntikalardaki aşiretler,

C: 1 ve 3 numaralı mıntikalardan naklolunanlar,

Ç: 1 ve 3 numaralı mıntikalar halkından olup, bu mıntikalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak isteyenler ,

D: 1 numaralı mıntikalarda Türk ırkından olmayanlardan bu mıntıkaya gelip yerleşmek isteyenler,

2 — Aşağıda yazılanlar icra Vekilleri Heyeti kararı ile nakil ve iskân edilirler.

A: Topraksız veya az topraklı çiftçiler,

B: Heyelan ve seylap gibi âfete uğrayan kimseler,

C: Verimsiz veya azmazlık veya bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak mıntikalardaki insanlar,

Ç: Harsî, siyasî, idarî, içtimaî, askerî, iktisadî sebeplerle nakline lüzum görülenler,

3 — Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba veya şehirlere iskânları mecburîdir.”²⁷³

²⁷² T.C. Dahiliye Vekilliği Nüfus Umum Müdürlüğü Raporu, s. 19-20.

²⁷³ Düstur, 3. Tertip, Cilt 15, Başvekalet Matbaası, 1934, s.1160–1161.

Bu maddeye göre, 2 numaralı mıntikalarda yalnızca, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki Türk ırkından olmayan unsurlar değil, Balkanlardan gelen muhacirler ile topraksız veya az topraklı çiftçiler da yerleştirilecektir. Şükrü Kaya'nın konuşmasında bahsetmiş olduğu “topraklandırma” meselesini sınırlı da olsa çözüme kavuşturacak maddelerden birisidir.²⁷⁴ Ömer Lütfü Barkan da, “2510 sayılı İskân kanunu, iç kolonizasyon ve milli kültürün yayılması için bir taraftan diğer bir tarafa göç ettirilecek olanların topraklandırılması için devlete ait bulunan veyahut kamulaştırma yoluyla elde edilecek olan toprakların dağıtılması hususuna ait hükümler konulmuş bulunuyordu” diyerek bu maddeden söz etmektedir.²⁷⁵

Bu maddedeki “serpiştirme” ifadesi üzerinde yeniden durmak gerekir. Türk ırkından olmayanların, tekrar ayrı bir mahalle kuramayacakları kadar dağınık olarak yerleştirilmeleri önemlidir. İskân Kanunu'nun kendi mantık örgüsü içinde ve amacına uygun olarak bu unsurların hem buldukları bölgelerde yeni bir karışıklık çıkarmalarına engel olmak hem de Türk kültürü içinde erimelerine imkan tanımak açısından konmuş bir ifadedir. “Türk kültürüne uzak kalmış olanları Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak”²⁷⁶ gerekçesi ile hazırlanan İskân Kanunu amacına uygun olarak bu kimseleri dağıtıp “serpiştirerek” yerleştirmek istemektedir.

3 numaralı mıntikalarda yaşayan vatandaşların nerelere yerleştirileceği 14. madde ile belirlenmiştir. Bu maddeye göre “Ağrı, Sason, Tunceli ve Zeylan bölgeleri”²⁷⁷ olarak tanımlanacak 3 numaralı mıntikalarda yeni bir karara kadar kimsenin yerleşmesine izin verilmeyecektir:

“Madde 14 — Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebepleri ile hükümetçe iskân ve ikame yasak edilip boşaltılması istenilen 3 numaralı mıntikalar halkı, iklime, yaşayış şartlarına ve bu ka-

²⁷⁴ TBMMZC, (Devre IV), C.23, İ:68, 14 Haziran 1934, s. 140–141.

²⁷⁵ Barkan, a.g.e., s.454.

²⁷⁶ A.g.c, s.8.

²⁷⁷ Düstur, 3. Tertip, Cilt 28, Ankara, Devlet Matbaası, 1948, s.1322.

nunda yazılı kayıtlara göre 1 veya 2 numaralı mntıklara nakil ve iskân edilirler.

3 numaralı mntıklara İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça hiç kimsenin yeniden iskân ve ikametne izin verilmez.”²⁷⁸

16. madde, aile ve akrabaların nasıl yerleştirileceğini ayrıntılı olarak açıklamaktadır.

Madde 16 —A: Karı ve koca bir aile olarak iskân edilir.

B: Evlenmemiş çocuklar, çocuksuz erkek ve kadın dullar, ana ve baba ile veya bunlardan sağ olanı ile birlikte iskân görürler.

C: Anasız ve babasız torunlar dede ve büyük analarile veya bunlardan sağ olanı ile birlikte iskân edilirler. Ancak torunların hisseleri tapuda kendi adlarına yazılır.

Ç: Anasız ve babasız çocuklar birlikte bulunduğu ve yaşadığı kan ve civar veya sıhrî hısımlarile birlikte yerleştirilirler. Bunların da hisseleri tapuda kendi adlarına yazılır.

D: Anasız ve babasız çocuklar kan ve civar veya sıhrî hısımlardan biri, yoksa kendi başlarına iskân görürler. Bunların küçüklerin ayrıca vasi tayin edilir.

E — Evli çocuklar ve evli torunlar başlı başına bir aile olarak iskân görürler.

F: (C) fıkrasındaki torunların, (Ç) ve (D) fıkralarındaki çocukların, üvey çocukların ve evlatlıkların hisseleri evleninceye kadar hiçbir suretle satılamaz, bağışlanamaz ve haczolunamaz.

G: Türk muhacir ve mülteciler hısım ve akrabalarının buldukları yerde iskân olurlar.”²⁷⁹

²⁷⁸ **Düştur**, 3. Tertip, Cilt 15, Başvekalet Matbaası, 1934, s.1161–1162.

Bu maddede, Türk muhacir ve mültecilerin akrabalarının yanına yerleştirileceği özellikle belirtilmiştir. Türk kültürüne bağlı olmayanlar için böyle bir vurgu yapılmamıştır. G fıkrasına kadar olan bölümde, yalnızca çekirdek ailenin korunacağı açıklanmaktadır. Bu Türk kültürüne bağlı olmayanların dağıtılacağını, akrabalarından farklı yerlere yerleştirilebileceğini göstermektedir.

İskân Kanunu'nun 17'den 29'a kadar olan maddeleri, yerleştirilen nüfusun barınacağı yerler, kullanacağı toprak, hayvan ve dükkânlar ile ilgilidir. Daha önce yaşadıkları yerlerin nasıl teslim edileceği, gayrimenkullerinin ne olacağı bu maddelerde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Yerleri değiştirilerek başka yerlere iskân ettirilen nüfusun geçim kaynakları, buldukları yerlerde sahip oldukları gayrimenkullarının ne olacağı, haklarını nasıl alacakları konusunda ayrıntılı bilgi vermekte, bir anlamda halkçılık ilkesi çerçevesinde hükümetin bakış açısını yansıtmaktadır:

Madde 17— İskân bir aileye nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya yeri, sanatkarlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkan veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kafi toprakla çift hayvanı, alat ve edevatı, tohumluk ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır.

Köylerde, kasabalarda sanatkarlara dükkandan ayrı yarım istihkak miktarı toprak da verilir.²⁸⁰

18. Madde'de, yapı yapılması için parasız kereste, malzeme ve para verilebileceği, yapı yapmakta iskâna tâbi olanların kendilerinin de çalıştırılabileceği söylenmektedir. 19. Madde'de, yeniden kurulan veya canlandırılan köylere mevcut

²⁷⁹ A.e., s.1161-1162.

²⁸⁰ A.e., s.1163.

nüfusun ortak ihtiyacı için, okul, cami, karakol, köy odası, çeşme gibi ihtiyaçlara gereken yerlerin parasız olarak bırakılabileceği ifade edilmektedir. Kanun'un 20. Maddesi ise, 1 numaralı mıntikalara iskân edilenlere değeri peşin verilmek üzere iskân derecesinin iki katı toprak verileceğini söylemektedir. Hangi toprakların ne şekilde dağıtılacağı 21. Madde'de ayrıntılı olarak açıklanmıştır.²⁸¹

“Madde 21—İskân edilen muhacir, mülteci, göçebe ve naklolunan çiftçilere ve sanatkarlara aşağıda yazılı topraklardan dağıtılır.

A: Menşei ve nevi nолursa olsun bütün milli topraklardan;

B: Şehirlerin kasabaların, köylerin sınırları içinde bulunan mer'a, baltalık, fundalık gibi orta malı olup Hükümetçe ihtiyaçtan fazla görülen topraklardan;

C: Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları dışında kalan ve orman olmayan boş yerlerden;

Ç: Devletçe görülecek lüzum ve zaruret üzerine bazı ormanlarda, İcra vekilleri Heyeti kararı ile, muvafık görülen yerlerden;

D:Hükümetçe satın alınacak veya istimlak olunacak çiftlikler ve topraklardan;”²⁸²

22. Madde, 21. maddede bahsedilen nüfusun yerleştirilmesine ayrılan yerlerin kimin işgali altında olursa olsun boşaltılacağını, 23. madde, dağıtılan yapı ve toprakların temlikine kaymakam ve valilerin yetkili olduğunu, 24. madde, muhacirlerin, mültecilerin naklolunanların kendilerine ev yaptırılincaya kadar Hükümete ya da halka ait binalarda barındırılacağını, 25. madde ise, yerleştirildikten sonra iki yıl içinde Hükümetin aynı mıntıkada gerekirse yerlerini değiştirebileceğini vurgulamaktadır.²⁸³

²⁸¹ A.y.

²⁸² A.e., s.1164.

²⁸³ A.y.

“Madde 29— A: Hükümetçe iskân edilen muhacirler, mülteciler, göçebeler, ve 1 numaralı bölgelere hükümetçe yerleştirilen kimseler, yerleştirildikleri yerde en az 10 yıl oturmağa mecburdurlar. Bunlar dahiliye vekillîğinin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak isteyenler yerleştirildikleri yere döndürürler.

B— 1 ve 3 numaralı mıntikalardan 2 numaralı mıntıkada 9, 10, 11. maddelere göre bir yerden başka bir yere nakledilenler 10 yıl sonra dahi İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça başka yerlere gidip yurt tutamazlar.”²⁸⁴

29. maddenin A fıkrasında iskâna tabi tutulan muhacirlerin ve 1 numaralı bölgelere hükümetçe yerleştirilen kimselerin yerleştirildikleri yerlerde en az on yıl oturmak zorunda oldukları belirtiliyor. Dahiliye vekilinin izni olmadan başka bir yere gidemeyecekleri söyleniyor. İsmail Beşikçi'nin, bu maddeden çıkardığı yorum asimilasyon süresinin on yıl olarak belirlenmiş olmasıdır. Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, SSCB'den gelen göçmenler ve Anadolu Türkleri Kürtleri on yıl içinde eritecek, Türkleştirecektir.²⁸⁵ 29. Maddenin B fıkrasına göre de Kürt bölgelerinden diğer kesimlere yerleştirilenler on yıl sonra dahi İcra Vekillerinin kararı olmadıkça başka bir yere gidemeyeceklerdir.²⁸⁶

İskân Kanunu'nun bundan sonraki maddeleri daha çok teknik düzeydedir. 31. maddeden 36. maddeye kadar olan kısım gümrük muafiyetlerinden, 36–38 arası, vergi ve resim muafiyetlerinden, 38. madde askerlik muafiyetinden bahsetmektedir. 39. ve 41. maddeler arasındaki bölüm mali hükümlerle, 42. madde iskân

²⁸⁴ A.e., s.1165–1166.

²⁸⁵ Beşikçi, **Bilim Yöntemi Türkiye Uygulaması 1: Kürtlerin Mecburi İskânı**, İstanbul, Komal Yay., 1977, s.152.

²⁸⁶ A.e., s.153.

komisyonuyla, 43'ten 48'e kadar olan maddeler icrai hükümlerle ilgilidir. 48. maddeden sonraki kısım ise müteferrik hükümlerdir.²⁸⁷

2.4. İskân Kanununun Uygulanması ve Sonrası Gelişmeler

İskân Kanununun kabulünden sonra 1935 yılında Nüfus Umum Müdürlüğü tarafından “**Geçen Dört Yılda Yapılan Ve Gelecek Dört Yıl İçinde Yapılacak İşler Hülasası**” adı altında bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapor İskân mıntıklarının nereler olacağını ayrıntılı biçimde açıklarken öncelikli yerleşim planını ve hedefleri ortaya koymaktadır:

“Yerli halkı bir yandan oldukları yerlerde topraklandırmak öbür yandan dağılık nüfusları toplamak sıklaştırmak, üçüncü yandan nüfusu az ve fakat verimli topraklardaki nüfusu kesafetlendirmek [artırmak] işle meşgul olunurken Memleketin nüfusunu artırmak üzere haricdeki kan kardeşlerimizi getirmek bugünün en mühim işleri sırasındadır. Muhacir iskân işi biri Batıda Trakya'da, diğeri Doğuda Birinci Umumi Müfettişlik mıntığında olmak üzere ehemmiyetli iki kolda yürütülürken Adana Mersin, Antalya, Muğla Vilayetlerinde de bu iş ihmal edilmeyecek ve buralarda Türk göçebelerinin yerleşd[t]irilmesinde özenle yürünülecektir.”²⁸⁸

2510 sayılı Kanuna göre yerleştirme işlerinin ne kadara mal olacağını ayrıntılı bir şekilde hesaplandığı bu rapora göre, Trakya Umumi Müfettişliği mıntığında beş yıllık iskân planının uygulanması 11.020.900 Lira'ya, Birinci Umumi Müfettişlik mıntığında, 11.005.300 Lira'ya, diğere vilayetlerde 1.125.000 Lira'ya, topraksız halkın yerleştirilmesi beş senede 250.000 Lira'ya, çiftliklerin

²⁸⁷ **Düştur**, 3. Tertip, Cilt 15, s. 1166–1175.

²⁸⁸ **T.C. Dahiliye Vekilliği, Nüfus Umum Müdürlüğü, Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yılda Yapılacak İşler Hülasası**, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1935, s.68.

istimlak edilmesi 5.000.000 Liraya ve aşiretlerin iskânı 1.250.000 Liraya olmak üzere toplamda 29.651.200 Lira'ya mal olacaktır.²⁸⁹

Rapor, bir numaralı İskân mıntıkası olan Doğu bölgesini de beş ayrı bölgeye ayırarak bu bölgelerde beş yıl içinde ne kadar muhacirin iskân edilebileceğini de hesaplamıştır. Rapora göre; doğuya iskân edilecek 250.000 nüfusun yerleştirilmesi toplam 15.201.000 liraya mal olacaktır. Bu tutara nakil, barınma, masrafları ile göçmenlere dağıtılacak çift hayvanı, yemelik ve tohumluk, pulluk veya saban, memurin ve amele ücretleri ile fen heyeti masrafları hesaplanarak ulaşılmıştır.²⁹⁰

İskân Kanununun Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde nasıl uygulanacağı öncelikli olarak 1. Umumi Müfettişliğinin sorumluluğu altındadır. Bölgede görev yapan Umumi Müfettişler, kanunun yürürlüğe girmesinden sonraki icraatlarında İskân Kanunu esaslarını uygulamaya çalışmışlar programlarını buna göre şekillendirmişlerdir.²⁹¹

Kanun'un uygulamaya konmasından sonra bunun o kadar da kolay olmadığı, hem ekonomik hem de sosyal anlamda zorluklar yaşanacağı yavaş yavaş ortaya çıkmıştır. Dönemin bölgedeki Umumi Müfettişi Hilmi Ergeneli'nin 10 Kasım 1934'te İsmet İnönü'ye sunduğu faaliyet raporu da bunu ortaya koymaktadır:

“İskân Kanunu'nun hedefi, gayri mili kesafetleri milli kesafetle gevşetmektir. Hariçten getirilecek ırkdaşlarımızın mıntıkanın lüzumlu yerlerinde yerleştirilmelerine dayanan bu iş, büyük fedakârlıkları icap ettirmektedir. Mıntıkaya ayrılan tahsisat [ödenekler] azami tasarrufla idare edildiği halde bu günün arzumıza yaklaşmayan az muhacir gelişine bile yetecek derecede değildir. Bilhassa mıntıkanın iskân malzemesinden mahrumiyeti, masrafları çoğaltan mühim bir amildir. Muhit, memleketin her tarafında olduğu gibi muhacirlere karşı müsbet düşünceli değildir. Muhacirlerin memleketimizde bıraktıkları vaziyete göre daha iyi olmasa

²⁸⁹ A.e., s.65-66.

²⁹⁰ A.e., s. 44-46.

²⁹¹ Koca, a.g.e., s.407.

bile ona müsavi şeraite mazhar olmaları; onların ıztıraplarını unutturmak, işe ısındırmak, enerjilerini takviye etmek noktasından çok lüzumlu bir şeydir. Bu mevzuda muhitin yardımlarını hesaba katarken buna fazlaca yer vermemek lazımdır. Çünkü muhitte bu kabiliyet istenildiği derecede yoktur. Bunu için bu mıntıkada yapılacak iskânın diğer mıntikalardan daha ziyade masraflı olması tabiidir.

Dahilde bugüne kadar yapılan iskân esaslı bir programa müstenit değildir. Nerelerden gelecek ırkdaşların evveleminde nerelere ve ne şekilde yerleştirilmesi icap edeceği evvelden tespit edilmiş olmak lazımdır.”²⁹²

İskân Kanunu sonrasında, Türkiye’ye 247 bin 295 göçmen gelmiş, bu göçmenlerin ufak bir kısmı Doğu’ya gönderilmiştir. Rumeli göçmenlerine Doğu’da yerleştirildikleri yerlerin tapuları verilmemiştir. Onlar da on-beş yirmi yıl sonra Batı Anadolu’ya göç etmişlerdir.²⁹³ 1923–1934 yılları arasında 380. 243 mübadil, 247.295 göçmen ve mülteci, 1934–1937 yılları arasında 144.073 kişi olmak üzere toplam 771.611 kişi Türkiye’ye yerleştirilmiş, bunların 8017’si Doğu’ya gönderilmiştir. Bunlardan iskân yardımı istemeyenler istedikleri yerlere yerleşebilecek, iskân yardımı isteyenler ise devletin göstereceği alanlarda yerleşeceklerdi. Gelenlerin çoğunluğu İskân yardımı istemişlerdir. Şevket Süreyya **İkinci Adam** adlı eserinde doğu illerine sevk edilen bu nüfusun iskânında olumlu hareket edilmediği için pek çoğunun yerlerini terketmiş olduklarını söylemektedir.²⁹⁴

1923–1933 yılları arasında 157.736 aileye, aile başına ortalama 39,6 dekar olmak üzere 6.258.928 dekar kültür toprağı dağıtılmıştır. 1934- 1949 yılları arasında 62.849 aileye, aile başına 45.6 dekar olmak üzere toplam 2.866.685 dekar kültür toprağı verilmiştir. Bu muhacirlere ya bir ev yaptırılmış ya da hazine elinde

²⁹² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Müdürlüğü Kataloğu**, (030. 10) / 69. 457. 24, (10 Kasım 1934), s 2-3., Bkz., **EK 12**.

²⁹³ Mumcu, **Kürt Dosyası**, s.73.

²⁹⁴ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, s.327.

bulunanlardan verilmiştir. Bunun dışında üretici hale gelmelerini sağlayacak yardımlar yapılmıştır.²⁹⁵

Dışardan gelen göçmenleri yerleştirmenin dışında, İskân Kanunu'nun en önemli amaçlarından biri içerideki aşiretlerin; özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki “anadili Türkçe olmayan nüfusun” iskânıdır. Kanun'un uygulamasına göre, Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin, Çoruh illerinden 5.047 hanede 25.831 nüfus Batı Anadolu'ya naklolunmuştur.²⁹⁶ 1938 yılında Nüfus Umum Müdürlüğü tarafından hazırlanan raporda ülke içindeki iskânlarla ilgili genel bilgi verilmiştir:

“1934 senesinden 1937'ye kadar siyasi, askeri, harsi, inzibati, ve içtimai sebeplerle bazı kimselerin hudut boylarından uzaklaştırılmaları veya oturdukları mahalden yaşayış şartlarına daha uygun mahallere nakilleri salahiyyetli makamlar tarafından istenmiştir. Bunların ekseriyetini Türk harsından olmayanlar ve Türk kültürüne bağlı bulunmayanlar teşkil etmektedir. Bunlardan icra vekilleri heyetinin kararına müsteniden 2168 evde 11.716 nüfus muhtelif vilayetlere nakil ve iskân edilmişlerdir.”²⁹⁷

Devlet arşivleri incelendiğinde, anadili Türkçe olmayan bu vatandaşlardan kimlerin, ne zaman ve nasıl yerleştirildiğine dair kısıtlı bir bilgiye ulaşılmaktadır. Ancak kanunda planlandığı gibi yerleştirmenin geniş bir nüfusa değil, isyanlarda aktif rol almış, hainliği kanıtlanmış, belli aşiretlere ve reislere uygulandığı görülmektedir. Örneğin, Hoybun Cemiyeti'nin temsilcisi Haco adındaki şahsın akrabası olup Fransızlara casusluk etmesinden şüphe edilen Midyatlı Şerif Mahruz'un İskân Kanunu'nun 10. maddesinin C fıkrasına göre ailesiyle birlikte

²⁹⁵ İlhan Tekeli, “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 50, 1990, s.63.

²⁹⁶ **A.g.e.**, s.64.

²⁹⁷ **T.C. Dahiliye Vekilliği, Geçen Yıllarda Yapılan ve Gelecek Yıllarda Yapılacak olan İşler Hülâsası**, Ankara, Cumhuriyet Matbaası, 1938, s. 100.

Tekirdağ'ın Malkara ilçesine yerleştirilmesine karar verilmiştir.²⁹⁸ Yine 1937 yılında, 2/ 1577 sayılı kararla Milli Aşireti reislerinden Viranşehirli Mehmed Oğlu Mahmud ve Kardeşi Ahmed aileleriyle birlikte Edirne'ye iskân edilmişlerdir.²⁹⁹ Milli Mücadele döneminde Elbeyli Aşireti reisi Bilal'i öldürerek Gaziantep'e geçen Mustafa Ahmet Cozan ve aile efradının, 1935 yılında İskân Kanunu'nun bazı maddelerini değiştiren 2848 sayılı kanunun 8. maddesinin 2. bendinin Ç fıkrasına göre³⁰⁰ yani "Harsi, siyasi, idari, içtimai, iktisadi, askeri, sebeplerle nakline lüzum görülenlerin nakil ve iskân edilebileceği" maddesine bağlı olarak Tokat'a nakil ve iskânına karar verilmiştir.³⁰¹ Bu ve benzeri kararnameler incelendiğinde, bu sorunlu kimse ve aşiretlerin aileleriyle birlikte iskân edildikleri görülür.

Sınırlı da olsa bu iskân uygulamalarına rağmen, 1936 yılına gelindiğinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde genel güvenliğin henüz sağlanamamış olduğu Umumi Müfettişlerin raporlarından anlaşılmaktadır:

"Kaçakçılık yoğun şekilde devam etmektedir, 2510 sayılı İskân Kanunu aleyhindeki propagandalar özellikle İran, Suriye, Irak sınırında baş göstermiştir ve bu sınır boylarında güvenlik güçleri ile kaçakçı çeteleri sık sık çatışmaya girmiştir. Dersim bölgesindeki halk, komşu ülkelerdeki ajanlarla ve çete mensuplarıyla irtibata geçerek kaçakçılık yoluyla halkı silahlandırmıştır. Bölgede yaşayan halkın çoğunluğu Türk olmasına rağmen Kürtlük fikri de sürekli teşvik edilmektedir. Milli birliği zedeleyen bu olumsuz faaliyetlerin gelişmesinde bölgede görev yapan yerli küçük memurların etkisinin de olduğu gözlenmektedir."³⁰²

²⁹⁸ BCA BKKK, (030. 18. 02) / 48.64.12, (20 Eylül 1934).

²⁹⁹ BCA BKKK, (030. 18. 02) / 79.89.6, (2 Kasım 1937).

³⁰⁰ *Düster*, 3. Tertip, 17. Cilt, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1936, s.29.

³⁰¹ BCA BKKK, (030. 18. 02) / 82.28.14, (7 Nisan 1938).

³⁰² *Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekaleti: Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtlarıyla Rapor ve Hülâsası 1936*, s.47.

2.4.1. İsmet İnönü'nün Şark Seyahati Raporu

Asayişin önemli ölçüde zedelendiği ve huzursuzluğun arttığı bu ortamda Başbakan İsmet İnönü, hükümeti rahatsız eden bu mesele başta olmak üzere, bölgedeki çalışmaları tespit etmek ve bazı incelemelerde bulunmak amacıyla bir Doğu gezisi planlar.³⁰³ 1935 yılı bahar aylarında Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini kapsayan bu inceleme gezisinin ardından izlenimlerini Atatürk'e anlatmak için hemen İstanbul'a gelir. İnönü'nün Şükrü Kaya'ya yazmış olduğu telgrafında da belirttiği gibi Atatürk, Başbakan'ın bu fikir ve önerilerinden etkilenmiş ve onaylamıştır.³⁰⁴ İnönü, Atatürk'ün de isteğiyle hem ona hem de Bakanlar Kurulu'na sunulmak üzere bir rapor hazırlamış ve önerilerin acilen uygulanmasını istemiştir.³⁰⁵

Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Van, Muş, Karaköse, Kars, Ardahan, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Erzincan, Giresun, Ordu, Samsun ve Zonguldak'ı baştan sona gezen İnönü, tüm bu bölgelerle ilgili geniş bir değerlendirme yapmıştır. Özellikle Doğu illeri üzerinde durmuş ve burada yaşanan sorunları acilen çözecek önlemler alınmasını önermiştir.³⁰⁶

“Samsun-Sivas hattını dışarıda bırakırsak bu hattın doğusunda bulunan ülke düzü Türkiye'nin yarısını geçer. Bu yarıdan artık kısım bütün Türkiye nüfusunun üçte birile meskundur. Bu Doğu kısım bugün hazineye bütün gelirin üçte birini vermiyor. Bu kısmın masrafları ve müdafaası batı illerinin üstündedir. Doğu illeri verimli bir hale gelmedikçe bütçenin ve devlet kudretinin artması beklenemez. Fazla olarak doğu illeri dört hududun siyasal ihtimallerine ve en mühimi Kürt meselesine de maruzdurlar. Bunun için doğu illerimize esaslı ve devamlı

³⁰³ Hüseyin Koca, **a.g.e.**, s.424.

³⁰⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Müdürlüğü Kataloğu**, (030. 10) / 13.75.34, (10 Ağustos 1935).

³⁰⁵ Saygı Öztürk, “21 Ağustos 1935, İsmet Paşa'nın Kürt Raporu”, Dizi Yazı, **Hürriyet Gazetesi**, 7 Eylül 1992, s.7.

³⁰⁶ “İsmet İnönü'nün Şark Seyahati Raporu (tıpkı basımı)”, **İleri Dergisi**, Sayı:27, (Ekim-Kasım Aralık 2005), s.192., İsmet İnönü, **Şark Seyahati Raporu**, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1935.

bir programla girerek burasını yalnız gairesiz değil, hatta verimli bir hale getirmek lazımdır.”³⁰⁷

Başbakan İsmet İnönü özellikle Diyarbakır, Urfa ve Mardin illeri üzerinde durmuştur. 260.000 nüfuslu Mardin’de hemen hemen hiç Türk olmadığı kanısındadır. Rapora göre Mardin nüfusunu çoğunlukla Kürtler, önemli sayıda Araplar ve Geldani denen Hıristiyanlar oluşturmaktadır. İnönü’ye göre iyi olan tek şey, Midyat’ın ve merkezin Türklüğe hevesli olduğudur. “Mardin ve Midyat’ta herkesi Türk soyadları ile kaynaşmaya arzulu buldum” demektedir.³⁰⁸ Benzer şekilde Siirt’in de Türklüğe hevesli bir Arap şehri olduğunu söylemektedir. Siirt’in Şirnak, Eruh, Bervari, Şirvan, Garzan, Beşiri gibi ilçeleri Kürt’tür. İnönü Siirt’in merkezinin doğuya kaydırılması gerektiğini düşünmektedir, çünkü, içeride olması idaresini daha kolay hale getirecektir. Burada en önemli meselenin halkın içine girmek olduğunu söyleyen Başbakan, “halkı kendi ağalarının elinden kurtarmak için seyyar doktorları önlem olarak düşünebiliriz” demektedir.³⁰⁹

İnönü’nün gözlemlerine göre, Bitlis, suni olarak devlet kuvveti ile meydana getirilmiş bir Türk şehridir. “Bırakılırsa az zamanda bir Kürt köyü haline gelmesi ve bu suretle Mutki, Hizan, Şirvan, Garzan mıntıkasının Türkçe işitecekleri bir yer olmaksızın kütle olmaları muhtemeldir”³¹⁰ diyerek devlet desteğinin devam etmesi gerektiğini söylemiştir:

“Bitlis’i kuvvetli bir merkez olarak bir Türk yuvası ve kalesi halinde tutmalıyız. Bitlis halkı, etrafındaki Kürt mıntıkaya hulul etmeye [yanaşmaya] alışkındır. Onların bu özelliği Türk kültürü için bize bulunmaz bir yardımcıdır. Etrafındaki bir iki kaza ile Bitlis Vilayetini süratle iade etmeliyiz. Merkezin imarı ufak tedbirlerle- Evkafın çarşısı

³⁰⁷ “Şark Seyahati Raporu”, s.192.

³⁰⁸ A.e., s.174.

³⁰⁹ A.y.

³¹⁰ A.e., s.175.

imar etmesi, orta mektebin kuvvetli tutulması, ağır ceza mahkemesi, halkevine yardım gibi- şehir canlı tutulabilir”³¹¹

İnönü, Bitlis’ten sonra Tatvan’a uğrayarak Van’a geçmiştir. Van ile ilgili olarak özellikle bölgeye yerleştirilen muhacirlerin üzerinde durmuş ve ilk izlenimlerini şöyle aktarmıştır:

“Van iskelesine çıkar çıkmaz muhacirlerin şikâyetleri ile karşılaştım. İskeledeki bir büyük köye Sürmeneliler ve İran’dan gelen Türk muhacirleri yerleştirilmiş. Her ikisi hallerinden çok şikâyet ettiler. Kıymetli olan Sürmenelilerdir. Birinci Genel İnspekterlik’ten bunların halini süratle ıslah etmesini rica ettim.”³¹²

İskân için uygun bir yer olan Van’daki bu sorunların çözülmesini isteyen İnönü, sağlam bünyeli Van’ın Doğu’da Türk hakimiyeti için önemli olduğunu, Cumhuriyet’in temeli olacağını vurgulamıştır.³¹³

Buradan da Muş’a geçen İnönü, Muş ovasının Kürtler ile doldurulduğunu ve açıkça iskân ihtiyacı gösterdiğini söylemektedir. Karaköse yani Ağrı ilinden de “hükümete yakın bir Kürt şehri” olarak bahsetmektedir. Halkın Türklüğe hevesli ve mutlu olduğunu, bazılarının iddia ettiği gibi bunun hilekarane bir durum olmadığını, bunun kazanılmış olduğunu söylemektedir.³¹⁴

Başbakan İnönü, Kars iline yerleştirilen Kürt köylüleri konusunda da şu önerileri dile getirmiştir:

³¹¹ A.y.

³¹² A.e., s.176.

³¹³ A.y.

³¹⁴ A.e., s.193.

“Ağrı hareketi esnasında o mıntıkadan sürülen Kürt köylüleri vardır. Yerli halkın ve Türk muhacirlerinin iskân teşebbüsü arasında bu Kürtler, en verimli boş Ermeni köylerine yerleşmişler, ovaya ve bol mahsule alışmışlardır. Şimdi yerlerinden çıkartılmamak ve oturdukları yerlerin tapusunu almaktan başka istekleri yoktur. Iğdır’da kimsenin yerinden oynatılmasına ne lüzum, ne de imkan var. Kürtleri verimli topraklardan nereye göndereceğiz. Hudut üzerinde bulunan yerleri derhal Kürtlerle dolacak. Ağrı’dan muvakkaten gelen Kürtleri de bir yere gönderemeyiz. Uygarlaşıp sükunet bulmuş olmaları kafidir.”³¹⁵

İnönü, Dersim ile ilgili değerlendirmelerine “Erzincan’dan Dersim saldırıları tablo halinde görülür” diyerek Erzincan’ı anlattığı bölümde yer verir. Dersim Kürtlerine karşı bir zamanlar set olan Türk köyleri dağılıp zayıflamıştır ve Erzincanlılar Dersimliler tarafından soyulmaktadır. Erzincan’ın yanındaki boş köyler Dersim halkı ile dolmakta, Erzincan beyleri arazilerinde işlemek için Dersimlileri maraba olarak kullanmaktadırlar. İnönü kısa zaman içinde Erzincan’ın Kürt merkezi olmasından ve “asıl korkunç “Kürdistan”ın meydana gelmesinden korkmaktadır.”³¹⁶

İsmet İnönü illerle ilgili bu ayrıntılı raporu verdikten sonra idari meselelerle ilgili sosyal ve idari bir takım önerilerde bulunmuştur.

İnönü’ye göre, Umumi Müfettişlikler, Doğu illeri için genel bir idare şeklidir. Tüm uygulamaların merkezi Umumi Müfettişlerdir ve bütün memurlara yol gösterecek mercidir. Birinci Umumi Müfettişlik’ten başka merkezi Erzurum olacak olan Üçüncü Umum Müfettişlik kurulmalıdır. Üçüncü Umum Müfettişlik Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum illerini kapsayacaktır. Umumi Müfettişlerin müdahale edemeyecekleri iş olmayacaktır.³¹⁷

İsmet İnönü, Dersim meselesi üzerinde de ısrarla durmuş ve Dersim’in ıslahına bir program halinde başlanmasını önermiştir. Program hazırlık,

³¹⁵A.e., s.181.

³¹⁶A.e., s.189.

³¹⁷A.e., s. 192.

silahsızlanma ve gerekirse iskân olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Hazırlık ve silah toplanması üç yıllık bir süre için gerçekleşecektir. Dersim ili için özel bir yönetim biçimi getirilecek, memurlardan hiçbiri yerli halktan olmayacaktır. Valilik bir kolordu karargahı gibi çalışacak, asayiş, maliye, ekonomi, adliye, kültür, sağlık şubeleri olacaktır. İdama kadar infaz valilikte bitirilecektir. Adliye yöntemi basit, hususi ve kesin olacaktır. Ve bu plan gizli olacaktır.³¹⁸

Ayrıca Şark'ta iskân kaynağı olarak Karadeniz halkının kullanılması arzulanmıştır. Başarının sırrı ilk muhacirlerin memnun olmasına ve Karadenizlilerin teşvik edilmesine bağlıdır. Biraz pahalı da olsa İnönü bunları memnun etmenin esas meselelerden biri olduğunu söylemektedir.³¹⁹

Programın başarılı olabilmesi için Diyarbakır, Van ve Erzurum büyük medeniyet merkezleri haline getirilmelidir. Erzincan, Muş, Yeni Siirt, Urfa, Kars, Artvin, hususi idareleri veya belediye hizmetleri de devletten yardım görmelidir.³²⁰

Geniş yetkilere sahip Umumi Müfettişler ve diğer idareciler İnönü'nün direktiflerine göre hareket etmektedir.³²¹ Bu nedenle İsmet İnönü'nün bu raporu bundan sonraki uygulamaların temelini atmış ve yeni yasalara da kaynaklık etmiştir. İnönü'nün yaptığı gözlem ve ortaya koyduğu çözümler bölgenin karışmakta olduğunu, İskân Kanunu'nun henüz tam manası ile uygulanmadığını, uygulandığı yerlerde de yapılan hatalar sonucu ters tepkiler verilmesine yol açtığını ortaya koymaktadır. Zaten bu nedenle Umumi Müfettişlerin yetkilerinin genişletilmesini, görev alanlarının artmasını istemektedir. İskân Kanunu'nun ve bölgedeki hükümet politikalarının uygulanabilmesi için tam bir devlet kontrolüne ihtiyaç vardır. Zaten Kürt aşiretlerini kontrol etmenin, gelen muhacirleri bölgeye ısıdırmanın başka yolu da yoktur. Bu hem çok masraflı bir iştir hem de tecrübeli ve tam yetkili görevlilerce yapılabilecek kadar zordur.

³¹⁸ A.e., s.194.

³¹⁹ A.e., s.195.

³²⁰ A.y.

³²¹ Koca. a.g.e., s.439.

2.4.2. Umumi Müfettişler Toplantısı ve Raporları

Umumi Müfettişlerin bu çerçevede faaliyetlerini değerlendirmek amacıyla 8 Aralık 1936 tarihinde İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Başkanlığı'nda Ankara'da Umumi Müfettişlerce bir toplantı düzenlenir.³²² Toplantıya Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen, İkinci Umumi Müfettiş General Kazım Dirik, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer, Dördüncü Umumi Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan, Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer, Gümrük Muhafaza Umum Komutanı Tümgeneral Seyfi Düzgören, Jandarma Umum Komutanı Korgeneral Naci Tınaz ile İzmir Valisi Fazlı Güleş ve Yozgat Valisi Yahya Sezai Bey katılmıştır. İlk sözü Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen alır ve sözlerine “Raporumun hedefi, Kürtlük işini herhangi bir hal şekline yaklaştırarak tabiatın birçok varlıklar ve zenginliklerle doldurmuş olduğu bu bölgenin daima Türk vatanının öz ve ayrılmaz bir parçası olarak kalmasını temennidir” diyerek başlar.³²³

Bu toplantının en dikkat çekici bölümünü Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in yapmış olduğu bu konuşma ve “Birinci Umumi Müfettişlik bölgesindeki Bitlis, Diyarbakır, Van, Hakkari, Muş, Mardin, Urfa, Siirt vilayetlerinin iç siyasi durumları hakkında rapordur” başlığı ile sunduğu bu rapor oluşturmaktadır.

Hüseyin Koca, toplantıda Abidin Özmen'in “siyah rapor” diye isimlendirdiği 15 sayfalık bu raporunun, Başbakan İsmet İnönü'nün 21 Ağustos 1935 tarihli “Kürt Raporu” ve 21 Haziran 1934 tarih ve 2510 sayılı İskân Kanunu'nu ile benzerlik gösterdiğini dile getirmektedir.³²⁴

Abidin Özmen, Birinci Umumi Müfettişlik alanındaki Diyarbakır, Van, Siirt, Hakkâri, Muş, Mardin ve Urfa illerinde 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre 877.283 yurttaşın yaşadığını, bu nüfusun 206 bininin Türk, 543 bininin de Kürt

³²² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Müdürlüğü Kataloğu** (030. 10) / 68. 452. 4, (15 Ağustos 1936), EK 13.

³²³ **Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekaleti: Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtlarıyla Rapor ve Hülasası 1936**, s.55-56.

³²⁴ Koca, a.g.e., s.453.

olduğunu, 1935 sayımında aynı bölgede Türk nüfusunun 228 bine, Kürt nüfusunun da 765 bine çıktığını anlatmaktadır.³²⁵ Konuşma şöyle devam eder:

“Türk’ün 20 bin kadar artmasına karşı Kürt’ün 250 bin kadar artmış olması önemlidir. Bir kısmı Kürtlüğü nasıl ve ne zaman kabul ettiği belli olmayan Kürtler, bir kısmı da birçok vaziyetler itibariyle ve tarihi kayıtlara göre Türk iken Kürtlüğe asimile olmuş adamlarıdır. Bu görüş ve bu taksim, yapılacak ulusal ödevleri kolaylaştırmak için mühimse, bugünkü kayıtlarda 765 bin Kürt’ün ne kadarı birinci, kaç ikinci sınıfa dahil diye bir istatistik yapılmış değildir ve yapılması da pek kolay bir iş değildir.

Diğer taraftan 1 milyon yüz bin nüfusun, 750 binini Kürt olarak kaydetmenin ne gibi ilmi ve bilgili bir tetkik neticesi olduğu şüphelidir. Kendi istatistiklerimizin dünyaya ve Kürtlük için çalışan bir kuruma bir bölge nüfusunun yarıdan fazlasını Kürt gösterecek surette rakamlar neşretmesi ne kadar uygundur, bilemiyorum.

1927 yılı sayımına dayanılarak çıkarılan istatistik broşürleri Türkiye’de 53 ilde 1 milyon 350 bin 347 Kürt kaydetmiştir...

Devletlerin birçok unsurları sinelerinde birleştirip bir şahsa veya herhangi bir varlığa ve duyguya istinaden idare kurdukları ve Kürdün de ağasıyla, şeyhiyle, seyidiyle, beyiyle, reisiyle sakıt Osmanlı Saltanatı içinde bulunduğu zamanki düşünce ve durumunu uzun boylu araştırmaya lüzum görmüyorum. Fakat milliyet prensibi sözle olsun her ağızdan mevkii bulmasından itibaren Kürtler arasında da bilhassa hudutlarımız haricinde yaşayan Kürtler ve bazı muhalifler vasıtasıyla Türk’ten başkalık ve Türk’e düşmanlık duygusunun yer bulduğu muhitler, tesir ettiği şahıslar olmuştur. Bugün memleket içinde ufak tefek bazen de iki üç taburu senelerce işgal edecek şekavetlerden başka alametini de az

³²⁵ **Umumi Müfettişler Konferansı 1936**, s.56-80.

hissettiğimiz bu cereyanların hariçteki çalışmalarının da artmakta olduğunu görüyoruz.”³²⁶

Özmen, bundan sonraki tehlikenin Dersim’den ziyade, dışarıdaki propagandacılarla fazla teması olan sınıra yakın yerlerde olacağını dile getirmiştir. Özellikle Ermeni, Asuri, Süryani gibi milletlerin varlıkları ve onlara arka olacak devletler tehdit oluşturmaktadır. Özmen, Kürtçülük cereyanının belirlediği her yer için önlem almak gerektiğini düşünerek dışarıdaki tehlikeden de şöyle bahseder:

“Suriye’de Kürtlük için çalışanlardan bilhassa Bedirhanoğullarının teşebbüsü ile Fransız akademisyenlerinden bir zat Kürtler için alfabe yapmış ve Türk harflerini kabul etmiştir. Bir taraftan bizim işimize de gelebileceği düşünülen bu buluş, Türkiye içinde oturan Kürde hariçten propaganda yapabilme hedefini göstermiştir.”³²⁷

Abidin Özmen, Erivan’da Ermeniler tarafından kurulan Kürdoloji Kongresi’nden de bahsetmiştir. Kongre’nin, “Kürd’ü Türk kültürünün tesirinden kurtarmak, Kürd’ün aslını eski hadiselerle dayanarak bulmak ve bir Kürt tarihi yazmak, Kürtlerle Yezidilerin ve Ermenilerin ırki münasebetlerini bulmak, bir “Kürdistan” haritası yapmak, Kürtçedeki lehçeleri birleştirip tek bir dil vücuda getirmek ve bir gramer ile bir lügat yapmak ve yazıyı tesbit etmek” gibi kararlar aldığı ve Kürtlüğün ilerletilmesi için alınmış bu kararların kuvvet bulması halinde ülkenin zararına olacağını anlatmaya çalışmıştır.³²⁸

Birinci Umum Müfettiş Abidin Özmen, Ermeni-Kürt tehdidini, içerideki ve dışarıdaki Kürtleri Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı ayaklandırmaya çalışanların planlarını bozmanın tek yolunun Kürtçülük akımının önlenmesi olduğunu söylüyor. Önerdiği çözüm yolunu ise “asimilasyon” kavramını kullanarak açıklamaktadır:

³²⁶Umumi Müfettişler Konferansı 1936, s.56-80.

³²⁷ A.y.

³²⁸ A.y.

“16 doğu vilayetinde 1927 nüfus sayımı istatiklerimizin gösterdiğine göre bir milyona yakın Kürt vardır. Bu Kürtler tamamıyla asimile edilerek cennet kadar güzel olan oturdukları ülke Türk vatanının ayrılmaz bir parçası haline getirilecektir. Yoksa herhangi bir aksülamelden doğacak ufak tefek vakaya bile meydan vermemek üzere Hükümet kuvvetlerinin kontrolü altında birçok senelerden beri sürüp gelmekte olan halin devamını kabul etmek tarafına mı gidilecektir? Bu halde ileri gelenlere hürmet gösterip, bahşış vererek bir gün için nisbi sükûn tesis etmek, yarın gelecek hadiseleri o anın müsaadesine göre halletmek gerekir.”³²⁹

Özmen’in önerisi şudur:

“A- Doğu vilayetlerinin Van Gölü çevresi, Muş Ovası, Bulanık ve Malazgirt kazaları, trenlerin ve şoselerin uğradığı sahalara iki taraflı Türk muhacirlerle iskân edilmelidir.

B- Türk camiası içinde kaynatmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe konuşur hale getirmek icap eder. Bu söz götürmez bir kaziyedir [davadır]. Bunun için, yemesi, köyünde köylüsünün, anasının babasının yediğinden ayrılmak, yatağını basit tahta kerevetini kendilerine temin ettirmek suretiyle devşirme ile köy çocuklarını alıp yatılı mektepler kurmak icap eder...

Hükümetçe seneden seneye bir program altında münasip muhitlerden başlayarak böyle müesseseler kurmanın zaruretine kailim [inanıyorum]. Böyle müesseseler ilk olarak Van’ın Gevaş, Hakkari’nin Beytüşşebap, Bitlis’in Hizan, Muş’un Malazgirt, Siirt’in Pervari, Diyarbakir’in Eğil, Mardin’in Derik, Urfa’nın Viranşehir kazalarında kurulabilir.

³²⁹ A.e., s.69.

C- Nahiye Müdürlerinin süvari olmaları, mütemadiyen köy köy gezerek halkla temas etmesi, Türk, Kürt ve Alevi ailelerin birbirine kız alıp vermeleri, asker ve memur olarak batı halkından bu bölgeye gelip Kürt kızları ile evlenip burada yerleşeceklere arazi verilmek suretiyle iskânda sosyal tesirlerin icrasını tebellüğ ettirir.

D- Temsilin süratle temini için Kürtçe konuşmak meselesi üzerinde durmak lazımdır... Memurlardan Kürtçe konuşanlar birincisinde yazılı ihtar, tekrarında muhtelif nisbetlerde maaş kesilmesi, itiyat edindiği halde memuriyetten çıkarılma cezaları ile cezalandırılmalıdır.”³³⁰

Özmen, şeyhlerin, ağaların, dışarı ile ilişkide olan propagandacıların, çetecilik yapanların, hükümet kuvvetlerine karşı gelenlerin, kaçakçılık yapanların, geniş arazi işletenlerin temsilinin [asimilasyon]³³¹ zor olduğunu, bu gibi şahısların Kürtler arasından seçilip çıkarılması gerektiğini savunmaktadır. 15–20 sene içinde uygulanan düzgün bir programla “temessül etmemiş [benzeşme, özümleme] halkın ortadan kalkacağını, kalanların da Türk Kültürüne merbut hale geleceğini”³³² düşünmektedir.

Abidin Özmen’in siyasi Kürtçülük ve aşiretler aleyhine yazdığı bu rapor Başbakanlık Matbuat Müdürlüğü’nce 1937 yılında yayımlanmıştır.³³³ Hüseyin Koca’nın da ifade ettiği gibi, İskân Kanunu’nun içeriği ve amaçları ile örtüşmekte, Başbakan İsmet İnönü’nün “Şark Seyahati Raporu”nda ortaya koyduğu önerilerle benzerlik taşımaktadır.³³⁴ Dönemin “süper vali” olarak nitelendirilen Umumi Müfettişlerinin, üst düzey komutanlarının, emniyet müdürlerinin, bakanlarının huzurunda sunulmuş bir program önerisidir. Devlet içinde ayrı bir devlet yaratarak Anayasa’yı ihlal eden Kürt aşiretleriyle, ağa ve reisleriyle mücadele etmenin başka bir yöntemi olmadığı için dönemin aydınları ve bürokratları benzer çözüm yolları

³³⁰ **Umumi Müfettişler Konferansı 1936**, s.74.

³³¹ Prof. Dr. Mehmet Kanar, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Derin yayınları, 2003, s.1501.

³³² **Umumi Müfettişler Konferansı 1936**, s.75.

³³³ Koca, **a.g.e.**, s.534.

³³⁴ **A.e.** s. 453.

önermişlerdir. Konferansın bitiminde hazırlanan program Abidin Özmen'in önerilerini de içermektedir.³³⁵

Konferansın bitiminde diğer Umumi Müfettişlerin konuşmaları ve raporları çerçevesinde bundan sonra yapılacak işleri özetleyen yeni bir rapor ve program hazırlanmıştır. Memurların gafletine ve siyasi maksadlara dayanan rakamlara göre Birinci Umumi Müfettişlik mıntıkasında % 60 oranında, Üçüncü Umumi Müfettişlik mıntıkasında % 19 oranında, Dördüncü Umumi Müfettişlik mıntıkasında % 56 oranında Kürt yoğunluğu olduğu belirtilerek alınması gereken önlemler bir program olarak kabul edilmiştir. “Anasır ve Tedbirler” başlığı altında sıralanan öneriler şunlardır:³³⁶

a) Umumi bütçeden tahsisat verilmek suretiyle köy mektebi ve pansiyonları açmak,

b) Merkezlerde ticaret evleri açılarak, köy köy dolaşan ve köylüleri şehir ve kasabalardan uzaklaştıran haberler yayan ve bu suretle köylünün istihsalatını yok bahasına elde eden seyyar satıcıları ve tefecileri ortadan kaldırmak,

c) Demiryollarıyla şoselerin iki tarafında toplu ve kuvvetli Türk köyleri kurularak muhacir yerleştirmek, inşaat müteahhitleri bulunmadığından muhacir evlerinin Umumi Müfettişliklere bağlı komisyonlar marifetile yaptırmak ve bunlara toprak ve istihsal vasıtaları vermek,

ç) Aşiretlere, ağalık, beylik, şeyhlik, reislik etmiş ve tahrikat yapmış bulunanları aileleriyle birlikte garba nakil ve iskân etmek,

d) Göçebe halinde yaşayan aşiretleri yerleştirip toprağa bağlamak,

e) Halk evlerinde okuma odaları açmak, öğretici film ve temsil işlerini temin etmek,

³³⁵ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Müdürlüğü Kataloğu**, (030. 10 / 68. 452. 4, (15 Ağustos 1936).

³³⁶ **A.e.**, s.2.

f) Kazalarda doktor, ebe ve sağlık teŖkilatı bulundurmak, seyyar sağlık ekipleri kurmak, ve Nahiye M¼d¼rleriyle Ziraat ve Baytar memurlarına hayvan ve yem bedeli vermek,

g) Yerli ve K¼rtleŖmiŖ olanlardan k¼çük memur tayin olunmaması, Adliye baŖkatiplerinin intihabında fevkalade dikkatli bulunulması, k¼çük memur maaŖlarının artırılması, Ŗarka g¼nderilecek memurlara birer derece terfi hakkı veya tazminat verilmesi, memur evleri yaptırılması, lise ve orta mekteb bulunmayan yerlerdeki memur çocuklarının Maarif Vekaleti hesabına leyl¼ [yatılı] mekteblerde okutturulması, memur ailelerinin tedavilerin ve yol masraflarına yardım edilmesi, tahsildarlık, muhtarlık, bekçilik gibi iŖlerde T¼rkleri ve T¼rke bilenleri ve T¼rk¼m diyenleri kullanmak, T¼rke Ŗarkı ve T¼rk¼leri ¼ğretmek, ırkı h¼viyet ve benliklerini iade etmek muvafık g¼r¼lm¼Ŗt¼r.”³³⁷

2.4.3.Celal Bayar’ın “Doğu Raporu”

1936 yılında Umumi M¼fettiŖler toplantısının yapıldığı sıralarda “Doğu” meselesi ile ilgili olarak İktisat Bakanı Celal Bayar da bir rapor hazırlamaktadır. Atat¼rk’¼n ya da İn¼n¼’n¼n isteği ile hazırlatıldığı d¼Ŗ¼n¼len 69 sayfalık “Ŗark Raporu” “gayet mahrem ve zate mahsustur” kaydıyla 10 Aralık 1936’da BaŖbakanlıđa sunulmuŖtur.³³⁸

“Doğu illeri bizim rejimimize gelinceye kadar kat’i bir tarzda h¼kimiyetimiz altına girmemiŖtir. GemiŖ h¼k¼metler, halk ¼zerindeki h¼kimiyetlerini ağalar ve Ŗeyhler vasıtasıyla y¼r¼tmek istemiŖlerdir... Ŗarkta bug¼n için dahi tamamen yerleŖtiđimiz iddia olunamaz. Dayanacağımız en m¼him kuvvet: Ordumuz ve Jandarmamızdır” ¼ns¼z¼ ile baŖlayan rapor sadece Doğu illeri hakkında yazılmamıŖ,

³³⁷ BaŖbakanlık Cumhuriyet ArŖivi, Muamelat M¼d¼rl¼đ¼ Kataloğu, (030. 10) / 68. 452. 4, (15 Ağustos 1936) s.2-3.

³³⁸ NurŖen Mazıcı, Celal Bayar, BaŖbakanlık D¼nemi 1937-1939, İstanbul, Der Yayınları, [t.y.], s. 28.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesi içinde bölgede nasıl bir kalkınma programı uygulanacağına da ayrıntılı şekilde değinmiştir.³³⁹

Celal Bayar, Şeyh Sait ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük ihtirasının karşılıklı olarak artmış olduğunu, isyan edenleri cezalandırmak için kullanılan şiddet yönteminin normal karşılanması gerektiğini söylemektedir. Son dönemde Kürtçe konuşan vatandaşların hayatında bir canlılık olduğunu, boş ve bereketli topraklara yerleşerek işe başladıklarını söyleyen Bayar, bu vatandaşları anavatana bağlamak için daha çok çalışılması gerektiğini düşünmektedir. En iyi yöntemlerden biri de köylüyü toprak sahibi yaparak hükümete bağlamak ve “bölgedeki nüfuz sahibi mütegalibenin aileleriyle birlikte iç vatana nakil edilmesini” sağlamaktır. Böylece hem devletin etkisi artacak hem de halk zorbalıktan kurtulacaktır.³⁴⁰

Bayar, İskân Kanunu ile ilgili bir takım yanlış uygulamalardan da bahsetmiştir. Mesela Artvin’den Yozgat’a nakil edilen bütün bir halk kütlesi Türkçe konuştukları ve halis Türk oldukları anlaşıldıktan ve önemli bir kayıptan sonra tekrar eski yerlerine gönderilmişlerdir. Bu gibi hatalara rağmen Celal Bayar, “mütegalibenin aileleriyle birlikte beraber yerlerini değiştirmenin esaslı ve iyi bir politika” olduğunu söylemektedir.³⁴¹

Bu raporun Umumi Müfettişler toplantısı devam ederken ve İnönü’nün Şark Raporu’ndan bir yıl sonra hazırlanmış olması anlamlıdır. Devlet, İskân Kanunu’nun ardından bölgedeki değişimlerin ne yönde olduğu ile ilgili olarak bilgilenmek istemektedir. Celal Bayar’ın raporundan da anlaşılacağı gibi, yeni uygulama ekonomik tedbirlerle geliştirilmeye, kalıcı hale getirilmeye çalışılmaktadır. Çünkü Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri halen karışık durumdadır ve Dersim İsyanı öncesi bir takım sinyaller alınmaktadır.

³³⁹ Celal Bayar’ın Şark Raporu’nun tıpkı basımı için bkz. Nurşen MAZICI, **Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi 1937-1939**, İstanbul, Der Yayınları,[t.y]., s.155-229.

³⁴⁰ **A.g.r.**, s.30.

³⁴¹ **A.g.r.**, s.31.

2.4.4. Tunceli Kanunu ve Dersim İsyanı

İskân Kanunu kabul edildikten 3 yıl sonra başlayan Dersim İsyanı, Cumhuriyet'in ilanının ardından baş gösteren en ciddi Kürt ayaklanmalarından biridir.

Tunceli Bölgesi, tarihte bir çok olaya mekanlık yaptığı için uzun zaman istismar edilecek bir ortam olarak varlığını korumuştur. Bölgenin bu durumu göz önünde tutularak, çıkabilecek muhtemel olayları önleme çalışmaları yanında Tunceli bölgesi için planlanan ıslah projelerinin uygulanması girişimleri başlatılmıştır. Başta Cumhurbaşkanı Atatürk olmak üzere Başbakan İsmet İnönü ve diğer devlet görevlileri halkın huzura kavuşması ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi için bölgeye yönelik her türlü kaynak aktarımı yapılması ve güvenlik önlemlerinin alınması konuları ile ilgilenmişlerdir.³⁴²

TBMM tarafından 25 Aralık 1935 tarihinde 2884 sayılı kanun olarak kabul edilen “Tunceli Vilayetinin idaresi hakkında Kanun” bu çerçevede gündeme gelmiştir.³⁴³ Kanun, bölgede incelemelerde bulunan Umumi Müfettişlerin raporları ve yaşanan çatışma ortamı göz önüne alınarak kabul edilmiştir.

Bu kanuna göre, korkomutan rütbesinde bir kişi Vali ve Komutan olarak görevlendirilecektir ve bu kişi Dördüncü Umumi Müfettişlik bölgesinde Umumi Müfettiş olacaktır. Gerekli gördüğünde kaza ve nahiyelerin hudut ve merkezlerini değiştirebilecektir.³⁴⁴

Tunceli Kanunu'na göre, bir kimse Elazığ, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Malatya, Sivas ve Gümüşhane illerinde bir suç işlerse bu suçun Tunceli'deki bir olayla ilişkisi varsa, o davaya Tunceli mahkemelerinde bakılacaktır; yani o kişiye Tunceli yasası uygulanacaktır. Tunceli Kanunu Vali ve Komutana idam cezalarını

³⁴² Veli Fatih Güven, “Türkiye’de Siyasi Kürtçülük Olayları (1923–1995)”, basılmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1999, s.160.

³⁴³ **Düştur**, 3. Tertip, c.17, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1936, s.165.

³⁴⁴ **A.y.**

onama yetkisi de vermiştir. Aynı zamanda Korkomutan, işlenen bir suçun hazırlık aşamasında Cumhuriyet savcılarının da yetkilerine sahip olmaktadır.³⁴⁵

Vali ve Komutan, emniyet ve asayiş için gerekli gördüğünde vilayet halkından olan kişileri ve aileleri vilayet içinde bir yerden başka bir yere nakletmeye ve bu gibilerin vilayet içinde oturmalarını yasaklamaya da yetkilidir.³⁴⁶

Böylesine olağanüstü yetkiler içeren bu Kanun, kuşkusuz bölgedeki karışık ortamın yarattığı baskı ve devlet otoritesine yönelik tehditler sonucunda gündeme gelmiştir. Falih Rıfki Atay, Ulus gazetesinin 26 Aralık 1835 tarihli “Tunceli” adlı makalesinde “Tunceli Kanunu” hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Kanun ne bir isyan ne de buna benzer anormal bir halden dolayı değil; arasına had nöbetlerde tepen müzmin bir hastalığı kökünden gidermek amacındadır. Dersim ağaları Anadolunun son derebeyleridir. Anadolunun belki bütün tarihi boyunca yalnız Atatürk Cumhuriyeti devrinde sükun ve birlik yüzü görmüştür, bu kolay başarılmamıştır ve bazen radikal tedbirler alma lüzumunu doğurmuştur. Şimdi de sıra Tunceli bölgesine gelmiştir. Buralara yollar, mektepler, iskânlar yapılacak, halk tarlaya kavuşacaktır. İmparatorluk isyan beklerken kan dökmüştür, halbuki Cumhuriyet idaresi kan ananesini ve şartlarını ortadan kaldıracaktır.”³⁴⁷

Tunceli Kanunu bu amaçlarla, huzuru sağlamak için kabul edilmiştir ancak Dersim İsyanı'nın çıkmasına da engel olamamıştır. Devlet Dersim'e tam olarak egemen olmak istiyordu ancak aşiret reisleri bu durumdan hoşnutsuz olduklarını dile getirmeye başlamıştı. Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan, 1936 yılında yapılan Umumi Müfettişler toplantısında hazırlanan raporlar doğrultusunda, Tunceli'nin ıslahı çalışmalarına devam etmiştir. Ankara'dan döner dönmez de

³⁴⁵ A.e., s.166-167.

³⁴⁶ A.e., s.169.

³⁴⁷ Falih Rıfki Atay, “Tunceli”, **Ulus**, 26 Aralık 1935, s.5.

aşiretleri toplayarak her ağaya özel elçiler göndermiş ve aşiret reislerinden silahlarını teslim etmelerini istemiştir. Ancak, aşiret reisleri bunu yerine getirmek konusunda tereddüt içindedirler.³⁴⁸ Hatta aşiret reislerinin lideri Seyit Rıza, Alpdoğan'dan Tunceli Kanunu'nun kaldırılmasını, Dersim için özel ve milli hakları sağlayan bir idarenin kurulmasını ister.

Bu tereddüt ve istekler itaat etmemekle sonuçlanacaktır. Dersim'deki ilk isyan, 21 Mart 1937 gecesi başlar ve Seyit Rıza'nın yakalanması ile 10 Eylül'de bastırılır. İkinci isyan ise 2 Ocak 1938'de başlar Eylül ayında bastırılır.³⁴⁹

Askeri hareket, hava kuvvetlerine bağlı bir uçak filosunun bombardımanı ile gerçekleşmiştir ve 25- 30 bin civarındaki isyancının güç kaybederek teslim olmasıyla son bulmuştur.³⁵⁰

İskân Kanunu ve Tunceli Kanunu ile şekillenen bölgenin ıslahı projesi, bu askeri hareketle devam etmek zorunda kalmıştır. Bu isyan, devletin Kürtçülükle mücadeleye devam etmesi gerektiğini, feodal yapının tam olarak ortadan kaldırılarak, tüm halkın devlet otoritesine tabi edilmesinin şart olduğunu ortaya koymuştur. Aşiretler, fırsatını buldukları an ayaklanmakta, aşiret reislerinin emriyle başkaldırmaktadırlar.

Bu nedenle Tunceli Kanunu, planlandığı gibi 1940'a kadar değil [İskân Kanunu'nun fiilen yürürlükten kalktığı 1947 yılından bir yıl önce] 1946 yılına kadar devam etmiştir.³⁵¹

³⁴⁸ Necmi Günel, **Dersim İsyanı (1937)**, basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1999, s.144.

³⁴⁹ **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar**, s. 407.

³⁵⁰ **A.y.**

³⁵¹ Necmi Günel, **a.g.e.** s.141.

2.4.5. 1927, 1935, 1945 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre İskân Kanunu

İsmet İnönü'nün, Celal Bayar'ın, Umumi Müfettişlerin raporları ve Dersim İsyanı'nın baş göstermiş olması, bölgede hala ana dili Kürtçe olan nüfusun sorun yaratmakta olduğunu göstermektedir. İskân Kanunu henüz tam anlamıyla uygulanmamış, uygulansa bile tam başarı sağlanamamıştır. Kanun'un ne oranda uygulandığını ve bu uygulamanın nüfusa nasıl yansıdığını anlamak için Genel Nüfus Sayımlarına bakmak ayrıntılı bir demografik bilgi verecektir.

1927, 1935, 1945 yıllarında yapılan Genel Nüfus Sayımları ana dilleri itibariyle incelendiğinde, Doğu ve Batı arasında gözle görülür bir hareketlilik olduğu saptanmıştır. Tablo 2.1'de, Doğu bölgesindeki 16 ilde (Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa, ve Van illeri), ana dili Kürtçe olanların bölgenin genel nüfusuna oranları hesaplanarak 1927, 35 ve 45 yıllarına ait oranlar karşılaştırılmıştır.³⁵²

Örneğin, Ağrı ilinde, 1927 Nüfus Sayımına göre, ana dili Kürtçe olanların oranı % 58,25 iken bu oran 1935'te 72,08'e yükselmektedir. İskân Kanunu'nun uygulanmaya başladığı 1934 yılından sonraki ilk nüfus sayımında yani 1945 yılında, bu oran % 59,16'ya kadar düşmüştür. Benzer biçimde Diyarbakır'da oran 1927'de % 68,04, 1935'te % 72,78 iken 1945'te 71,42'ye düşmektedir. Ana dili Kürtçe olanların oranının en fazla düştüğü illerden biri 1927'de %41,47, 1935'te %40,71, ve 1945'te % 8,47 olmak üzere Erzincan'dır. Ancak 1927 yılında Tunceli ve Bingöl gibi vilayetlerin Erzincan ilinin içinde olduğu göz önüne alınmalıdır. 1945 sayımına göre, Erzincan, Tunceli ve Bingöl vilayetlerinin toplamı alınarak ana dili Kürtçe olan nüfus yeniden hesaplandığında bu bölgede ana dili Kürtçe olanların genel nüfusa oranının % 23, 7 olduğu görülür. Yani diğer yıllar ile kıyaslandığında yine ana dili Kürtçe olan nüfusta, genel nüfusa oranla bir azalma olmuştur. Benzer şekilde bu oran 1935 Sayımı'na göre Van'da % 72,36 iken, 1945'te %59,87'dir. 1935 Sayımı'nda Hakkari ili Van'a bağlıdır. 1927 ve 1945 yıllarında da Hakkari ve Van illerinin

³⁵² Bkz. **Tablo 2.1, EK 14.**

nüfusu toplanarak bir sonuca varılmaya çalışılırsa oran 1927’de %74, 1945’te de % 66 olmaktadır. Yani 1945 yılında ana dili Kürtçe olanların oranı, 1935 yılı (%72,36) ile kıyaslandığında yine düşmüştür.³⁵³

Tablo incelendiğinde, Urfa ve Mardin illerinde, ana dili Kürtçe olanların genel nüfusa oranında bir artış olduğu görülmektedir. Bu illerde Kürtçe’den sonra en fazla konuşulan dil Arapça’dır.³⁵⁴ Mardin’de 1945 yılında 1935 yılına kıyasla (% 25’den % 24’e düşmüştür) ana dili Arapça olanların genel nüfusa oranında %1’lik bir düşüş olmuştur.³⁵⁵ Urfa’da ise Arapça konuşanların oranında % 1’lik bir artış gözlenmektedir. Urfa’da ana dili Türkçe olanların oranı 1935 yılında %36,8 iken , 1945 yılında %38,6’ya yükselmiştir.³⁵⁶

Doğu illeri ile ilgili en güvenilir sonuçlar, illerin toplam nüfusları ele alındığında ortaya çıkmaktadır. Çünkü 1927, 1935 ve 1945 yıllarının idari haritaları birbirinden farklılık göstermektedir. (Bingöl, Bitlis, Hakkari, Muş, Tunceli gibi iller, farklı dönemlerde diğer illere bağlı görülmektedir.) Tablo 2.1’de, Doğu illerinin tamamında ana dili Kürtçe olanların bölgenin genel nüfusuna oranları her yıl için ayrı olarak hesaplanmıştır. 1927 yılında bu oran % 42,65’tir. 1935 yılında % 5 oranında artarak % 47,53 olmuştur. 1945 yılında ise % 41,49’a kadar düşmektedir.³⁵⁷ 1945 yılı Genel nüfus Sayımları, İskân Kanunu’nun 1. İskân Mıntıkası’nda etkili olmaya başladığını göstermektedir.³⁵⁸

Türkiye’nin Batı illeri’ndeki bu yıllara ait sayımlar incelendiğinde ana dili Kürtçe olan nüfus oranlarında ufak da olsa artışlar olduğu gözlenmiştir. 1927 Genel Nüfus Sayımına göre Edirne’de ana dilinin Kürtçe olduğunu söyleyen olmamıştır. 1935 yılında ise 413 kişinin ana dili Kürtçedir ve bu Edirne nüfusunun % 2’sidir. Benzer biçimde, Niğde’de 1927 yılında Kürtçe konuşanların sayısı 111 (% 0,07) iken, bu sayı 1935 yılında 7472 (%3), 1945 yılında da 5318’dir (% 2). Kocaeli,

³⁵³ A.y.

³⁵⁴ **Umumi Nüfus Tahriri**, s.244,248.

³⁵⁵ **Genel Nüfus Sayımı 1935**, Ankara, Mehmetihsan Bse., 1937., **Genel Nüfus Sayımı 1945**, Ankara, [y.y], 1950.

³⁵⁶ Bkz. **Tablo 2.1.**

³⁵⁷ A.y.

³⁵⁸ A.y.

Tekirdağ, ve Kırklareli gibi illerde de benzer artışlar gözlenmiştir. 1935 yılındaki bu artışlar, İskân Kanununun kabulünden sonra ana dili Kürtçe olanların bir kısmının, ilk olarak bu illere yerleştirildiğini düşündürmektedir.³⁵⁹

1935 yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları'na göre, Afyon Karahisar'da Kürtçe konuşanların sayısı 42 iken 1945 yılında bu sayı 472 olmuştur ve % 2'ye yakın oranda artmıştır. 1927 yılında Balıkesir ilinde Kürtçe konuşanların sayısı 902, 1935'te 109, 1945'te ise 631'dir. Bu ilginç nüfus hareketi, 1927 yılındaki "Bazı Eşhasın Şark Mıntıklarından Garp Vilayetlerine Göçürülmesine Dair Kanun" ile gelenlerin Balıkesir'e yerleştiğini, daha sonra çıkan af ile geri döndüklerini, 1945 yılında ise bu ile yeniden bir yerleştirme yapıldığını göstermektedir.³⁶⁰ 1945 yılında, Bolu (1935'e kıyasla % 4 artış), Çanakkale (1935'e kıyasla % 9 artış), ve Sinop (oran % 7, 1935'e kıyasla % 3 artış) gibi illerde de yüksek bir oranda yerleştirme yapıldığı göze çarpmaktadır.³⁶¹

Türkiye geneli incelendiğinde, 1927 yılında ana dili Kürtçe olanların toplam nüfusa oranları % 8,68'dir. 1935 yılında % 9,2'ye yükselmiştir. 1945 yılında ise % 7,87'ye kadar düşmüştür. Ana dili Türkçe olan nüfus ise 1945 yılında, 1935 yılına oranla % 3 oranında artmıştır.³⁶² Bu oranlar yeni iskân politikasının uygulanmaya başladığını ve yavaş yavaş Türkleştirme konusunda adımlar atıldığını göstermektedir. Çünkü ana dili Türkçe olan nüfus da Türkiye genelinde % 2 oranında bir artış göstermektedir.³⁶³ Bu çok önemli bir artış değildir ancak, hem Balkanlardan gelen ve Türkçe konuşan muhacirlerin yerleştirilmesinin hem de ana dili Türkçe olmayanların Türk nüfusuna entegre olmaya başlamasının sonucu olarak değerlendirilebilir.

³⁵⁹ Bkz. **Tablo 2.2, EK 15.**

³⁶⁰ Bkz. **Tablo 2.2.**

³⁶¹ **A.y.**

³⁶² **A.y.**

³⁶³ 1935 ve 1945 yılları Genel nüfus Sayım Sonuçları'nın ana dili itibarıyla oranları hesaplanarak bulunmuştur. **Genel Nüfus Sayımı 1935**, Ankara, Mehmetihsan Bse.,1937., **Genel Nüfus Sayımı, 1945**, Ankara, [y.y], 1950.

2.4.6. İskân Kanunu ile ilgili Yasa Değişiklikleri

Tüm bu uygulamalara ve kalıcı olması düşünülen tedbirlere rağmen İskân Kanunu uygulaması uzun sürmeyecektir. 1948 yılında fiilen kaldırılan Umumi Müfettişlikler gibi İskân Kanunu da Demokrat Parti iktidarı ile birlikte çıkan yeni yasalarla fiilen yürürlükten kaldırılmıştır. İlk önce, 1947 yılında çıkarılan 5098 sayılı yasa ile yerleştirilenlerin yerleştirildikleri yerde oturma zorunluluğu kaldırılmıştır.³⁶⁴ Bu yeni yasa maddesi ile birlikte 4.128 hanede 22.516 kişi Doğu Anadolu'da eskiden ikamet ettikleri yerlere dönmüşlerdir. **“İskân Kanunu'nun bazı maddelerinin kaldırılmasına, değiştirilmesine ve bu kanuna yeniden bazı madde ve fıkralar ilavesine dair kanun”** adı ile çıkarılan bu 5098 sayılı kanunun 13. maddesi ile ülkeyi üç mıntıkaya ayırıp Türk kültürlü ve Türk kültürüne temsili istenen nüfusun oturma yerlerini belirleyen 2. madde kaldırılmıştır.³⁶⁵

13. madde ile kaldırılanlar 2. madde ile sınırlı değildir. Hükümetten yardım istemese bile Hükümetin göstereceği yerde yurt tutmaya mecbur edilen ve Hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmaya mecbur olan “Kürtler”in nasıl yerleşeceğini gösteren 7. madde de kaldırılan maddelerden biridir.³⁶⁶ Ana dili Türkçe olmayanların, yani özellikle Kürtlerin toplu olmak üzere yeniden köy, mahalle kurmalarına engel olan 11. madde ile bir numaralı mıntikalarda aşiretlerin veya göçebelerin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmayan fertlerin yerleştirilmesine izin vermeyen 12. maddeler de kaldırılmıştır. Yine İskân Kanunu'nun temel maddelerinden olan 13. 14., 26., 27., ve 28. maddeler yeni yasayla birlikte uygulamadan kaldırılanlar arasındadır.³⁶⁷

1948 yılında çıkarılan 5227 sayılı kanun ile eski yerlerine dönmeleri halinde muhtaç durumda olanlara Batıda verilen iskân haklarının aynısının tanınmasından

³⁶⁴ 5098 sayılı kanunla eklenen “Geçici Madde 1: Bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce Bakanlar Kurulu kararıyla nakledilmiş olanların mürettep yerlerinde oturma mecburiyetiyle haklarındaki bütün kayıtlar kaldırılmıştır.” **Düştur**, Tertip 3, Cilt 28, Ankara, Devlet Matbaası, 1948, s.1326.

³⁶⁵ **Düştur**, Tertip 3, Cilt 28, Ankara, Devlet Matbaası, 1948, s.1327.

³⁶⁶ **A.y.**

³⁶⁷ **A.e.** s.1326.

sonra³⁶⁸ 917 hanede 4607 nüfus daha Doğu Anadolu'ya dönmüştür. 9.8.1951 tarih ve 5826 sayılı yasa ile Tunceli, Van, Siirt, Bitlis, Ağrı ve Kars'ta yasak bölge ilan edilen yerler de yerleşme için serbest bırakılmış ve tapuya bağlı olarak devlete geçmiş olan taşınmazlar eski sahiplerine geri verilmiştir.³⁶⁹ Uğur Mumcu bu yeni yasaları şöyle değerlendirmektedir:

“İskân Yasasının uygulanması durduktan sonra ağa ve şeyhler yerlerine döndüler ve topraklarını geri aldılar. Hem Medeni Kanun'un zilyetlikle ilgili hükümlerine göre topraklarını genişletme olanağı da buldular. “Beşikçi'nin ‘Kürt emekçileri’ adını verdiği toprak ağaları ve mütegalibe, bugünkü toprak ağalığının temelini oluşturdu.”³⁷⁰

1947 ve 1951 yılları arasında çıkarılan ve İskân Kanunu'nu işlemez hale getiren bu yasaların ardından 27 Mayıs 1960 ihtilali ile birlikte Kanun yeniden uygulamaya konmuş olur. Çünkü Demokrat Parti'yi devirerek yönetime el koyan ihtilalciler, ihtilalden birkaç ay sonra “2510 Sayılı Kanuna Ek 105 Sayılı Kanun”u³⁷¹ kabul ederek bölgeye yeniden müdahale etmişlerdir.

Bu yeni yasanın gerekçesinde sosyal bakımdan feodal sistemin izlerini sürdüren ve teokratik geriliğin zararlı karakterini temsil eden ortaçağ temsilcileri, ağa, bey, şeyh adları altındaki mütegalibenin Doğu illerinden Batı illerine sürüldükleri, ancak bu bey, şeyh ve ağaların yasada yapılan değişikliklerle eski yerlerine döndükleri kaydedilmekte ve bu toplumsal yapının sürdürülmesinin zarara yol açtığı belirtilmektedir.³⁷² Ancak bu kanun İskân Kanunu'ndan sonra yapılan değişiklikleri kaldıran ayrıntılı bir kanun değildir. Sadece ek kanun niteliğindedir ve 1. maddesi ile İskân Kanunu'ndakine benzer bir uygulamayı yeniden yürürlüğe

³⁶⁸ “Yasak bölge olarak tespit edilmiş yerler halkından olupta bu kanunun neşrinden itibaren bir yıl içinde iskânını isteyenlerden muhtaç olanlar eski yerlerinde veya bu illere civar illerde yerleştirilebilirler.” **Düster**, Tertip 3, Cilt 28, Ankara, Devlet Matbaası, 1948, s.1326.

³⁶⁹ **Düster**, Tertip 3, Cilt 32, Ankara, Devlet Matbaası, 1951, s.1895.

³⁷⁰ Uğur Mumcu, **Kürt Dosyası**, s.81.

³⁷¹ **Düster**, 2510 Sayılı Kanuna Ek Kanun, Tertip 4, Cilt 1, Ankara, Devlet Matbaası, 1961, **EK 16**.

³⁷² Uğur Mumcu, **Kürt Dosyası**, s.68.

koymak istemiştir.³⁷³ 1934 İskân Kanunu dönemin sorunları, çıkan Kürt isyanlarının yayılması ve ağaların devleti yok sayan uygulamaları sonucunda ortaya çıkan toplumsal yapıyı değiştirmeye yönelik ayrıntılı bir program niteliğinde olduğu halde bu ek kanun ancak sınırlı bir amaca hizmet edebilmiştir.

2.5. İskân Kanunu Üzerine Yapılan Değerlendirmeler

1934 İskân Kanunu tek bir amaç etrafında şekillenmiş değildir. Ancak, İskân Kanunu öncesi Türk siyasi ve toplumsal yaşamındaki olaylar incelendiğinde, İskân Kanunu görüşmeleri okunduğunda ve dönemin genel kaygı ve sorunları ortaya döküldüğünde kanunun hem Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki iç karışıklığı önlemeye yönelik genel bir tedbir, hem de kendisinden önceki iskân ve sıkıyönetim uygulamalarını genelleştiren, düzene koymaya çalışan bir uygulama olduğu görülmektedir.

İskân Kanunu ile ilgili olarak hem dönemin aydınları hem de daha sonra bu konu üzerinde çalışan araştırmacılar bu genel kanı üzerinde yoğunlaşırlar. Ancak ideolojik bakış açıları bu Kanun'un olumlu mu olumsuz mu olduğu, amacının ne olduğu konusunda araştırmacıların görüşlerini farklılaştırmıştır.

³⁷³ “Madde 1- Dini his veya gelenekleri veya yabancı ideolojileri alet etmek veya cebir ve şiddet kullanmak suretiyle ikametgahının veya maliki veyahut zilyedi olduğu gayrimenkulunun bulunduğu mıntıkada yaşayan halkın tamamı veya bir kısmı üzerinde tesis eylediği nüfuza dayanarak A) O mıntıka sekenesini maddeten veya manen tehdit ettiği veya huzurunu bozacak sair hareketlerde bulunduğu veya istismar eylediği, yahut; B) Fertlerin hukukuna tecavüz ettiği veya tahakküm ve tagallüp ile haklarını kullanmalarında iradelerine müessir olduğu yahut; C) Milli menfaatlere zarar verecek herhangi bir faaliyette bulunduğu, mahallin en büyük idare amirinin sorumluluğu altında emniyet makamları tarafından yapılan tahkikat neticesi sabit olanlar ile bunların dördüncü dereceye kadar kan ve sıhri hısımlarından lüzum görülenler İçişleri Bakanlığının teklifi ve Bakanlar Kurulu kararı ile o mıntıkaya bir daha gelmemek üzere Yurt içinde başka yerlere bu ek kanun hükümlerine göre nakil ve iskân edilebilirler. **Düster**, Tertip 4, Cilt 1, Ankara, Devlet Matbaası, 1961, s.381.

O dönem yaşayan aydınların bir kısmı, özellikle sol eğilimli olanlar, İskân Kanunu'nu toprak reformu ve feodalizmin tasfiyesinde bir aşama olarak değerlendirmişlerdir.

Kadroculardan İsmail Hüsrev Tökin, isyan “derebeylik içtimai nizamı ile inkılâp nizamının, derebeylik içtimai münasebetleri aleyhine olan ittisana karşı derebeylerinin bir reaksiyonundan başka bir şey değildir”³⁷⁴ demektedir. Bu bakış açısına göre Kürt isyanlarının sebebini sınıfların ortadan kalkmamasında aramak gerekir. Bu nedenle İsmail Hüsrev'e göre, Kürt meselesi milli bir hareket değil, bir sınıf mücadelesi meselesidir.³⁷⁵ Yazar Kürt hareketinin milli bir hareket olamayacağını çünkü Kürtlerin millet olmadığını söylemektedir:

“Şark vilayetlerimizde henüz millet olarak taazzuv etmiş bir Kürt milleti yoktur. Kürtçe konuşan aşiretler ve bunlar tarafından Kürtçe konuşmaya icbar edilmiş Türk anasırı vardır. Bu Kürtçe konuşan aşiretlerde bir milletin taşıdığı vasıfları henüz bulamayız. Millet yüksek içtimai bir kategoridir. Millet kategorisi ancak fertler arasında evvela sıkı bir işbirliği, saniyen iktisadi, siyasi, harsi, tarihi bir menfaat iştiraki olan camialarda şekil bulabilir. Vatanın bir ucundaki fert diğer ucundaki fert gibi aynı milli menfaatler karşısında aynı heyecanı duyar ve aynı milli ruh vahdetini hisseder. Binaenaleyh, aşiret zıddiyetleri içinde birbirini yiyen ve milli bir işbirliğinden mahrum fakat fertleri arasında sadece dilde iştirak olan bir camiyi taazzuv etmek bir millet olarak kabul etmek bir görüş hatası olur. Fakat vakıa olarak şunu da tesbit etmek lazımdır ki bu Kürtçe konuşan aşiretlerin, Şark vilayetlerinde birçok Türkleri de cebirle Kürtleştirdikleri yani Kürtçe konuşan aşiretlerin anasırı haline getirdikleri görülmektedir... Bugün bütün Elaziz, Malatya civar ve mülhakatı tamamile Türk iken Kürtleşmiştir.”³⁷⁶

³⁷⁴ İsmail Hüsrev, **Türkiye’de Köy İktisadiyatı**, İstanbul, Kadro Mecmuası Neşriyatı, 1934, s.180.

³⁷⁵ **A.y.**

³⁷⁶ **A.e.**, s.182.

İsmail Hüsrev, Türklerin Kürtleşmesini ekonomik ve idari olarak iki sebebe bağlamaktadır. Birinci neden olarak Kürtlerin aşiret ananelerine bağlı olarak zor kullanıldığında sömürüye daha fazla boyun eğmelerini göstermektedir. Kürtler ölmeyecek kadar ücrete razı olmaktadır ve bu şekilde Türklere göre çok daha verimlidirler. Ağalar da bu yüzden bilinçli olarak Kürtlerle Türkleri karıştırmakta, Türklere de Kürtler gibi muamele etmektedirler. İkinci neden de imparatorluk zamanındaki asayişsizliktir. Kürtler tarafından sürekli olarak saldırıya ve tecavüzlere maruz kalan Türk köyleri, çareyi Kürtçe konuşan aşiretler içinde milli varlıklarını eritmekte bulmuşlardır.³⁷⁷

İsmail Hüsrev, köle haline getirilmiş köylü kitleleri ve Kürt aşiretleri içinde eriyen Türk unsurlarını kurtarmanın tek yolunun derebeyliği, toprak ağalığını kaldırmak ve toprak reformu yapmak olduğunu söylemektedir. 1934 İskân Kanunu'nu da bu bağlamda değerlendirmekte, feodalizmin tasfiyesinde bir aşama ve bir çeşit toprak reformu olarak görmektedir.³⁷⁸

Dr. Ömer Celal Sarç, 1934 yılında yayınlanan **Ziraat ve Sanayi Siyaseti** adlı eserinde İskân Kanunu'nun Türk iskân siyasetinin başlangıcını oluşturduğunu söylemektedir. "O döneme kadar gelişigüzel ve plansız olarak yapılan iskân işlerinin, bu Kanun'la birlikte ekonomik, sosyal ve ulusal gayeler gözetilen şuurlu bir siyasetin çerçevesine girdiğini" düşünmektedir.³⁷⁹

Ömer Celal, kitabında arazilerin nasıl dağıtılacağını, memlekete gelecek muhacirlere nasıl muamele edileceğini anlatmaktadır. Aynı zamanda bu Kanun'un göçebeleri yerleştirerek nitelik ve nicelik olarak verimli bir nüfus yaratacağını, Türk toplumu için faydalı bir topluluk olacaklarını düşünmektedir. Dr. Ömer Celal, Kanun'un özellikli bu konularla ilgili 15., 18., 19. 20., 25., 29., 30., 43. maddeleri üzerinde durmuştur. İskân Kanunu'nun iyi neticeler verebilmesi için de iyi tatbik edilmesi ve bunun için de idare mekanizmasının düzgün çalışması gerektiğini ve

³⁷⁷ A.e., s. 183-185.

³⁷⁸ A.e., s.196.

³⁷⁹ Ömer Celal Sarç, **Ziraat ve Sanayi Siyaseti**, İstanbul, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, 1934, s.102.

ciddi bir mali yükün altına girmek gerektiğini söyler. Aynı zamanda Türkiye’de arazi ve iskân işlerinde istatistiklerin olmaması da önemli bir engel oluşturmaktadır.³⁸⁰ Ömer Celal bunun gibi teknik, iktisadi ve zirai tespitlerinin yanı sıra kanunun en önemli amaçlarından birinin Türk kültürünü korumak olduğunu Şükrü Kaya’nın konuşmalarına göndermeler yaparak, kanunun gerekçesinden bölümler aktararak vurgulamıştır.³⁸¹

“Yeni iskân kanunu çok mühim hedefler gözetmektedir. Türkiye gibi nüfus kesafeti kilometre başına 22 den ibaret ve arazisinin ancak küçük bir kısmı işlenmekte olan bir ülke için, nüfusun aynı ırka ve kültüre bağlı bir unsurla takviyesi ve çoğaltılması fevkalade şayanı arzu olan bir şeydir. Dışardan gelen Türklerin bir çoğu, ziraat sahasında tecrübe sahibi ve hayli mütakamil ziraat usulleri tatbik edilen memleketlerde yaşamış unsurlardandır. Bu itibarla memleketimiz muhacirlerden yalnız kemiyet itibariyle değil, aynı zamanda keyfiyet itibarile de kazanabilecektir... İskân Kanunu’nun muayyen unsurların Türk kültürüne temsiline ait hükümleri de aynı ehemmiyeti haizdir. Esbabı mucibe layihasında söylendiği gibi kanun, ‘bünyemizi korumak, sağlamlaştırmak, mütecanisleştirmek ve milli harsımıza, muasır medeniyete daha ziyade intibakları matlup olan nüfus kütleleri üzerinde devlet eli ile işlemek’ imkanlarını ihzar eylemektedir.”³⁸²

Türkiye İşçi Partisi’nin yayın organı olan **Sosyal Adalet** dergisinin yazarlarından Erdoğan Başar da “Tarih toprak reformunu haklı ve mümkün kılıyor” adlı makalesinde İskân Kanunu’nun toprak reformunu ilgilendiren maddelerini tartışmış, özellikle ağalığın ve aşiretlerin kökünün kurutulmasına yönelik “Kanun aşirete hükmü şahsiyet tanımaz” cümlesi ile başlayan 10. madde üzerinde durmuştur.

³⁸⁰ A.e., s.107.

³⁸¹ A.e., s.106.

³⁸² A.e., s.106-107.

Başar, şeyhlerin, ağaların, aşiretlerin ve reislerinin topraklarına el konulmasını toprak reformu çabalarının başlangıcı olduğunu düşünmektedir.³⁸³

İskân Kanunu'nu toprak reformunun bir aşaması olarak değerlendirenlerden bir tanesi de Taner Timur'dur. Timur'a göre kanun tarım politikası ile ilgili, az topraklı veya topraksız köylüleri toprak sahibi yapma girişimiyle çıkarılmış bir toprak reformu kanunudur.³⁸⁴ Bu değerlendirmeye Türk Devrimi'nin bir burjuva devrimi olduğunu varsayarak başlamakta ve tarımda prekapitalist ilişkileri çözmek ve kapitalizmi geliştirmek için çıkarılmış bir kanun olduğu sonucuna varmaktadır. Aşiret reisliğini kaldıran 10. maddeden, 2 numaralı bölgeye yerleştirilecekleri tespit eden 13. maddenin "topraksız veya az topraklı çiftçiler"le ilgili bölümünden bahsetmektedir.³⁸⁵ Kanunun, milliyetçiliğin yükselişe geçtiği bir dönemde çıkarılmış olduğuna ve Türk kültürünü yerleştirme amacı güttüğüne de değinmiştir ancak daha çok yasanın siyasi değil ekonomik yönüne odaklanmıştır.

Uğur Mumcu henüz tamamlanmamış bir eser olan **Kürt Dosyası** adlı kitabında, İskân Kanunu üzerinde durmuştur. Bu yasa ile ilgili olarak, "aşiret ağalarının ellerinden topraklarını alıp yoksul köylülere dağıtmak bir toprak devrimidir" demektedir. Mumcu, yasayı anti-demokratik bulmakta ancak topraksız köylüler üzerindeki ağa ve bey baskısını kaldırmayı amaçladığı için devrimci izler taşıdığını söylemektedir.³⁸⁶

Mumcu aynı zamanda bilimsel olmadıkları gerekçesiyle Türk bilim adamlarını yerden yere vuran **Kürtlerin Mecburi İskânı** adlı kitabı için Beşikçi'yi eleştirmektedir. Çünkü Beşikçi, İskân Kanununun gerekçesindeki aşiretlerle ilgili bölümü özellikle kitabına almamıştır.³⁸⁷ Oysa "Aşiretleri kendi hallerine bırakmak, hatta reisler ve ağaların aşiret üzerindeki nüfuzlarını takviye etmek ve onları, ağalar ve beyler vasıtası ile Hükümete bağlamak, gerek birbirleriyle gerek meskun

³⁸³ Erdoğan Başar, "Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Kılıyor", **Sosyal Adalet**, Sayı:2, 26 Mart 1963, s.7.

³⁸⁴ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası 1919–1946**, Ankara, Doğan Yayinevi, 1971, s.170.

³⁸⁵ Timur, **a.g.e.**, s.172.

³⁸⁶ Mumcu, **Kürt Dosyası**, s.60.

³⁸⁷ **A.e.**, s.61.

[yerleşik] halk ile aralarındaki ihtilaf ve münafetleri [nefret] beslemek ve idame ettirmek idare-i mutlakanın başlıca siyasetiydi”³⁸⁸ diyerek başlayan bu bölüm kanunun özü hakkında önemli bir ipucu vermektedir.

Mumcu’ya göre yasanın tek bir amacı yoktur. Gerek yurtdışından gelen dağınık Türkleri toplayarak bu göçebe yaşamına son vermek gerekse yurt içindeki Türk kültürüne yabancı kalmış olanları “Türk büyük benliğinde yerleştirip eriterek bir kardeş ve yurtaş varlığı yaratmaktır.”³⁸⁹ İskân Kanunu ile ilgili kapsamlı bir incelemeyi de kitabına koyan Uğur Mumcu, yasaı, özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki gergin ortamı da göz önüne alarak incelediği ve bu sıkıntıları gerekçe ile birlikte tartıştığı için yasanın hem bir toprak reformu uygulaması hem de Türk kültürünü benimsetmeye çalışan bir uygulama olduğunu söylemekte ve amaç “aşiret egemenliğini kırarak, Türk birliğini sağlamaktır” demektir.³⁹⁰

Kürtçü çevreler yani kendini “Kürt aydını” ve “Kürt önderi” olarak ifade eden, “Kürdistan” fikrini aşılamaaya çalışan ve ayrı bir Kürt kimliği olduğunu iddia eden, bunu yaratmaya çalışan çevreler İskân Kanunu uygulamasının kendilerine yönelik büyük bir darbe olduğunu düşündükleri için acımasızca eleştirmişlerdir.

İskân Kanunu üzerine en geniş kapsamlı araştırmalardan biri İsmail Beşikçi tarafından yapılmıştır. Beşikçi, İskân Kanunu’nu “Sürgün” olarak ifade etmektedir. Beşikçi’ye göre Kanun doğrudan doğruya “Kürtlüğü, Kürt dilini, Kürt kültürünü yok etmeyi amaçlamaktadır. “Kürdistan”ı daha etkin biçimlerde kontrol edip devletin bünyesi içine alma eylemidir.”³⁹¹ Beşikçi, “Kürtlerin Mecburi İskânı” adlı kitabında hem Kanun’un gerekçe ve maddelerini yorumlamış, hem de Kanun’la ilgili yapılan diğer araştırma ve yorumlara yer vermiştir. Beşikçi’ye göre, İskân Kanunu, merkezi otoritenin anti-demokratik, ırkçı ve faşist eylemlerinden biridir.³⁹² Kürtleri ayrı bir ulus olarak değerlendiren ve olmayan bir “Kürdistan”dan bahseden yazar, İskân

³⁸⁸ **TBMMZC**, İskân Kanunu Muvakkat Encümeni Mazbatası, (Devre IV), C.23, 2 Mayıs 1932, s.2.

³⁸⁹ Mumcu, **a.g.e.**, s.58-60.

³⁹⁰ **A.e.** s.59.

³⁹¹ Beşikçi, **a.g.e.**, s.141.

³⁹² **A.e.**, s.130.

Kanunu'nun olmayan bu "Kürdistan"ın sömürgeleşmesi ve "Kürt ulusunun" ortadan kaldırılması için çıkarıldığını savunmaktadır.³⁹³

Kürtçü çevrelerce birinci kuşak Kürt aydınlarının öncülerinden sayılan Celadet Ali Bedirhan, Fransızca olarak kaleme aldığı **Kürtlerin Sürgün Edilmesi ve Dağıtılması Yasası** adlı kitabında bu konu üzerine benzer değerlendirmeler yapmıştır. Bedirhan, 1893 İstanbul doğumludur ve 1922'de Almanya'ya giderek yaşamını orada sürdürmeye başlamıştır. 1925'te Suriye'ye geçerek "Kürt Aydınları"yla birlikte Hoybun'un kuruluşunda aktif bir rol oynamıştır.³⁹⁴ Kürtçe ile ilgili çalışmalarıyla tanınan ve Kürtleri farklı bir millet, ezilen bir ulus olarak tanımlayan Bedirhan, Türkiye'nin Güneydoğusu'ndan da "Kürdistan" diye bahsetmektedir. Yazılarını Fransızca kaleme alıp, sürekli Türkiye dışında yaşayan bu "Kürt aydını" İskân Kanunu'nu Kürtlere yönelik bir sürgün olarak tanımlamaktadır:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkardığı bu kanun Kürdistanın Kürtlerden boşaltılmasını ve yerine Türklerin yerleştirilmesini amaçlamaktadır. Doğdukları topraklardan sürgün edilmiş ve Türklerin arasına dağıtılmış olan Kürtler, yüzyıllar geçtikçe anadillerini unutacaklar, gelenek ve göreneklerini kaybedecekler, Türklüğe asimile olacaklar ve Türkleşeceklerdir."³⁹⁵

Bedirhan, "Kürtler 3 numaralı mıntikalardan çıkartılacaklardır, çünkü yapılan askeri operasyonlar sırasında, Türk birlikleri bu bölgelerde büyük kayıplara maruz kalmışlardır"³⁹⁶ diyerek Kürt isyanlarını da milliyetçi başkaldırıları olarak tanımlamaktadır. Çünkü Bedirhan'ın bakış açısına göre "Kürtler kendilerine ulusal bir varoluş temin edene kadar, Kürdistan'da isyanlar, ayaklanmalar ve savaşlar

³⁹³ A.e., s.211.

³⁹⁴ Celadet Ali Bedirhan, **Kürt Sorunu Üzerine, Kürtlerin Sürgün Edilmesi ve Dağıtılması Yasası**, İstanbul, Avesta Yayınları, 1997, s.4.

³⁹⁵ Bedirhan, a.g.e., s.5.

³⁹⁶ A.e., s.26.

olmuştur ve kuşkusuz gelecekte de olacaktır”.³⁹⁷ Bu nedenle İskân Kanunu aslında bu ayaklanmalara engel olmakta, bu ayaklanmaların fiziksel zeminini ortadan kaldırmakta, ayaklanmalara karşı devleti koruyacak bir takım önlemleri almaktadır. Hoybun Örgütü’nün kurucularından olan Bedirhan, İskân Kanunu uygulamasını bu nedenle eleştirmektedir.

Konu ile bu çerçevede ilgilenen pek çok liberal araştırmacı da Beşikçi ve Bedirhan’ın kitaplarını temel kaynak olarak benzer yorumlar yapmışlardır. Kemalizm’i etnisist ve etno-seküler olanlara karşı açıkça ayırıcı bir ideoloji” olarak nitelendiren Ahmet Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene** adlı kitabında “bu yasa Türk kültürüne sadakati ve Türkçe’yi anadili olarak konuşmayı merkezine alarak özellikle gayri Türk Müslüman etnikleri, bilhassa Kürtler ve Arapları hedef alan temelde bir asimilasyon yasasıdır” demektedir. Yıldız’a göre:

“Bunu gerçekleştirmek amacıyla yerli Türk nüfusunun artırılması için göçmen kabulüne başlanmış ve Türk soylu göçmen kabulü ve bunların iskânı yoluyla Türk ırkının güçlendirilmesi, kanunun gerekçesinde özellikle vurgulanan noktalar olarak öne çıkarılmıştır.”³⁹⁸

“Resmi İdeolojinin eleştirisi”ni yapmak adına yola çıkarak yazılmış kitaplardan bir tanesi de **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu** adlı çalışmadır. Bu kitaba göre “Kürt sorunu”, “irticayla, aşiretlerin ve eşkiyaların modern devlete gösterdiği dirençle” açıklanacak bir sorun değil, “etno-politik” bir meseledir.³⁹⁹ Kitapta “Cumhuriyet Dönemi devlet söylemi, Kürt sorununu çarpıtarak aksettiren, sorunun gerçek yani etno-politik, Kürdi niteliğini gizleyen ve Kürt kimliğinin cumhuriyet hükümetlerince tahrip edildiği gerçeğini inkâr eden ideolojik bir anlatıdır”⁴⁰⁰,

³⁹⁷ A.e., s.35.

³⁹⁸ Yıldız, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene**, s.250.

³⁹⁹ Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, s.20.

⁴⁰⁰ A.y.

denmekte ve asıl cebir uygulananın aşiret ya da eşkıyalar değil Kürtler ve Kürtlere ait yaşam pratikleri olduğunu savunulmaktadır. Bu bakış açısı ile İskân Kanunu da bir cebir uygulaması olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰¹ Yasanın amacının da “Anadolu’nun demografik kompozisyonunun etnik ölçüler uyarınca yeniden düzenlenmesi”⁴⁰² olduğu söylenmektedir.

Kürtler arasında öne çıkmış ve “Kürt aydını” olarak anılan isimler İskân Kanunu’na karşı çıkmışlardır çünkü bu yasa ile kendilerine seçtikleri etkinlik alanlarından uzaklaştırılmış oluyorlardı. Belli bir fikrin; etnik kimliklerden ayrı milletler yaratma ve bölünme fikrinin sözcüsüydüler ve bu yasa ile birlikte hitap ettikleri kitlenin dağıtıldığına tanık oluyorlardı. İskân Kanunu Kemalizmi ve tek parti iktidarı dönemini gerici ve diktatör bir uygulama olarak gören liberal çevreler tarafından da eleştirilmiştir. Çünkü onlar da “resmi ideolojinin eleştirilmesi” adına tüm Atatürkçü politikaları gericilikle suçlamakta, bunu aydın olmanın gereği olarak sunmaktadırlar.⁴⁰³

⁴⁰¹ A.e., s.20-21.

⁴⁰² A.y.

⁴⁰³ Fikret Başkaya, **Paradigmanın İflası**, 6.bsk., İstanbul, Doz Yayınları, 1997.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSKÂN KANUNU'NUN TÜRK BASININA YANSIMALARI

3.1. Kanun'un Gerekçesinin ve TBMM'deki Tartışmaların Basına Yansıması

1932 yılında İskân Kanunu'nun TBMM'de ilk kez bir tasarı olarak görüşülmeye başlanmasıyla birlikte yasanın içeriği ve Meclis'te yapılan tartışmalar çeşitli gazetelere haber olarak yansımaya başlamıştır.

5 Mayıs 1932 tarihli Cumhuriyet gazetesinde* bu yasa tasarısı ile ilgili ilk haber “Yeni İskân kanunu: Çok esaslı ve mühim ahkâmı ihtiva eden layiha Meclise sevk edildi” başlığı ile 3. sayfadan verilmiştir⁴⁰⁴:

“Dahiliye Vekaletince hazırlanan yeni iskân kanun layihası Meclise geldi. Layiha milli nüfus siyasetimizin esaslı, ilmi bir şekilde ve uzunca bir devre zarfında muttariden [aralıksız] tatbikatını mümkün kılacak ilmi bir programa istinat etmektedir [dayanmaktadır]. Layiha milli hars ve medeniyetimize temessülü [özümlemesi] matlup [istenen] nüfus kütleleri ile temsil kudretini haiz eden nüfus anasının konuş

* 8 Mayıs 1924'te Atatürk'ün en yakın arkadaşlarından Yunus Nadi'nin kurduğu Cumhuriyet gazetesi, İstanbul'da Cumhuriyet rejiminin en yetkili sözcüsü olmuştur. Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün *Cumhuriyet*'i kendi gazetesi saydığını belirtir. *Cumhuriyet* o yıllarda İstanbul'daki hilafet propagandalarına karşı Cumhuriyet rejimini savunmak, Cumhuriyet'i halka sevdirmek ve benimsetmek amacıyla kurulmuştur. Gazetenin kurucuları Yunus Nadi, Zekeriya Sertel ve Nebizade Hamdi'dir... Kısa bir süre sonra gazetenin baskısı ve sermayesi artırılmış, Sertel de bu sermaye artışına katılmadığı için *Cumhuriyet*'ten ayrılmıştır. Sertel'den sonra yazı işlerinin başına Kemal Salih Sel getirilmiş ve gazetenin kadrosu çok zenginleştirilmiştir. Hıfzi Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2003, s.162-163.

⁴⁰⁴ “Yeni iskân kanunu”, *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1932, s.3.

vasiyetleri iskân ve ikametleri gerek maddi şerait gerek milli bünyemizin korunması noktasından mahzurlu olan mahallerin ayrılması lüzumu nazari dikkate alınarak yapılmıştır.”⁴⁰⁵

Haberde tasarıya göre memleketin dört iskân mntikasına bölüneceğinden, bu mntikalardan birincisinde Türk nüfusunun, ikincisinde hariçten gelecek temsili istenen nüfusun, üçüncüsünde hariçten gelecek Türk muhacirlerin yerleştirileceği, dördüncüsünün de iskâna kapatılacağı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra tasarıda çingene, göçebe, yürük ve aşiretlerin iskânı meselesinden ve aşiretlerin beylik, ağalık, şeyhlik gibi teşkilatlarının kaldırılacak olmasından bahsedilmiştir. Tasarıya göre muhtaç muhacirler iki sene vergilerden tamamen, 4. ve 5. senelerde de yarı yarıya muaf olacaklardır.⁴⁰⁶ Haber şöyle devam etmektedir:

“Dahili iskân safahatında anadili Türkçe olmayan nüfus terakümlerinin [yığılma] menine ve mevcutlarının dağıtılmasına dair hükümler vardır. Ecnebilerin köylerde tesisi ikamet edememesi, şehir ve kasabalarda nüfusunun yüzde onu tecavüz eylememesi için de kayıtlar konulmuştur.”⁴⁰⁷

Bu haberden sonra İskân Kanunu ile ilgili tartışmalar basına ilk kez Meclis’te tartışılmaya başlandığı 7 Haziran 1934 tarihinin ertesi günü, 8 Haziran’da yansımıştır. Haberi “Yeni iskân Layihası” başlığı ile ilk sayfadan veren Cumhuriyet gazetesi, “uzun münakaşa ve müzakerelerden sonra” tasarının encümine havale edildiğini ve nüfus siyasetimize yönelik faydaları konusunda tüm mebusların aynı görüşte olduğunu belirtmiştir⁴⁰⁸:

⁴⁰⁵ “Yeni iskân kanunu”, **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1932, s.3.

⁴⁰⁶ **A.y.**

⁴⁰⁷ **A.y.**

⁴⁰⁸ “Yeni iskân Layihası” **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1934, s.1.

“Bu münazara ve münakaşalar iki cepheden mütalaa edilebilir. Böyle bir kanun bugünkü ihtiyaca mutlak bir cevap olacağında ve nüfus siyasetimize büyük faydalar temin edeceğinde bütün mebuslar ittifak etmişlerdir. Layihanın münakaşaları mucip olan tarafı bugüne kadar Meclise gelen layihaların yazılış tarzından bambaşka şekilde yazılmasıdır. Henüz dilimize tamamiyle yerleşmemiş olan bazı yeni Türkçe kelimelerin kanunun istihdaf ettiği gayeyi tamamiyle ifade edemeyeceği noktası itirazları celbetmiş, bunların dilimize tamamiyle girmiş Türk kelimeleri ile değiştirilmesi için layihanın encümene iadesi kabul olunmuştur.”⁴⁰⁹

Aynı haberi üçüncü sayfadan dört sütuna “Kanunlar ve Öz Türkçe” başlığı ile veren Zekeriya Sertel’in yönetiminde çıkan dönemin muhalif gazetesi⁴¹⁰ “Son Posta”, “Millet Meclisinin Dünkü Toplantısında Hararetli Münakaşalar Oldu” alt başlığını kullanmıştır. Naşit Hakkı ve Ruşeni Beylerin tasarımın gerekliliği konusundaki fikirlerinden bahseden gazete, özellikle Öztürkçe tartışmalarına odaklanmıştır. “Refik Şevket Bey ve Sadri Maksudi Beyler arasında “Öztürkçe” polemiklerine yer veren gazete haberi “bazı kelimelerin değiştirilmesi için layihanın encümene gönderilmesine karar verildi” diyerek kanunun özünden çok fazla bahsetmemiştir.⁴¹¹

Meclisteki tartışmaları birinci sayfadan veren Milliyet gazetesi⁴¹² de “ Dün Meclis’te tekrar dil işleri görüşüldü” alt başlığını kullanmıştır. Haberde, Ruşeni Bey’in Meclis’te yaptığı konuşmaya ve Osmanlı Devleti ile ilgili eleştirileri geniş yer bulmuştur. Özellikle Osmanlının Türk kültürü üzerindeki baskılarına, çocukların o dönem Türkçe düşmanı olarak yetiştirildiği ile ilgili sözlerinden bahsedilmiştir. Diğer gazeteler gibi, Kanunu maddelerinden değil de daha çok görüşmeler

⁴⁰⁹ A.y.

⁴¹⁰ Hıfzı Topuz, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2003, s.155.

⁴¹¹ “Kanunlar ve Öz Türkçe”, **Son Posta**, 8 Haziran 1934, s.3, **EK 16**.

⁴¹² 1926-1935 yılları arasında Tan gazetesi Milliyet olarak çıkmıştır. 1934 yılının sonlarına doğru künyesine “Tan Milliyet’in yeni adıdır” cümlesi eklenmiştir. Fevzi Çelik, Sevgi Akyüz, **TBMM Kütüphanesi Süreli Yayınlar Kataloğu**, Ankara, 1987, s.307.

sırasındaki Öztürkçe tartışmalarına yer veren gazete Ziya Gevher Bey'in itirazlarına değinmiştir.⁴¹³

“Ziya Gevher Bey, kanunun müzakere yolunu tesbit lazım geldiğini müzakerede bir lisan meselesi mevzuu bahsolduğunu bu meclisin bir Türk meclisi, azalarının da Türk olması dolayısı ile lisan anlayıp anlamamak noktasından yaptıklarını müvazeheye [tartışmaya] hakları olmadığını, konuşulan bir türkçe olduğunu ve bu Türkçenin de herkesin anladığı kendisinin konuşmakta olduğu dil olduğunu bineenaleyh henüz tarama dergisi tarafından toplanan kelimelerin bile resmen kabul edilmiş bulunmadığını söyleyerek “muhacir” kelimesi gibi bir damganın kaldırılmasını ve vatana gelenlere (sığınak) denmesini istemiştir.”⁴¹⁴

İşkân Kanunu'nun Meclis'te kabul edilmesinin hemen ardından, 15 Haziran günü Vakit ve Son Posta dışındaki tüm gazetelerde yeni yasa ve yasa ile ilgili haberler geniş yer bulmuştur.

“İşkân kanunu dün kabul edildi” başlığını kullanan Cumhuriyet gazetesi⁴¹⁵ Şükrü Kaya'nın uzun konuşmasına yer vermiş, Kaya'nın, “bu kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır” sözünün çok alkış aldığını belirtmiştir.⁴¹⁶

Milliyet gazetesi aynı gün haberi birinci sayfadan “Dahiliye vekilinin Mecliste mühim beyanatı” başlığı ile yayınlamıştır. Haberde, yasanın “mültecilere verilecek toprak ve binaların altı ay evvel ilan edilmesi ve bu müddet zarfında sahip çıkmayıp bilahare bu mallar üzerinde hak iddia edenlerin fiyata tabi olacağı” ile ilgili 48. maddesi üzerine Meclis'te yapılan tartışmalara, özellikle Raif Bey ve Sait Azmi

⁴¹³ “Mecliste münakaşalar”, **Milliyet**, 8 Haziran 1934, s.1.

⁴¹⁴ **A.e.**, s.7.

⁴¹⁵ “İşkân Kanunu dün kabul edildi”, **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1934, s.1, **EK 17**.

⁴¹⁶ **A.e.**, s.7.

Bey, Mustafa Şeref Beylerin maddeye yönelik itirazlarına, teklif ettikleri yeni maddeye yer verilmiştir.⁴¹⁷

“Raif ve Mustafa Şeref Beyler tarafından birer tahrir (önerge) verilmiştir. Raif Bey’in tahriri 49, 50 ve 51. maddelerin kaldırılması ve üç madde yerine kaim olmak üzere şu maddenin konulmasını teklif ediyordu... Madde şudur:

‘18 Teşrin-evvel 1912 tarihinden evvel bu kanunun neşri tarihine kadar Trakya’da iskân edilip tapusu verilmiş olan gayrimenkul sahiplerinden bu sene boş kalmış yerlere yeniden hükümetçe iskân edilmiş olanlar namına tapu senedi verilir. Ve bunların eski kayıtları terkin olunur. Bu gayrimenkulların sahipleri zuhur eder ve başka bir yere iskân edilmediği de anlaşılırsa kendilerine yeni muhacir gibi toprak veya yer verilir.’⁴¹⁸

Evvela bu üç maddenin kaldırılması hakkındaki tahrir reye konmuş ve kabul edildikten sonra teklif edilen madde de reye konarak kabul edilmiştir.’⁴¹⁹

Haberde ayrıca Şükrü Kaya’nın Kanun’un gerekçesi ile ilgili yaptığı konuşma ayrıntılı bir şekilde yayımlanmıştır.⁴²⁰

⁴¹⁷ “Dahiliye vekilinin Mecliste mühim beyanatı: Nüfusumuz 18 milyon”, **Milliyet**, 15 Haziran 1934, s.7.

⁴¹⁸ Bu madde konduktan sonra kaldırılmış olan 48, 49 ve 50. maddeler şunlardır. 48. Madde: Muhacirlere, mültecilere, göçebelere, göç ettirilenlere verilecek olan topraklar ve yapılar dağıtılmazdan altı ay önce ilan olunur. Bu müddet içinde mülkiyet veya herhangi bir vaziyet dolayısıyla istihak iddia edenler o yerin hükümetine veya ihtilaf hasıl olursa mahkemeye müracaatla haklarını ispat ettikleri takdirde mallarına aynen tesahüp ederler. Bu müddeti geçirdikten sonra bedelden başka bir iddia dinlenemez. 49. Madde: Muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve göç ettirilenlere Hükümetçe bayağı yerleştirme yolu ile önce verilmiş veya verilecek olan yapı ve topraklar hiçbir yolla geri alınamaz; haklarında istirdat, mülkiyet ve refiyet davası dinlenemez. 50. Madde: Herhangi bir sebeple başka yerlerde tekrar yerleştirme görmüş, veya yerleştirme yerini bırakıp beş yıl içinde tekrar gelip oturmamış olan muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve göç ettirilenlere verilmiş olan yapı ve topraklar başka muhacirlere, mültecilere, göç ettirilenlere ve göçebelere verilebilir. Bunlar tapuya bağlanmış ise valinin yazılı emrile tapudaki sicilleri bozulur. **TBMM Zabıt Ceridesi**, İskân Kanunu Muvakkat Encümeni Mazbatası, (Devre IV), C.23, 27 Mayıs 1934, s. 40–41.

⁴¹⁹ “Dahiliye vekilinin Mecliste mühim beyanatı: Nüfusumuz 18 milyon”, **Milliyet**, 15 Haziran 1934, s.6.

Ankara’da çıkmakta olan yarı resmi Hakimiyeti Milliye⁴²¹ gazetesinin 15 Haziran 1934 tarihli sayısı da Milliyet gazetesindeki benzer bir haber yapmış, 48., 49. ve 50. maddelerle ilgili itirazlara ve yapılan değişikliğe değinmiştir.⁴²² 16 Haziran tarihli sayısında da Şükrü Kaya’nın Kanun’un gerekçesi ile ilgili yaptığı konuşmasının tam metni verilmiş ve Raif Bey’in 49. madde ile ilgili itirazlarına verdiği cevap da haber de kullanılmıştır:

“Arkadaşlar, maksat vatandaşın malını hariçten getirilecek muhacirlere yağma ettirmek değildir. Memleketin toprağını memleketin çocuğuna verip işletmektir. Mal sahibine haiz olduğu tasarrufun kıymeti de verilecektir. Arada, muhacir, yerli farkı diye bir şey yoktur. Verilecek tarlanın ilerisinde yabancı adamların da mevcuttur. İngilizinki de vardır, Yunaninki de vardır. Yerleştirilecek yalnız Türklerdir. Tapu kayıtlarını muhterem tutalım ve bunun için bir fıkra koyalım. Derhal şunu bilmemiz lazımdır ki bu kanun köylüyü ızzar eden (zarar veren) bir kanun değildir. Maksadımız işlenmiyen büyük arazileri alıp köylüyü oralara yerleştirmek ve onu mal sahibi yapmaktır.”⁴²³

15 Haziran 1934 tarihli Zaman gazetesi de haberi “Mecliste Müzakereler” başlığı ile üçüncü sayfadan aynı çerçevede vermiştir.⁴²⁴

“Aydın Tarihi” Dergisi de 1934 Temmuz sayısında, 7 Haziran’daki müzakereler sırasında Naşit Hakkı Bey’in yaptığı konuşmayı, 14 Haziran’daki

⁴²⁰ A.y.

⁴²¹ Atatürk’ün 1920 yılının ilk günlerinde [10 Ocak 1920] Ankara’da kurduğu *Hakimiyeti Milliye* gazetesi 1934’te *Ulus* adını aldı. Falih Rıfki Atay’ın yönetiminde çıkan gazete, hükümetin ve CHP’nin görüşlerini yansıtıyordu. *Ulus*’un o dönemde çok zengin bir kadrosu vardır. Necip Ali Küçüka, Zeki Mesud, Nasuhi Baydar, Ahmet Şükrü Esmer, Neşet Halil Atay, Burhan Belge, Nurettin Artam, Nurullah ataç, Yaşar Nabi, Mecdi Sayman, ve Cemal Kutay’ın yazıları çıkıyordu gazetede. Yazı işlerine de Naşid Hakkı Uluğ, Samih Tiryakioğlu, ve Münir Berik bakıyordu. Topuz, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, s.164.

⁴²² “Dünkü içtimada iskân kanunu kabul edildi”, **Hakimiyeti Milliye**, 15 Haziran 1934, s.1, 5.

⁴²³ “Şükrü Kaya Beyin Millet Meclisinde söylediği mühim nutuk”, **Hakimiyeti Milliye**, 16 Haziran 1934, s.2, **EK 18**.

⁴²⁴ “Mecliste müzakereler”, **Zaman**, 15 Haziran 1934, s.3.

oturumda Şükrü Kaya'nın nutkunun önemli bir bölümünü ve Hakimiyeti Milliye gazetesi yazarlarından Zeki Mesut'un İskân Kanunu'nun "çok yerinde bir kanun" olduğunu söyleyen yazısını yayınlamıştır.⁴²⁵

Görüldüğü gibi, İskân Kanunu'nun kabul edilmesinin hemen ardından, basına yansıyan, kanunun içeriği ve maddelerinden daha çok, Meclis'te yapılan tartışmalar ve özellikle Şükrü Kaya'nın muhalif kesime verdiği yanıtlardır. Kaya'nın, Meclis'te çokça alkışlanan ve birkaç milletvekilinin –o da belli bazı maddelere yönelik itirazları dışında genelin olumlu karşıladığı kanunun gerekçesine yönelik beyanatları basında geniş yer tutmuştur. Yalnızca Son Posta gazetesi yasanın kabulünden yaklaşık iki hafta sonra "**Göçebeler ve Anarşistler**" başlığı ile Kanun'un önemli maddelerini açıklamıştır. "Yeni İskân Kanunu mucibince göçebeler ve anarşistler memlekete yerleşemezler" diyerek Kanun'un, en önemli maddelerinden olan 3., 4., 6., 10., ve 11. maddelerini sıralamış, muhacirlere, Türk kültürüne bağlı bulunanlar ve bulunmayanlar gibi bir ayırıma, aşiretlerin kaldırılması, ana dili Türkçe olmayanların ayrı mahalle kuramaması gibi önemli konulara dikkati çekmiştir.⁴²⁶

Yasanın Meclis'ten geçmesinden yaklaşık bir hafta sonra Hâkimiyet-i Milliye yazarlarından Zeki Mesut, ilk sayfadaki "Gündelik" köşesinde yazdığı "**Mühim Bir Kanun**" başlıklı makalesinde, İskân Kanunu'nun inkılâbın büyük ülkülerinden biri olduğunu söylemiştir. "Kanun, memleketimizde belki de eski rejim zamanından kalma ananeler tesirile iyi bir intiba yaratmamış olan iskân kelimesile adlandırılmışsa da ruhu ve şumulü itibariyle Türkiye'nin bünyesi kanunu mahiyetindedir" diyerek bu kanunun doğrudan doğruya millet unsurunun çağdaş anlayışlara göre düzelmesine ve gelişmesine yarayan yasalardan biri olduğunu söylemiştir.⁴²⁷

Zeki Mesut, Kanun'un Şükrü Kaya'nın da belirttiği gibi, nüfus, muhaceret, göçebelik ve toprak sorunlarını çözecek nitelikte olduğunu düşünmektedir. Ancak asıl meselenin bundan sonra başlayacağını, Kanun'un doğru uygulanabilmesi için ne

⁴²⁵ Zeki Mesut, "Mühim Bir Kanun", **Ayın Tarihi Dergisi**, Sayı 7, 1934, s.113.

⁴²⁶ "Göçebeler ve Anarşistler", **Son Posta**, 29 Haziran 1934, s.2, **EK 19**.

⁴²⁷ Zeki Mesut, "Mühim Bir Kanun", **Hakimiyeti Milliye**, 22 Haziran 1934, s.1.

gerekiyorsa yapılması gerektiğini söylemektedir. Çünkü İskân Kanunu, inkılâp kanunlarından biridir. Aşiret ve göçebe hayatına son verecek, milli bünyeyi kemiren mahzurların önüne geçecek önemli bir inkılâptır diyen Zeki Mesut kanunun iktisadi yönüne de değinmiştir:⁴²⁸

“Toprak üzerinde çalışan ve milli bünyemizin temelini teşkil eden Türk köylüsünün, topraklandırılması hem içtimai hem iktisadi mühim bir meseledir. Dahiliye Vekili Beyin dediği gibi, Türk esir olamaz. Ne toprağın, ne de kimsenin. Sonra Türk köylüsünü bir hadde kadar terfih etmek (iyileştirmek) iktisadi hayatımızın ana düşüncesidir. Sanayi programımız, en büyük dayanak noktasını Türk köylüsünün istihlak kuvvetinde (tüketim gücü) bulur. Bu program iktisadi istiklâlimize ilgili olduğuna göre köylünün çiftçinin rolü kendiliğinden anlaşılır. İktisadi istiklâl, siyasi istiklâlden ayrılamayan bir konsepttir. Bu nedenle Türk köylüsünün efendiliği demek bütün Türk milletinin istiklali ve efendiliği demektir.”⁴²⁹

Zeki Mesut, İskân Kanunu'nun aynı zamanda bir topraklandırma yasası olduğunu ve halkçılık ilkesinin bir yansıması olduğunu düşünmekte, bu nedenle de yasayı önemsemektedir.

3.2. Kanun'un Vilayetlere Bildirilmesi ile İlgili Haberler

Haziran ayının son haftasından itibaren İskân Kanunu vilayetlere bildirilmeye başlanmıştır. Örneğin 24 Haziran tarihli Zaman gazetesi “**Kars vilayetleriyle Beyazıt, Erzurum ve Çoruh vilayetlerinin bazı parçalarında muhacir ve mültecilerin yerleştirilmesi ve çiftçilerin topraklandırılması hakkındaki kanun dün vilayete tebliğ edilmiştir**” diyerek, bu bölgedeki yerleşim alanlarını sıralamıştır. Kanuna göre, Kars vilayetiyle Beyazıt vilayetinin Iğdır ve Tuzluca,

⁴²⁸ A.e., s.1.

⁴²⁹ Zeki Mesut, Mühim Bir Kanun”, **Hakimiyeti Milliye**, 22 Haziran 1934, s.1.

Erzurum vilayetinin Oltu, Çoruh vilayetinin Artvin, Şavşat ve Borçka kazalarındaki, Rus tebaası tarafından boşaltılmış topraklara yerleştirme yapılacaktır. Bu toprakları işleyen topraksız ve topraklı yerli çiftçiler de bu kanunun hükümlerinden istifade ederek işledikleri toprakları kendi adlarına ücretsiz olarak kaydettireceklerdi.⁴³⁰

İzmir’de çıkan Anadolu gazetesinin haberine göre ise İzmir vilayetine daha önceden “tebliğ edilen” İskân Kanunu, 5 Temmuz’da vilayette yapılan bir toplantıda okunmuş ve uygulanması ile ilgili olarak tartışılmıştır.⁴³¹

Cumhuriyet Gazetesi yasanın önemli maddelerine ilk kez 8 Temmuz günkü sayısında yer vermiştir. İstanbul vilayetine 7 Temmuz günü “tebliğ edilen” kanunun iskân mıntıklarını gösteren ilk maddelerine gönderme yapan gazete haberinde ayrıca diğer önemli maddelerin de özeti geçilmiştir.⁴³²

10 Temmuz tarihli Cumhuriyet ve Milliyet gazeteleri Nüfus Umum Müdürü Ali Galip Bey’in İstanbul’a gelerek tetkikat yapması ile ilgili haberlere yer vermişlerdir. 1934 yılında en az elli bin muhacirin daha gelmesi beklenmektedir ve bu muhacirler habere göre iskân mıntıklarına parasız gönderilecekler, kendilerine her türlü kolaylık sağlanacaktır. “Esasen yeni iskân kanunu bunu temin etmektedir” diyen Milliyet gazetesi, muhacirlerin çıkış iskelelerinde Türk toprağına ayak basar basmaz beyanname vereceklerini ve tabiyet meselesinin de kolaylıkla yapılacağını yazmıştır.⁴³³

Kanun’un Şark vilayetlerine tebliğı biraz daha geç olmuştur. Akşam gazetesi 23 Ağustos’ta, Nüfus Umum Müdürü Ali Galip Bey’in yakında Şark vilayetlerine giderek iskân mıntıklarını tespit edeceği ile ilgili bir haber yapmıştır.⁴³⁴

İçişleri Bakanlığı, iskân talimatnamesini vilayetlere 13 Eylül’de tebliğ etmiştir. Talimatnameye göre iskân, muhacirlerin sınırdan girmesiyle başlayarak

⁴³⁰ “İskân Kanunu Tebliğ Edildi”, **Zaman**, 24 Haziran 1934, s.7.

⁴³¹ “Yeni İskân Kanunu Tatbikatı”, **Anadolu**, 6 Temmuz 1934, s.8.

⁴³² “Türkiye İskân Bakımından Üç Mıntıkaya Ayrıldı”, **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1934, s.2.

⁴³³ “Muhacirler süratle Yerleştirilecekler”, **Milliyet**, 10 Temmuz 1934, s.3, 50.000 muhacir gelecek, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1934, ss.1,4, **EK 20**.

⁴³⁴ “Şarkta İskân Mıntıkları”, **Akşam**, 23 Ağustos 1934, s.2.

yerleştirildiği yerde tapuların teslimiyle devam etmekte ve bir yıllık yiyeceğin verilmesiyle bitmektedir.⁴³⁵

“Hükümetten iskân istemeyen muhacirlere iskân namile hiçbir yardım yapılmayacaktır. Yalnız bunlardan hükümetin gösterdiği yere gitmiş olanlara toprak verilecektir. Türk ırkından olan muhacirler tercihen akrabalarının buldukları yerlere iskân edilecektir. Türk kültürüne bağlı olup ta Türkçeden başka dil ile konuşanlar hükümetin göstereceği yere iskân edilecektir.”⁴³⁶

3.3. Muhacirlerin Yerleştirilmesi İle İlgili Haberler

Bundan sonraki gazete haberleri kanunun önemli amaçlarından biri olan muhacirlerin yerleştirilmesi ile ilgili sorunlara yöneliktir. Ne zaman kaç muhacirin geleceği ve bunların nerelere iskân edileceği ile ilgili haberler gazete sayfalarında sıklıkla yer bulmuştur.

18 Haziran tarihli Cumhuriyet gazetesi “**Muhacirlerin iskânı için tedbir alınıyor**” başlığı ile hükümetin son açıklamalarından birini özetlemiştir:

“Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve sair yerlerden Türkiye’ye gelecek olan Müslüman muhacirler hareketlenmeden evvel buldukları yerlerdeki Türk konsolosanelerine müracaat ederek Türkiye’nin ne tarafına gitmek istediklerini bildireceklerdir. Bunlar topraklarımıza ayak bastıkları günden itibaren üç ay zarfında hükümete müracaatla iskân edilmelerini isteyeceklerdir. Müracaat etmeyenler ise iskân haklarını kaybedeceklerdir. Dâhiliye Vekâleti memleketimize gelecek olan

⁴³⁵ “İskân talimatnamesi vilayetlere tebliğ edildi: Kimler yardım görecek”, **Milliyet**, 14 Eylül 1934, s.2., “İskân talimatnamesi vilayetlere tebliğ edildi”, **Hakimiyeti Milliye**, 14 Eylül 1934, s.3.

⁴³⁶ “İskân talimatnamesi vilayetlere tebliğ edildi: Kimler yardım görecek”, s.2., “İskân talimatnamesi vilayetlere tebliğ edildi”, s.3.

muhacirlerin derhal iskânlarile az zaman içinde müstahsil (üretici) bir vaziyete sokulmaları için mühim tedbirler almak üzeredir.”⁴³⁷

Son Posta gazetesi ise Balkan ülkelerinden hemen her gün yüz kişilik bir muhacir kafilesinin gelmekte olduğunu, ileriki aylarda da 200 bin muhacirin geleceği açıklamalarını haber yapmıştır. Muhacirler, sevk muameleleri yapılmıncaya kadar Tophane'deki Kılıçalipaşa Medresesi'ne getirilecekler, at, araba ve diğer eşyaları da sahil kenarındaki ahırlara yerleştirilerek muhafaza edilecektir.⁴³⁸

Muhaceret meselesinin o dönem en çok tartışılan konulardan biri olduğu, dönemin gazeteleri incelendiğinde daha net anlaşılmaktadır. Muhalif gazetelerden Son Posta'nın “Halkın Sesi” köşesinde, gelen muhacirlerin bir kısmının yeterince verimli olamadığı ile ilgili bir tartışma açılmış ve sıradan halka sorular yöneltilerek anket yapılmıştır. Bu anketlere verilen yanıtlardan birkaç tanesi de gazetede yayımlanmıştır. Bir vatandaş soruya şöyle cevap vermiştir:

“Saltanat hükümetleri muhacirlerin muhite intibak etmeleri gibi bir zarureti hiç düşünmezlerdi. Avrupa'nın eteklerinden, Rumeli'den gelmiş muhacirleri havasile, toprağıle ve sanatlarla uygunluk göstermeyen yerlere atarlardı. O zavallılar da orada bakımsızlık ve ihmal içinde birkaç sene süründükten sonra eriyip giderlerdi. Muhacir çağırmak bir iş değildir. Fakat onları muhite uydurmak ve yaşatmak çok zordur. Cumhuriyet hükümeti bunu yapmak için hazırlanmaktadır. Geçmiş misallerden ders alarak yürüdüğümüz taktirde muvaffak olacağımızda şüphe yoktur.”⁴³⁹

⁴³⁷ “Türkiye'ye gelecek muhacirler: Muhacirlerin iskânı için tedbir alınıyor”, **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1934, s.3.

⁴³⁸ “200 Bin Muhacir Gelecek”, **Son Posta**, 30 Haziran 1934, s.2.

⁴³⁹ “Gelen Muhacirler, Nüfusumuz ve Halk”, **Son Posta**, 26 Temmuz 1934, s.2.

Bulgaristan'dan, Romanya'dan, Yugoslavya'dan gelen göçmenlerle ilgili haberler gazete sayfalarında o dönem önemli bir yer tutmuştur. Çünkü 1930'lu yıllarda, Hükümetin nüfusu artırmak ve bu artışı özellikle dışarıdaki Türklerle yapmak gibi bir hedefi vardır. Nüfus sorununu aşmanın en iyi yöntemlerinden biri muhacir getirmek, bu muhacirleri mevcut nüfusa eklemektir... Şükrü Kaya "Medeniyet arttıkça nüfuslar arttı, büyük muharebelerden azade kalacak bir Türk nesli çok zaman geçmeyecek bu memleketi dolduracak ve taşıracaktır"⁴⁴⁰ derken buna gönderme yapmaktadır. Nüfusun artışına önemli ölçüde katkı sağlayacak olan muhacirlerin gündemi bu kadar meşgul etmesi de normaldir. Hükümetin, basın ve halkın bu kadar önem vermesi de anlamlıdır. Gelenler için özellikle Trakya bölgesinde yeni köyler kurulmuştur. Örneğin, Çorlu'da 100 ve 120 hanelik iki yeni köy yapılmıştır.⁴⁴¹ Ayrıca hepsi için yeni evler yapılmakta yer ve kereste de hükümetten parasız verilmektedir.⁴⁴²

TBMM'nin 12 Kasım'daki görüşmeleri de gazete sayfalarında geniş yer tutan haberlerden biridir. Bu oturumda, muhaceret ve İskân Kanunu'nun uygulanması gibi konular görüşülmüştür. Milletvekillerinden Refik Şevket Bey ilk oturumda, gelen muhacirlerin sayısı, yapılan yardımların miktarı ve içeriği, daha ne kadar muhacirin nerelerden geleceği ve ne kadar zaman içinde yerleştirileceği ile ilgili bilgi almak istemiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, yaptığı uzun konuşmasında, 1923 yılından Haziran 1934'e kadar Türkiye'ye nereden ne kadar muhacir geldiğini ve bunların nerelere yerleştirildiklerini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır İskân Kanunu'nun kabul edilmesinin ardından gelenlerle ilgili raporu ayrıca vermiştir.⁴⁴³

"1 Haziran 1934 tarihinden itibaren 1 İkinciteşrin (Kasım) 1934 tarihine kadar gelen muhacirlerin yekunu 3149 evde 11924 nüfustur. Bunlardan 496 evde 1959'u Yugoslavya'dan, 1519 evde 5059'u

⁴⁴⁰ "Dahiliye vekilinin Mecliste mühim beyanatı: Nüfusumuz 18 milyon", **Milliyet**, 15 Haziran 1934, s.6, **EK 21**.

⁴⁴¹ "Muhacirler için yeni köyler", **Zaman**, 26 Eylül 1934, s.4.

⁴⁴² "Romanya'dan gelen Muhacirler", **Milliyet**, 8 Kasım 1934, s.3.

⁴⁴³ "Dahiliye Vekilinin beyanatı", **Zaman**, 13 Kasım 1934, s.1. "İskân siyasetimizin 11 senelik semereleri", **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1934, s.6.

Bulgaristan'dan, 972 evde 4337'si Romanya'dan, 37 evde 1787'si Rusya'dan, 28 evde 95'i Suriye'den, 62 evde 161'i Adalardan, 3 evde 23'ü Kıbrıs'tan, bir evde beşi Afganistan'dan, 12 evde 49'u İran'dan, 19 evde 54'ü Garbi Trakya'dan gelmişler ve 2032 evde 7739'u Trakya'ya, 60 evde 159'u Antalya'ya, 174 evde 1255'i Elaziz'e, 66 evde 279'u Diyarbakir'e, 322 evde 1245'i muhtelif vilayetlere yerleştirilmiş, 1246'sı da serbest olarak kalmışlardır.”⁴⁴⁴

Şükrü Kaya, gelen muhacirlerin hem kolaylık hem de ihtiyaç gereği daha çok Trakya'ya yerleştirildiğini söylemiştir. Bakan konuşmasında İskân Kanunu'ndan da bahsetmiş, bu “önemli yasanın derhal tatbikine geçmek üzere önlemler alındığını talimatnamelerin ve nizamnamelerin hazırlandığını” söylemiştir.⁴⁴⁵

Milliyet gazetesinin köşe yazarlarından Ahmet Şükrü de, İçişleri Bakanı'nın açıklamalarını değerlendirmek üzere bir makale yazmıştır. Yapılan konuşmayı beğenmiş ve hükümetin programını olumlu olarak değerlendirmiştir. Ancak muhacir getirmek sadece bir nakliyat meselesi değildir. Gelen muhacirleri sıkıntı çekmeden iskelelerde ve istasyonlarda barındırdıktan sonra kendilerini en kısa zamanda iskân yerlerine göndermek, bunlara ev tarla ve iş bulmak ilk senenin eksiklerini devlet bütçesinden tamamlamak gibi önlemlere ihtiyaç vardır. “Bunlar düşünülmeden sırf insani hislere ve ırktaşlık saikasına kapılarak bu biçareleri yerlerinden kopartacak olursak, hem kendilerini eski topraklarından çarçabuk ve her pahasına olursa olsun ayırmak gibi bir zarara mahkûm etmiş hem de Türkiye'nin hazırlanmamış topraklarında yepyeni sıkıntılarla uğraşmağa mecbur bırakmış oluruz” diyen yazar uyarıcı olmaya çalışmıştır.⁴⁴⁶

Muhacir meselesi üzerine yazarlardan biri de “Cumhuriyet” yazarlarından Ali Naci'dir. Naci, Köstence'den gelen muhacirlerin kendilerine yöneltilen “niçin yerlerinizi yurtlarınızı bırakıp gidiyorsunuz” sorusuna verdikleri “Türk gibi yaşamak

⁴⁴⁴ “Dahiliye Vekilinin beyanâtı , s.7., “İskân siyasetimizin 11 senelik semereleri”, s.6.

⁴⁴⁵ **Zaman**, 13 Kasım 1934, s.7.

⁴⁴⁶ Ahmet Şükrü, “Muhaceret işleri”, **Milliyet**, 14 Kasım 1934, s.1.

için Türkiye'ye gidiyoruz" cevabına dikkatleri çekmiştir.⁴⁴⁷ Gelen muhacirlere özen gösterildiği ve sıkıntı çekmedikleri, Kanun'un bu açıdan başarı ile uygulandığı yine bu yazıda vurgulanmaktadır:

“Şimdiye kadar muhacir bahsinde en büyük derdlerimizden biri de gelenlere iyi bakmamak derdi idi. Halbuki alakadar olması icab eden makamların bu hususta büyük dikkat ve itina sarfettikleri gene muhacirlerin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Çünkü bugün görüştüğüm muhacirlerden bir kısmı kendilerinden evvel Türkiye'ye gitmiş ve yerleşmiş hısımlarının gönderdikleri mektuplardaki rahatlık haberlerinden aldıkları cesaret ve memnuniyetle hemen yola çıktıklarını söylüyorlar.”⁴⁴⁸

Balkanlar'dan gelen göçmenler, hem daha kolay hem de ekonomik olarak daha az külfetli olacağı için genelde Trakya'ya ve Batı illerine yerleştirilmiştir. Ancak İskân Kanunu'nun temel amaçlarından biri de Doğu illerinde asayişin sağlamasını, bunu yapmak için de bölgede Türkçe konuşan nüfusu takviyelerle artırmaktır. Bu nedenle dönem dönem Doğu illerine de muhacir yerleştirilmiştir. Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinin Aralık ayındaki haberlerine göre Elazığ'a Romanya'dan gelen 2453 ve Bulgaristan'dan gelen 130 göçmen yerleştirilmiştir.⁴⁴⁹

1932–1936 yıllarında İskân Kanunu ile ilgili olarak Türk basınına yansıyan haberler bununla sınırlıdır. Gazeteler yalnızca yasanın amacı ve uygulanma alanları ile ilgili genel bilgi vermişler, Meclis'te yapılan birkaç tartışmaya yer vermişlerdir. Yasanın Trakya Umumi Müfettişlik bölgesinde uygulanması ve muhacirler ile ilgili haberler geniş yer tutmuştur. Oysa bu kanun, diğer Umumi Müfettişlik bölgelerinde de uygulanmış özellikle “Türkçe'den başka dil konuşan” pek çok aşiret Doğu ve

⁴⁴⁷ Ali Naci, “Köstence'den muhacir akını: ‘Türk gibi yaşamak için Türkiye'ye gidiyoruz’”, **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1934, s.6, **EK 22**.

⁴⁴⁸ **A.y.**

⁴⁴⁹ “Yurda gelen yeni vatandaşlar”, **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1934, s.3., “Yeni göçmenler”, **Milliyet**, 27 Aralık 1934, s.3.

Güneydoğu Anadolu bölgesinden Batı illerine nakledilmiştir. Ancak, gazetelerde bununla ilgili ancak sınırlı sayıda habere rastlamak mümkün olmuştur.

Bunlardan bir tanesi Şeyh Sait'in kardeşi Tahir'in izin almadan geldiği İstanbul'da yakalanması ile ilgilidir. “Evvvelce İstiklal Mahkemesi karaile idam edilmiş olan Şark İsyanı'nın elebaşlarından Şeyh Sait'in kardeşi olup Malkara'da ikamete memur edilen Tahir'in İstanbul'a geldiği haber alınarak yakalanmış ve adliyeye verilmiştir” cümlesi ile başlayan habere göre, Tahir, ikamet etmek zorunda olduğu Malkara'ya geri gönderilecektir.⁴⁵⁰

Bir nolu iskân mıntkası ve bu mıntkadan alınarak Batıya iskân ettirilecek nüfus ile ilgili haberlerin gazetelerde yer bulmamasının sebebinin Hükümet'in uygulamış olduğu sansür olması ihtimali yüksektir. Yasa metinlerinde, gizli-açık arşiv belgelerinde bu nüfusun iskân ettirildiği, ettirmek istendiği açıkça yazılmıştır ancak dönemin hassas konularından olduğu için kamuoyu önünde tartışılmamış, tartışılmamıştır.

İskân Kanunu'nun ya da herhangi bir yasanın o dönem basında eleştirilmesi de zaten mümkün değildir.1931 Matbuat Kanunu'na göre “ülkenin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı, bakanlar kurulu kararı ile gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir ve kapatılan gazetenin sorumluları cezaları bitene kadar başka bir adla gazete çıkaramazlar”dı.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ “Şeyh Said'in kardeşi Adliyede”, **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1935, s.7.

⁴⁵¹ Topuz, **a.g.e.**, s.159.

SONUÇ

Bu araştırmada, 2510 sayılı İşkân Kanunu ve bu Kanun'un amacı gerekçeleriyle birlikte ortaya konmuştur. Uygulanması sırasındaki gelişmelerle bu zaman dilimi içerisinde Cumhuriyet'in önder kadrolarının kaygıları, önerileri ve bu yasanın Türk basınındaki yansımaları vurgulanmaya çalışılmıştır. İşkân Kanunu, Türkiye Cumhuriyeti'ni bölme amacıyla başlayan Kürt ayaklanmalarını önlemek ve etnik ayrılıkları ortadan kaldırarak "Ne mutlu Türküm diyene" felsefesi içerisinde tek bir Türklük bilinci yaratmak ve özellikle Balkanlardan gelen muhacirleri de mevcut nüfusla kaynaştırarak güçlü bir nüfus yaratmak için çıkarılmış bir yasadır.

Kanun aynı zamanda aşiretleri ve aşiret reisliğini kaldırarak mevcut nüfusu devlet otoritesine bağlamak amacındadır. Feodal yapıyı hedef almıştır. Yasa ile Atatürk'ün halkçılık ilkesi çerçevesinde, hem topraksız halkın topraklandırılarak, toprak ağalarının hâkimiyeti kaldırılmaya çalışılmış hem de bu yöntemlerle, Türk kültürüne bağlı olmayan nüfus, ekonomik olarak da desteklenerek Türk kültürü içinde eritilmek istenmiştir.

Kanun metnindeki Türk kültürüne bağlı olma ve olmama ayırımı bir duruşun göstergesidir. Ana dilinin Türkçe olmaması olarak somutlaştırılan bu tanımlama ile özellikle Kürt nüfusa bir gönderme yapılmıştır. İşkân Kanunu aracılığı ile bu nüfusun tüm ayrılıkçı girişimleri önlenmeye çalışılmış, Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağıtılıp Türklerle kaynaştırılarak devlet otoritesine tabi kılınmaya çalışılmışlardır.

1930'lar, Mustafa Kemal Atatürk'ün ve yakın çevresindeki kurucu kadroların da bilinçli bir çabasıyla güçlü bir ulus yaratmak için "Türklük" ve "Türk milleti" vurgularının yoğun şekilde hissedildiği yıllar olmuştur. İşkân Kanunu'nun kabul edildiği dönem, Soyadı Kanunu'nun kabul edildiği, "Vatandaş Türkçe konuş" kampanyalarının başlatıldığı, "Güneş Dil Teorisi"nin ortaya atıldığı dönemle eşzamanlıdır. Bu yıllar etnikçi ve ırkçı bakış açılarından soyutlanarak, aynı tarihi, dili, kültürü ve ölküyü ve kaderi paylaşan bir ulus yaratmaya alışan Atatürk'ün, bu

toplumsal projesinin hayata geçmeye başladığı yıllardır. 1934 İskân Kanunu da bu çerçevede değerlendirilmiş, gerekçesi ve özü dikkatlice incelenerek, bu toplumsal projenin bir parçası olduğu sonucuna varılmıştır.

İskân Kanunu'nun yasalaşmasının ardından özellikle Balkanlar'dan gelen göçmenler iskâna tabi tutulmuştur. Hükümet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde özellikle hayata geçirmeye çalıştığı yerleştirme politikalarında kısa sürede bir başarı sağlayamamıştır. Bu tespit özellikle devlet arşivleri ve İçişleri Bakanlığı'na sunulan raporlardan rahatlıkla çıkarılabilmektedir. Ancak 1927, 1935 ve 1945 yıllarında yapılan nüfus sayımları ana diline göre dağılım açısından incelendiğinde Kürtçe konuşan belli bir nüfusun batı bölgelerine yerleştirildiğini göstermektedir.

Başbakan İsmet İnönü ve İktisat Bakanı Celal Bayar'ın hükümet politikasını yansıtan “Doğu raporları” üzerine yapılan inceleme de, bu bölgelerdeki yerleştirmenin henüz tam olarak amacına ulaşmadığını ancak hükümetin bu konuda kararlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, yasanın uygulanmasından birinci derecede sorumlu tutulan Umumi Müfettişler de asayişin tam olarak sağlanamadığını rapor etmişlerdir. Hem İnönü'nün, hem Bayar'ın hem de Kürt ayaklanmalarının merkezi olan yerlerde görev yapan müfettişlerin önerileri yasanın temel madde ve hedefleri ile benzerlik göstermektedir.

Yasanın kamuoyunda nasıl tartışıldığını ve genel aydın profiline tepkisini anlayabilmek için de başta “Cumhuriyet” ve “Milliyet (Tan)” olmak üzere dönemin gazeteleri taranmıştır. Ancak, TBMM'deki görüşmeler sırasında yapılan konuşmalar ve Balkanlar'dan gelen muhacirlerin Trakya Umumi Müfettişlik Bölgesi'ne yerleştirilmesi dışında gazetelerde İskân Kanunu ile ilgili ayrıntılı haberlere rastlanmamıştır. Bu, 1931 Matbuat Kanunu'nun da bir sonucudur. Diğer Umumi Müfettişlik bölgesindeki yerleştirmeler ve “anadili Türkçe olmayan nüfusun” Batı illerine yerleştirilmesi o dönem için hassas konulardır ve devletin gizli belgelerinde ve raporlarında kalmıştır.

1934 İskân Kanunu'nun uygulanıp uygulanmadığı, başarılı olup olmadığı elbette başka ve daha ayrıntılı bir araştırmanın konusudur. Ancak genel bir değerlendirme yapılacak olursa hem yeterli altyapının olmaması hem de yerleştirme işlemlerinin çok masraflı olmasının etkisi ile yasanın amacına tam olarak ulaştığı söylenemez. Zaten, 1947 ve 1948 yılındaki değişiklikler ve Demokrat Parti iktidarı uygulamaları ile birlikte yasa önce fiilen sonra da tamamen kaldırılmıştır.

İskân Kanunu, 1930'lu yılların "İnkılab"ı devam ettirme ve yeni bir medeniyet yaratma projesinin bir parçasıdır. Bu medeniyetin en önemli dayanak noktası Türklük ve Türkleştirmedir. Türklük, ırki değil, kültürel ve tarihi bir göndermedir. 1924 Anayasası'nın 88. maddesinin de tarif ettiği şekliyle: "Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese "Türk" denir. Atatürk, emperyalizme karşı koymanın, Cumhuriyeti ve Devrimleri korumanın güçlü bir ulusa dayanmaktan başka bir yöntemi olmadığını düşünmektedir. "Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harsiyle meşbu olursa o camiaya istinat eden Cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur" diyen Atatürk, bu topraklarda yaşayan halka, hangi etnik yapılardan gelirlerse gelsinler, Türklükle yoğrulmaları çağrısını yapmaktadır.

Geniş halk kitlelerinin Türklükle yoğrulmaları için de öncelikli yöntem devlet otoritesinin sağlamlaştırılması ve feodal yapıların tasfiyesi ile doğru planlanmış bir iskân siyasetidir. Bu iskân siyaseti, hem kaynaşmış bir kitle, hem de "Türklüğü devlet için belli ve açık olacak" güçlü bir nüfus yaratacaktır. İskân Kanunu bu planın bir parçasıdır. Kendilerine "Kürtlük fikri, Çerkeslik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propagandası edilen vatandaşlarımızı" tek bir kimlik etrafında buluşturarak, hem ulusu hem de devletin bütünlüğünü koruyacak bir çatı yaratmak amacıyla hazırlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Resmi Kaynaklar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu

- (030. 18. 01) / 26. 67. 17, (11 Aralık 1927).
(030. 18. 01) / 42. 8. (19 Şubat 1934.)
(030. 18. 02) / 48.64.12, (20 Eylül 1934).
(030. 18. 01) / 69. 457. 24, (10 Kasım 1934).
(030. 18. 01) / 55. 48. 2, (11 Haziran 1935).
(030. 18. 02) / 61. 1. 8, (6 Ocak 1936).
(030. 18. 02) / 79.89.6, (2 Kasım 1937).
(030. 18. 02) / 82.28.14, (7 Nisan 1938).
(030. 18. 02) / 102. 44. 19, (18 Haziran 1943).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Muamelat Müdürlüğü Kataloğu

- (030. 10) / 13.75.34, (10 Ağustos 1935).
(030. 10) / 72. 475. 2, (28 Ağustos 1935.)
(030. 10) / 68. 452. 4, (15 Ağustos 1936).

- Düstur**, 3.Tertip, Cilt 13, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1932.
Düstur, 3.Tertip, Cilt 15, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934.
Düstur, 3.Tertip, Cilt 6, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1934.
Düstur, 3.Tertip, Cilt 17, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1936.
Düstur, 3.Tertip, Cilt 8, Ankara, Devlet Matbaası, 1946.
Düstur, 3.Tertip, Cilt 28, Ankara, Devlet Matbaası, 1948.
Düstur, 3.Tertip, Cilt 32, Ankara, Devlet Matbaası, 1951.
Düstur, 3.Tertip, Cilt 34, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1953.
Düstur, 4. tertip, Cilt 1, Ankara, Devlet Matbaası, 1961.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. II-III-IV, 3.bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

TBMM Zabıt Ceridesi, (Devre II), C. 15, İ:69, c:2, 4 Mart 1341.

TBMM Zabıt Ceridesi, (Devre IV), C.23, İ:3, 2 Mayıs 1932.

TBMM Zabıt Ceridesi, İskan Kanunu Muvakkat Encümeni Mazbatası (Devre IV), C.23, 27 Mayıs 1934.

TBMM Zabıt Ceridesi, (Devre IV), C.23, İ:65, 7 Haziran 1934.

TBMM Zabıt Ceridesi, (Devre IV), C.23, İ:68, 14 Haziran 1934.

TC Resmi Gazete, No:2733, 21 Haziran 1934.

TC Resmi Gazete, No:2885, 20 Aralık 1934.

Kitaplar

- İnan, A. Afet: **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, Türk tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Alakom, Rohat: **Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, İstanbul, Avesta Yayınları, 1998.
- Atatürk, M. Kemal: **Nutuk**, 4.bsk., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Atatürk, M. Kemal: **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.
- Atatürk, M. Kemal: **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Cilt 2, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.
- Aybars, Ergün: **İstiklal Mahkemeleri**, İzmir, İleri Kitabevi, 1995.
- Aydemir, Ş. Süreyya: **İkinci Adam** (Cilt 2), 2.bsk, Ankara, Remzi Kitabevi, 1968.
- Balcıoğlu, Mustafa: **İki isyan bir Paşa, (Koçgiri, Pontus, Nurettin Paşa)**, Ankara, Babil Yayınları, 2003.
- Barkan, Ömer Lütfi: **Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1980.
- Başkaya, Fikret: **Paradigmanın İflası**, 6.bsk., İstanbul, Doz Yayınları, 1997.
- Bayrak, Mehmet: **Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri Üstüne Gizli Belgeler-Araştırmalar-Notlar**, Ankara, Özge Yayınları, 1993.
- Bedirhan, Celadet Ali: **Kürt Sorunu Üzerine, Kürtlerin Sürgün Edilmesi ve Dağıtılması Yasası**, İstanbul, Avesta Yayınları, 1997.
- Beşikçi, İsmail: **Bilim Yöntemi Türkiye Uygulaması I: Kürtlerin Mecburi İskânı**, İstanbul, Komal Yayınları, 1977.
- Birinci Genel Müfettişlik: **Güneydoğu Birinci Genel Müfettişlik Bölgesi**, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1939.

- Bucak, M. Remzi: **“Bir Kürt Aydınından İsmet İnönü’ye Mektup,** İstanbul, Doz Yayınları, 1991.
- Bulut, Faik: **Dersim Raporları,** 3.bs., İstanbul, Evrensel Basım, 2005.
- Cebesoy, Ali Fuat: **Siyasi Hatıralar,** Cilt 1, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1957.
- Cemal, Behçet: **Şeyh Sait İsyanı,** İstanbul, Sel Yayınları, 1955.
- Çay, M.Abdülhaluk: **Her Yönüyle Kürt Dosyası,** Ankara, Boğaziçi Yayınları, 1993.
- Çelik, Fevzi; Sevgi Akyüz: **TBMM Kütüphanesi Süreli Yayınlar Kataloğu,** Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1987.
- Çoker, Fahri: **Türk Parlamento Tarihi,** C.1, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1995.
- Dersim, Jandarma Genel Komutanlığı’nın Raporu,** İstanbul, Kaynak Yayınları, 1998.
- Dersimi, Nuri: **“Kürdistan” Tarihinde Dersim,** 4.bs., Diyarbakır, Dilan Yayınları, 1992.
- Gencer, Ali İhsan; Özel, Sabahattin: **Türk İnkılap Tarihi,** 11.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2006.
- Göldaş, İsmail: **Takrir-i Sükun Görüşmeleri,** İstanbul, Belge Yayınları, 1997.
- Gözübüyük, A. Şeref; Kili, Suna: **Türk Anayasa Metinleri (1839-1980),** 2.bs., Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler fakültesi Yayınları, 1982.
- Günel, Nemci: **“Dersim İsyanı (1937),”** basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1999.
- Güven, Veli Fatih: **“Türkiye’de Siyasal Kürtçülük Olayları(1923–1995),”** basılmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1999.
- Hançerlioğlu, Orhan: **Felsefe Ansiklopedisi,** İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985.

- İhsan Nuri Paşa: **Ağrı Dağı Ayaklanması**, İstanbul, Med Yayınları, 1992.
- İsmail Hüsrev: **Türkiye’de Köy İktisadiyatı**, İstanbul, Kadro Mecmuası Neşriyatı, 1934.
- Jwaideh, Wadie: **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi**, 3.bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Kabacalı, Alpay: **Tarihimize Kürtler ve Ayaklanmaları**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1991.
- Kalafat, Yaşar: **Bir Ayaklanmanın Anatomisi Şeyh Sait**, 2.bsk., Ankara, ASAM Yayınları, 2003.
- Kalafat, Yaşar: **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 1992.
- Kanar, Mehmet: **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Derin Yayınları, 2003.
- Kaptan, Eyüp: **Lozan Konferansında Azınlıklar Sorunu**, İstanbul, Harp Akademileri Basım Evi, 2002.
- Karaosmanoğlu, Y.Kadri: **Politikada 45 Yıl**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968.
- Kirişçi, K, Winrow, G.M: **Kürt Sorunu**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.
- Koca, Hüseyin: **Hükümetlerin Doğu. -Güneydoğu Anadolu Politikaları, Umumi Müfettişliklerden Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine**, Konya, Mikro Yayınları,[t.y.].
- Koçak, Cemil: **Umumi Müfettişlikler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- Koçaş, Sadi: **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, [y.y], 1967.
- Mazıcı, Nurşen: **Celal Bayar, Başbakanlık Dönemi 1937-1939**, İstanbul, Der Yayınları, [t.y.].

- Meray, Seha L.;
Olca, Osman: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1977.
- Mesut, Ahmet: **İngiliz Belgeleri'nde "Kürdistan" (1918-1958)**, İstanbul, Doz Yayınları, 1992.
- Mumcu, Uğur: **Kürt Dosyası**, 30.bsk., Ankara, Umag Yayınları, 2004.
- Mumcu, Uğur: **Kürt İslam Ayaklanması: 1919-1925**, 25.bsk., Ankara, Umag Vakfı Yayınları, 1999.
- Olson, Robert: **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı**, Ankara, [y.y], 1992.
- Özel, Sabahattin: **Büyük Millet'in Evlâdı ve Hizmetkârı, Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, Derin Yayınları, 2006.
- Püsküllüoğlu, Ali: **Türkçe Sözlük**, 5. bsk, İstanbul, Doğan Kitap, 2004.
- Saray, Mehmet: **Türk-İran İlişkileri**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- Sarç, Ömer Celal: **Ziraat ve Sanayi Siyaseti**, İstanbul, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, 1934.
- Sasuni, Garo: **Kürt Ulusal Hareketleri ve 15.yy'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri**, İstanbul, Med Yayınevi, 1992.
- Şadillili, Vedat: **Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar I**, Ankara, Kon Yayınları, 1980.
- Şerif Paşa: **Bir Muhalifin Hatıraları**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1990.
- Şimşek, Halil: **Şeyh Sa'id İsyanı ve PKK**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 2000.
- Şimşir, Bilâl N: **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Şimşir, Bilal N: **İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938)**, 2.bs., Ankara, Dışişleri Bakanlığı Yayınevi, 1975.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt.II-III., 3.bs.,
İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

TC Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Umumi Nüfus Tahriri, Ankara, Hüsnütabiat Matbaası, 1929.

Tevetoğlu, Fethi: **Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar**, Ankara, [y.y], 1971.

Taşnak Hoybun (Tıpkı Basım), İstanbul, İleri Yayınları, 2005.

Timur, Taner: **Türk Devrimi ve Sonrası 1919–1946**, Ankara, Doğan Yayınevi, 1971.

Toker, Metin: **Şeyh Sait ve İsyanı**, [y.y], Akis Yayınları, 1968.

Topuz, Hıfzı: **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 2003.

Tunçay, Mete: **TC'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1981.

Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi II. (Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti'ne)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.

Turan, Şerafettin: **Türk Devrim Tarihi III, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (Birinci Bölüm)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995.

Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekaleti: Umumi Müfettişler Konferansında Görüşülen ve Dahiliye Vekaletini İlgilendiren İşlere Dair Toplantı Zabıtlarıyla Rapor ve Hülasası 1936, Ankara Başvekalet Matbaası, 1937.

T.C. Dahiliye Vekilliği, Nüfus Umum Müdürlüğü, Geçen Dört Yılda Yapılan ve Gelecek Dört Yılda Yapılacak İşler Hülasası, Ankara, Başvekalet Matbaası, 1935.

T.C. Dahiliye Vekilliği, Geçen Yıllarda Yapılan ve Gelecek Yıllarda Yapılacak olan İşler Hülasası, Ankara, Cumhuriyet Matbaası, 1938.

Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar (1924-1938) , Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 1972.

Umumi Nüfus Tahriri, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929, s.LXXIV.

Ülken, Hilmi Ziya:

Sosyoloji Sözlüğü, İstanbul, 1969.

Yeğen, Mesut:

Devlet Söyleminde Kürt Sorunu, 2.bsk., İstanbul İletişim Yayınları, 2003.

Yıldız, Ahmet:

“Ne Mutlu Türküm Diyebilene” Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları, 2.bsk., İletişim Yayınları, Ankara, 2004.

Yıldız, Hasan:

Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan- Musul Üçgeninde “Kürdistan”, 2.bs., İstanbul, Koral Yayınları, 1991.

İstiklal Harbinde Ayaklanmalar, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974.

Makaleler

Mesut, Zeki:

“Mühim Bir Kanun”, **Ayın Tarihi**, No:7, Temmuz 1934, s.112.

Başar, Erdoğan:

“Tarih Toprak Reformunu Haklı ve Mümkün Kılıyor”, **Sosyal Adalet**, Sayı:2, 26 Mart 1963, s. 4–15.

İnönü, İsmet:

“Şark Seyahati Raporu (Tıpkı Basımı)” **İleri Dergisi**, Sayı:27, Ekim-Kasım Aralık 2005, s.168–200.

Kuran, Ercüment:

“Türkiye’de Kürt Meselesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı:79, Ağustos 1992, s.157–176.

Nayır, Yaşar Nabi:

“Nüfus Meselesi Karşısında Türkiye”, **Ülkü**, Sayı:79, Cilt 14, Eylül 1939, s.33–39.

- Özmen, Abidin: “Genel Müfettişlikler Hakkında Genel Bir Düşünce”, **İdare Dergisi**, No:18, Ocak-Şubat 1948, s.232–242.
- Tekeli, İlhan: “Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, **Toplum ve Bilim**, Sayı:50, 1990, s.57-72.

Gazete Haberleri

- “200 Bin Muhacir Gelecek”, **Son Posta**, 30 Haziran 1934, s.2.
- “50.000 Muhacir gelecek”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1934, s. 1, 4.
- “Beş Senelik Göçmen Yerleştirme Taslağı”, **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1935, s.2.
- “Dahiliye Vekilinin beyanâtı”, **Zaman**, 13 Kasım 1934, s.1.
- “Dahiliye vekilinin Mecliste mühim beyanâtı: Nüfusumuz 18 milyon”, **Milliyet**, 15 Haziran 1934, s.7.
- “Dünkü içtimada iskân kanunu kabul edildi”, **Hakimiyeti Milliye**, 15 Haziran 1934, s.1, 5.
- “Fevzi Paşa dün Ağrı Dağı’na gitmek için Ankara’dan hareket ettiler”, **Cumhuriyet**, 19.9.1930, s.1.
- “Gelen Muhacirler, Nüfusumuz ve Halk”, **Son Posta**, 26 Temmuz 1934, s.2.
- “Göçebeler ve Anarşistler”, **Son Posta**, 29 Haziran 1934, s.2.
- “İngiliz Hükümetine Sunulmuş Gizli Raporlarla Doğu Anadolu Olayları”, **Politika**, 2 Şubat 1977, s.4.
- “İran Hükümetine Bir Nota verdik” **Cumhuriyet**, 5 Temmuz 1930, s.1.
- “İran’la münasebetimiz gerginleşti”, **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1930, s.1.,
- “İskân Kanunu dün kabul edildi”, **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1934, s.1.

“İskân Kanunu Tebliğ Edildi”, **Zaman**, 24 Haziran 1934, s.7.

“İskân Siyasetimizin 11 Senelik Semereleri”, **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1934. s.6.

“İskân talimatnamesi vilayetlere tebliğ edildi: Kimler yardım görecek”, **Milliyet**, 14 Eylül 1934, s.2.

“İskân talimatnamesi vilayetlere tebliğ edildi”, **Hakimiyeti Milliye**, 14 Eylül 1934, s.3.

“Kanunlar ve Öz Türkçe”, **Son Posta**, 8 Haziran 1934, s.3.

“Mecliste münakaşalar”, **Milliyet**, 8 Haziran 1934, s.1.

“Mecliste müzakereler”, **Zaman**, 15 Haziran 1934, s.3.

Mesut, Zeki “Mühim Bir Kanun”, **Hakimiyeti Milliye**, 22 Haziran, 1934, s.1.

“Muhacirler için yeni köyler”, **Zaman**, 26 Eylül 1934, s.4.

“Muhacirler süratle Yerleştirilecekler”, **Milliyet**, 10 Temmuz 1934, s.3.

Naci, Ali “Köstence’den muhacir akını: ‘Türk gibi yaşamak için Türkiye’ye gidiyoruz”, **Cumhuriyet**, 3 Aralık 1934.

Öztürk, Saygı, “21 Ağustos 1935, İsmet Paşa’nın Kürt Raporu”, Dizi Yazı, **Hürriyet Gazetesi**, 7 Eylül 1992, s.7.

“Romanya’dan gelen Muhacirler”, **Milliyet**, 8 Kasım 1934, s.3.

“Sait Han’ın Beyanâtı, İran İsyanının bastırılmasına yardım etmiş!”, **Cumhuriyet**, 21 Temmuz 1930, s.1, 2.

“Şark’ta İran Hükümetinin Vaziyeti nedir”, **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1930, s.1,3.

“Şarkta İskân Mıntıkları”, **Akşam**, 23 Ağustos 1934, s.2.

“Şehinşah Hz. hoşgeldiler, sefalar getirdiler”, **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1934, s.1.

“Şeyh Said’in kardeşi Adliye’de”, **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1935, s.7.

Şükrü, Ahmet, “Muhaceret işleri”, **Milliyet**, 14 Kasım 1934, s.1.

“Şükrü Kaya Beyin Millet Meclisinde söylediği mühim nutuk”, **Hakimiyeti Milliye**, 16 Haziran, 1934, s.2.

“Tunceli”, **Ulus**, 26 Aralık 1935.

“Türkiye İskân Bakımından Üç Mıntıkaya Ayrıldı”, **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1934, s.2.

“Türkiye’ye gelecek muhacirler: Muhacirlerin iskânı için tedbir alınıyor”, **Cumhuriyet**, 18 Haziran 1934, s.3

“Yeni göçmenler”, **Milliyet**, 27 Aralık 1934, s.3.

“Yeni İskân Kanunu Tatbikatı”, **Anadolu**, 6 Temmuz 1934, s.8.

“Yeni iskân kanunu”, **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1932, s.3.

“Yeni iskân Layihası” **Cumhuriyet**, 8 Haziran 1934, s.1.

“Yurda gelen yeni vatandaşlar”, **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1934. s.3.